

ИВАН ДАВИДКОВ

**ВЕЧЕРЕН
РАЗГОВОР
С ДЪЖДА**

РОМАН

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ – СОФИЯ 1973

Седях на пейката до кантона. Откъм гърба ми духаше. Прозорците и вратите на ниската сграда, опушвана половин век от идващите и отминаващите влакове, бяха извадени – грубо, сигурна са удряни с кирка, защото от мазилката бяха откъртени големи късове и отдолу се виждаха тухли, наранени от желязното острие. Кантонерът беше прибрал всичко. Подът, изкалян от стъпките на последните пътници, тръгнали оттук, беше пометен, сякаш кантонерът, който си е тръгнал последен (той е вървял пеша, уловен за ритлата на каруцата, в която се е поклащал багажът му, и се е обръщал, докато покривът на кантона съвсем се е изгубил зад дърветата), е искал да остави дома чист за ония, които ще дойдат след него. А те щяха да бъдат птиците – дребни зеленогръди синигери, които се поклащаха по сухите ветки на отсрещната акация, сенките на хълмовете (те ще влизат вечер през откъртените прозорци и ще остават да нощуват тук) и прилепите, които ще висят по ъглите на кантона като късчета дим, останал от изчезналите влакове. И нощем забравената камбанка под стряхата ще подрънка едва доловимо от полета на прилепите или ще запява ясно с продължително, изтъняващо ехо, когато в нея се блъсне някой бръмбар-рогач.

Камбанката позвънна и сега – в нея се беше ударило някакво насекомо (то шаваше в нозете ми, обърнато по гръб) – и аз вдигнах очи, защото тоя звън винаги ми е подсказвал, че се задава влак. Нямаше нито гръмол на колела, който отведнъж

става ясен и отсечен, когато влакът минаваше по железния мост, нито се виждаше дим. През пожънатите ниви и пожълтелите от лятната жегга ливади, където лъщяха като полирани следи от шини на волски коли, се извиваше сивата , чезнеща в далечината лента на железопътния насип. Релсите ги нямаше. Траверсите също бяха извадени. Чакълът на настилката, потъмнял от дъждовете, от парата и смазката на влаковете, беше запазил опаловосивия си цвят само там, където са лежали траверсите. Насипът със своите тъмни и светли петна, с дългите и кратките тласъци на тия два цвята, ми напомняше ритъма на влаковете, с които съм пътувал: кълтящ удар на колело там, където единия къс на релсата се докосва до другия, след това – кратко потракване на буфер или скръцване на врата и отново, през съсъка на локомотива, удар на колело.

На завоя, където хълмовете се приближаваха до линията, вървяха работници, наредени един зад друг, залитаха по настилката, може би чакълът шаваше под краката им, и носеха на раменете си релси, откъртени от насипа, които святкаха като сини мълнии...

Гледах тая драма на желязото и на пътя и си мислех за преживяното от мен досега. Времето също така изтръгваше релсите от моя път, наместваше траверсите върху други насипи, върху кълтене на други мостове. Събития, пред които съм бил безсилен, отвяваха пушека на пропуснатите влакове и оставяха саждите им да глождят клепачите ми. Страдал съм за непостигнатите радости, а сега разбирам, че моето щастие е било по-голямо за това, че съм имал безсънието и порива на възжелението и те са съхранили тия мигове в паметта ми – там, където не е останала дори следа от много радости, до които съм се докосвал. Живял съм сред бедни хора – страдащи, непощадени от живота, ял съм техния хляб, слушал съм как по пътищата вървят техните сънища. Тогава съм мислел, че

съдбата ми е определила най-лошия жребий. Сега разбирам, че тия години са моето най-голямо богатство.

Времето изскубва релсите, мести ги, болтовете скриптят, впиват се в траверсите – и сърцето боли. Нищо! Под настилката на стария път, опалносив там, където са били старите траверси, лежи преживяното, покрито с дим и прах, но съхранило под тях едно незалязващо слънце.

Работниците вървят по насипа, запътени към новото трасе. Релсите се люлеят, чакълът пука и се рони под нозете, стоманата мята синия блясък на своите светкавици и обгаря гънещата се редица на приведените мъже.

Новият влак ще тръгне по мълнии, запоени за земята. И край насипа бавно ще започнат да растат буренът и мълчанието.

•

Наистина ли си е отишъл безвъзвратно оня влак, за който вече няма релси? Аз се мъча отново да открия следа от дима на неговия локомотив над жълтеникавата като утаена мараня ивица на слънчогледите – татък, в сянката на хълмовете. Нищо не се мярка пред очите ми. Но аз усещам горчивия дим на влака, поемам си дъх и чувствам: тоя дим гъделичка ноздрите ми, примесен с аромат на далечно утро (мирише на цъфнала акация и на отминал дъжд), и стоя на перона с една прашна чанта, в която има къшей хляб – и какво друго? – може би надежда...

Тоя влак е част от мене – от мислите ми за далечните градове, – грохотът му е примесен с барабанене на дъждове по ламаринения покрив на вагона (покривът скрипти, сякаш по него върви човек), сянката на локомотива се хлъзга по реки, от които открадва отражения на мостове и на коне, и кръгозорът от двете страни на влака се люлее, сякаш е разклатен от ритъма

на колелата.

И странно: вместо времето да ми отнеме тоя влак, то ме прави пълновластен господар на опушените скриптящи вагони. Аз мога да повикам на спирката в който и да е час на денонощието с в о я влак, въпреки строгите железничарски разписания, да разговарям с машиниста, който ме гледа от високата си кабина, и забелязвам колко е остра адамовата му ябълка, да му подам една круша, той да я трие дълго с черната си длан, да му кажа, че ще го чакам утре сутринта и той да пристигне точно в уречения час...

Мисля си за хората, които съм срещал на този перон. Мисля си за ония, които съм обичал и ненавиждал. Спомням си техните жестове и привички. Всичко се е отдалечило, сляло се е със сухата тръпка на тревата, раздухвана от вятъра, а споменът за тия хора не ме оставя спокоен. Има нещо неочаквано в моите срещи и познанства. Някаква хаотичност дори. Идват. Отиват си. И аз какъв съм бил между тях? Само един съзерцател, който се е докосвал до съдбите на много хора, без да знам, че ще дойде ден, когато ще трябва да разкаже за тях? Или в общуването ми с тия хора има нещо голямо, съдбовно за мене? Опитвал съм се да забравя приятели и познати, с които ме е свързвала трайна дружба, и съм разбирал, че те са неразделна част от мене, че зачерквам седмици и месеци от моя живот и на тяхното място остава пустота. Като си спомням за тях в мигове на радост и болка, аз спасявам самия себе си от неумолимото време и в привидния хаос на моите преживявания, на срещите и разминаванията ми, откривам строгата стройност, която съм забелязвал някога в темелите на моя роден дом, изградени от различни камъни, обли и ръбести, които биха се разпаднали, ако не ги спояваха хоросанът и гълчавата вкъщи... Аз съм неразделен от тия хора, с които ме е срещнал животът, неразделен като камъните на оня стар зид и нашата спойка са горчивите и прекрасни години, които са ни побратимили завинаги.

Тласкан от вътрешен порив, аз съм минавал през грозотата и през кратките радости на живота, запътен към нещо красиво и възвишено – повече мечта, отколкото реалност – както железопътната линия е запътена към безкрая, и съм съхранявал в паметта си образи и случки, за да не дам да изчезнат завинаги от земята.

Това е моята мълчалива победа над времето. Знам, че тя е кратка, както е кратък човешкият живот, по мисълта за нея ме прави спокоен.

Скоро ще мръкне. Кантонът е пуст. Сянката на стрехата виси върху стената като забравен железничарски шинел.

•

След като завърши учебната година, аз се сбогувах с планинското градче и с тясната стаичка на грънчаря, изпълнена с блясък на глеч и с мокрото шумолене на глина, която се гъне под пръстите на майстора, свих багажа си в голям вързоп, мачкайки с коляно твърдите черги. Грънчарят ми помогне да го стегна добре с въженце и аз, защото нямах открит лист и на гарата не ми дадоха билет без него (такова било разпореждането на полицията), трябваше да тръгна пеш, с тоя вързоп на гърба, да пътувам цели тридесет километра и да се прибера посред нощ у дома, капнал от умора.

Повъртах се ден-два при дядо, който уморен от самотата, се радваше на моето завръщане и на обяд и вечер ме гощаваше с пържени яйца – друго не умееше да готви. Майка ми беше се омъжила втори път преди повече от година и почти не се весваше у дома, защото мъжът ѝ не позволяваше да идва у нас. Вечер дядо седеше мълчалив до печката (той съвсем беше се състарил след смъртта на баща ми), слагаше картофи в нагорещената ламаринена пещ и се оживяваше, когато те, задумкали по тенекията и раздрусали цялата печка, се

разпиляваха на сипкави късчета със забелена димяща корица. Тая корица галеше с топлинката си неговата черна, сякаш дълбана с нож длан. Той духаше над картофите, люлеейки ги върху шепата си, и ги дъвчеше бавно, като задържаше на езика си блудкавата им кашлица, в чиито вкус се мъчеше да усети някаква надежда, каквато се усеща в едно лекарство, например, защото бъбречната криза го караше да се превива от болки и да гризе го кръв посинелите си устни.

А мама се грижеше за своя нов дом. Тракаше енергично с вратите, поливаше и метеше циментовите стълбища, зашляпала по тях с мокрите си месести крака, стараяше се да бъде весела, за да не помислят хората, че е сгрешила в своя избор. Но тая веселост беше престорена и даже в най-радостните думи на мама, изречени пред някоя съседка или пред мъжа ѝ, който тронаво се качваше на коня и седлото се огъваше и скърцаше под неговото едро, неповратливо тяло, можеше да се долови печал. Тя тъгуваша за мен и за всичко, с което беше се простила. След години животът ме научи, че човек може да тъгува дори за една паяжина в ъгъла на стаята, ако там го връща споменът за някой незабравим миг. В своите сънища, докоснала с лакът оня чужд за мене човек, мама сигурно чуваше скриптенето на гардероба в нашия дом – орехов, с инкрустирани птичета върху златистите врати. Там висеше ловния патрондаш на татко с няколко неизгърмени гилзи, които сякаш го чакаха, за да ги сложи в двуцевката, отмествайки с палец дългото метално езиче над шийката на приклада. Там имаше и мамини дрехи, все още неприбрани от нея (на една обувка дори беше засъхнала тревичка, залепнала за тока), и тия вещи ме радваха с измамната надежда, че мама някой ден отново ще се върне у дома и изпълнила стаята с тракане на чинии и уханье на хляб, в което е примесен дъх на пепел и на квас от хмел, ще приближи столовете до софрата, ще опита, примижавайки, когато лъжицата се докосне до устните ѝ, дали не е пресолено яденето, и ще каже с глас, в който има повече

нареждане, отколкото покана:

– Хайде, измивайте се и сядайте, защото е грехота хлябът да ви чака!

Дядовите картофи, пилеешки своя седеф, думкаха в печката, за да пропъдят виденията ми и аз, забравил дъха на нафталин и на безгрижни детски утрини, който се излъхваше от вехтия гардероб, си мислех за лятото, което ще се изниже неусетно и в нашия дом ще дойде отново грижата за учебници и тетрадки, за обувки, за квартира в града, както идва мъглата откъм Огоста, оставяйки да прозират през нея гутурливите стебла на черниците край нашата ограда.

•

През това лято бяха почнали да размерват горите отвъд Огоста.

Нашият горски ме срещна една сутрин – бос, с наметната жилетка, свлечена от едното му рамо, и с фуражка, леко килната на лявата страна, чиято кокарда беше нагласена така, че стоеше точно по средата на челото, там, където преминава „мислената линия на носа”, както обичаше да казва някой път дядо, припомнил си думите на своя взводен подофицер от Бдинския пехотен полк.

Горският смяташе своята фуражка за символ на властта, която му е дадена – можеше да ходи без брич и без куртка, навлякъл стари дрехи, за да не къса униформата си из долищата и трънаците, но никога не се явяваше пред хората без фуражка. Шегобийци разказваха, че го видели веднъж да се къпе в Огоста. Дрехите му натрупани на един камък до вира, коланът му с катарама като глава на смок, лежи навит върху тях, а фуражката – на главата на голия мъж! И кокардата – точно по средата на челото! Гмурка се горският, но само до раменете,

внимателно загриба вода с шепи, трие месестите си ръце и не смее да плисни по-силно, за да не намокри своята знаменита шапка...

И тая сутрин, когато ме спря на пътя, горският беше лъснал козирката на фуражката си с рициново зърно. Кокардата също беше като гланцирана. Парадният блясък на шапката го правеше смешен, защото размъкнатите панталони и жилетката му бяха съвсем вехти, а босите му крака – с едри ходила, напукани по петите и със засъхнала глина между пръстите – го правеха съвсем недостоеен за тая корона от зеленикаво грубовато сукно, която увенчаваше главата му.

Но, достоен или недостоеен, той я носеше с оная дисциплина, която е присъща на неразмишляващите хора, и заедно с нея, без да се сърди на никого, носеше и своето прозвище – Горския цар, – макар че усещаше в него скрита подигравка.

Така го знаеха в цялата околия.

Нашият разговор беше кратък. Горският ми предложи да му помагам при размерването на горите. Бил се уговорил вече и с едно друго момче. Те двамата ще се занимават с ролетката, а аз ще забивам и номерирам колчета или ще забелвам с брадвата означените за сечене дървета. Само толкова.

– Архиерейска работа! – каза Горския цар и намести жилетката на оголеното си рамо. – Дялкаш по дърветата, тук кукувица се обади, там черешка си откъснеш от някое лозе... Повърташ се на хладовина, а надницата си тече!

Съгласих се без да го разпитвам. Не заради гласа на кукувицата и не заради хладовината. Просто трябваше да работя където и да е, защото есента не беше далеко.

Върнах се у дома, намерих една брадва в мазето. Видя ми се тежка – правена бе за цепене на пънове. Между акациевите наплати открих манарче, тясно колкото длан, с черна ивица по средата, където майсторът е заварявал върху старото сечиво нова стомана за острието, опитах го с палец – парна ме: беше

изострено като бръснач. Поогладих му дръжката с пила, жулнах я после с късче стъкло, което диплеше тънки бели стружки, и зачаках утрото, което ще ме поведе след фуражката на Горския цар към ухаещите на разсъмване и на роса гори отвъд Огоста...

Слънцето току-що се беше показало над баира, когато аз, загледан в дългата си сянка, простряна от единия до другия край на поляната, заслизах по брега на реката. Видях, че във водата бяха нагазили Горския цар и момчето. Отраженията им се размиваха край тях и двамата, гребнали веднъж от тъмната вода на своите сенки, а след това от оная, която беше златна от изгрева, плискаха по бузите си и се смееха.

Като ме съзря, Горския цар избърса с длан лицето си, разсънено и освежено, и побутна момчето: „Хайде, тръгваме!“ Те прегазиха реката, залитайки, защото камъните по брода бяха хлъзгави, и аз, за да не се събувам, реших да мина по облите синявци, наредени от единия до другия край на реката. Водата около тях се пенеше, къдрейки струите си, и после, когато отминеше малко, пак ставаше спокойна и прозрачна. Крачките ми разклащаха камъните, пясъкът скриптеше отдолу и виждах как, стрелкайки се през сянката ми, святкат дребни мренки, разтревожени от моя вървеж, и се стапат в розовинаа на утрото.

Оттук до гората имаше само хвърлей място.

Ние се заизкачвахме по пътеката, която се виеше между шуплести варовици, прободени от дълги стебла папрат, навили като охлюви резедавите си върхове. Най-напред крачеше Горския цар, затропал с корави туменици, които при всяка крачка се задържаха за пътеката, сякаш залепваха, а после шлюпваха по едрите му пети. След него, забавяйки крачките си, за да не застъпи гумениците на своя спътник, вървеше

момчето. Аз бях последен и това ми позволяваше да наблюдавам пътуващите пред мене. Житието и битието на зелената сукнена фуражка с кокарда точно по средата на челото, не ме интересуваше чак толкова. Повече привличаше вниманието ми момчето, закрачило пред мен – дребно на ръст, с кърпена на гърба зеленикава риза. Кръпката беше правена на ръка с дебел черен конец, цветът ѝ – по-тъмен от ризата – и тя се дигнаше над остриите рамене, разлюлени при вървежа.

Тая кръпка на гърба подсказваше, че много дни наред момчето е работило някъде, не на сянка – може би в някоя каменоломна или на някое шосе, където с подскачащи при удара кирки, разкопават старата настилка и после, огънали колената си под тежестта на дълги, изкорубени вили, мятат чакъл пред туловището на валяка. Ризите тъмнеят от пот, димят на гърба и жегата ги разнищва.

Това ме караше да вярвам, че случаят ме е срещнал с добър човек, познал отрано сладостта на хляба, увит във вестник или набит с пожълтели трохи сирене, останали от вчерашния обяд, човек, умъдрен от горчилката на тоя хляб. И в ранната утрин, когато ролетката издуваше джоба на Горския цар и горите димяха със своята роса, все още неизмерени и неописани от нас, аз не допусках, че превратностите на битието ще ме свържат за дълги години с това момче, че болките и радостите ще направят трайно и искрено нашето приятелство.

•

– Оттук ще почнем – каза Горския цар, откачи манарчето от моя лакът, приведи едно ясенче, дебело колкото ръката ми. Зеленикавата корица избледня на прегъвката. Когато острието на манарчето с лек замах клъцна стеблото, то изпука и падна в нозете ми, шумолейки с редките си клонки. Мъжът издяла от него колче, дълго две педи, забели го от едната страна, където

аз, натискайки химическия молив (стеблото имаше много сок и следата на молива се разливаше), написах цифрата „I“, след това ръката на Горския цар с няколко удара на манарчето, чиито телник беше широк и гладък, заби колчето и то, като надипляше кората си, потъна наполовина в пръстта.

Нашият път, започнал оттук, трябваше да мине през сечините над Огоста, да се докосне до горуновите гори, които тъмнееха към Ватови ливади, да обходи мерата край бостаните – горе, на най-високото, откъдето се виждат шосето за Петрохан и железопътният мост при кантона, и после (това сигурно щеше да стане чак когато завалят първите есенни дъждове) шумолонето на ролетката по тревата и камъните да ни отведе до землището на Калиманица, където да пийнем по глътка от Бекировото кладенче, бликнало изпод корените на един ясен, да видим на дъното му, между изкиснатите от водата жълтеникави корени, лицата си, обветрени, потъмнели от лятното слънце, и да потънем в отражението на ослепително белите есенни облаци, които разклатени от полета на чезнещи птици, се мъчат да понесат и нас към далечината.

Това щеше да стане след много, много дни.

А сега Горският цар вървеше през дребния гъсталак, разклатената шума, давайки път на тялото му, се разтваряше и пак се свиваше като ветрило, задържала за малко трептежа си, и между клоните и корените, със съскане и свистене, когато се жулнеше в камък, подскачаше лентата на ролетката, държана за другия край от ръката на момчето.

– Малкият, ти как се казваше? Забравих ти името – оголи с хитра усмивка пожълтелите си от тютюна зъби Горския цар. – Да не би да е идвала майка ти към наше село преди да се родиш? Я качамилка да търси, я нещо друго?

– Отде да знам, може и да е идвала... – хвана се наивно на неговата въдица момчето. – Стринка ми е вашенка.

– Гледам, че си приличате – кимна той с глава към мене, - сякаш един и същи майстор ви е правил. Майка му на нашия е

домошарка, не обича много да шава, та рекох своята да не е прегрешила.

Момчето се изчерви, разбрало намека на хихикация човек. Пъстрите му очи овлажняха, брадичката, с бенка под левия ъгъл на устните, нервно затрепка и то рече:

– Бих могъл да ти отговоря много добре, но се срамувам от годините ти. Баща ми, ако беше жив, щеше да е на своята възраст.

– Е де, не се докачай чак толкоз! – смънка мъжът. – Рекох да се пошегувам, но се оказа, че ти от майтап не разбираш... А и не ме заплашвай, драги мой! По-спокойно!... И хубаво изпъвай рулетката, а не я дръж като сакат!

Аз погледнах към момчето, жегнат от недостойните думи на тоя груб и самонадеян човек, и забелязах, че то наистина твърде много прилича на мене. Същите къси, леко смръщени вежди, с тънка бръчка между тях, която го прави печално и съсредоточено, същите устни – малки, с плавни извивки (долната е леко отпусната) и в ъглите им притаена усмивка, която се появява много рядко, но тогава кръглото бледо лице се оживява и изведнъж става красиво.

– Усмихай се! – са ми казвали приятели, когато съм бивал тъжен. – Усмивката те прави симпатичен...

И аз исках да кажа същото на момчето, което беше се навело и натискаше дръжката на рулетката там, където трябваше да забия новото колче. Но не изрекох тия ободрителни думи, защото обидата беше направила още по-остра бръчката между късите му вежди и една приятелска дума не можеше да я заличи.

•

След като привършихме работата, се измивахме в Огоста, чиято вода местеше трептенето си по облите камъчета на

дъното и по ленивите гръбчета на кротушките. Върху лицата си, изподраскани от сухи клони и от къпини, усещахме пощипването на лятната вода. То ни напомняше за евтиния одеколон, с дъх на индрише, който бръснарят, раждайки хладина край нас, размазваше по лицата ни в съботната привечер. Тогава ние, цяла седмица скитали из горите със своите рехави бради, се отпускахме върху хлътналата седалка на плетения бръснарски стол и гледахме как бръснарът, преди да се хлъзне по бузите ни, пляска и подскача в ръцете на майстора, обръщайки ту едната, ту другата си страна към пружиниращия каиш, който прави стоманата звънтяща от острота...

Подухваше вятър откъм долината. Той беше топъл, защото камъните, пътищата и пясъчните брегове на реката, въпреки че слънцето отдавна беше залязло, излъхваха задушна горещина. Ние я усещахме с босите си нозе, но дланите и лицата, които още пазеха прохладата на бързея, ни подсказваха, че вечерта е близо и козицата, тънко шумолейки с листата на трепетликите, които още отдалече усещат нейния свеж полъх, вече пътува към нас.

Нощувахме до един бостан, на билото, където гората бе рядка и в нея се врязваха дълги ливади, надиплени от къртичини, по които и след коситбата стърчаха високи стебла кафтар – някъде измачкани от преминалия добитък, другаде кичести, светлорозови на върха.

Сядахме пред колибата.

Тя беше островърха, с широк триъгълен вход, сглобена от нацепени дъбови мертеци, забити в земята. Покривът ѝ беше от лозина и слама. Той прозираше и беше приятно да гледаш през пролуките, легнал на твърдата земя, как над очите ти минават тънки нощни облаци, които забелязваш само когато се докосват до Млечния път.

На юг от колибата, опирайки до гората, се простираше бостанът (там ластуните на пъпешите пълзяха по ясените). Дългите врежове на любениците ме спъваха, когато закрачех през бостана, и аз, разлюлял с походката си широките като длан листа, усещах тежестта на някой тъмен плод, дръпнат от ходилото ми, който се обръща, объл и ленив, сребърен отдолу, дето се е докосвал до пръстта.

– Чакай, аз ще избира любеницата! – казваше Горския цар и тръгваше през бостана. Крачката му беше безшумна. Той стъпваше опипом, сякаш дебнеше нещо, което, щом го усети, ще пръхне и ще се вдигне над сечините.

Аз се връщах при колибата и сядах до огъня, запален преди малко. Пламъчетата, вместо да обхванат вършините и олющените лозини, пълзяха по тревите и разтягаха своя димящ кръг.

Горския цар искаше да избере най-зрялата любеница и лутането му из бостана продължаваше дълго. Аз слушах как любениците пееха, почуквани от неговия подскачащ показалец – едни тънко като празна консервна кутия, звъннала о камък, други глухо, както се обажда дълбока вода, в която е цамбурнало нещо, трети имаха звук, сходен с шляпане на боси крака по мокра пътека.

Той се задържаше при тия, които му напомняха за дъжд и за пътека, гледаше широко ли е пръстенчето там, където е бил цветът, лъкатушеше с очи из шарките им, сякаш разчиташе нещо по тях. Вдигнал високо над главата си избрания плод, голям колкото луната, изгряла ниско над сечините, той се запътваше към огъня.

– Режи! - търкулваше в краката ми любеницата и сядаше до разпалените лозини, които пламъкът беше направил пурпурноседефени и прозрачни.

Аз вземах ножа, изтривах го с дланта си, за да махна засъхналите домати люспи, залепнали от снощи, и когато докоснех върха на тоя овчарски ханджар, майсторска изработка

на някой селски ковач, до хрупкавата кора на любеницата, тласъкът на ръката ми раждаше звук, който бягаше, повел след себе си една криволичеща пукнатина, розова в дълбината си. След миг пукнатината минаваше чак от другата страна на любеницата и тя, разполовена, се търкулваше в нозете ми.

– От тебе огъня и сладките приказки, от моя приятел и от мене три луни: една на небето и две на земята! – усмихваше се момчето. – Нека ни погреят, да им се порадваме...

– Ти се радвай на каквото щеш, а на мене подай ножа, защото съм гладен! – казваше рязко Горския цар и аз, възхищавал се допреди малко на неговата плавна разходка из ластуните и на ръцете му, които пълнеха душата ми с мелодията на нощния бостан, го поглеждах учуден.

– На мене дайте тия луни, нали така рекохте? – примъкваше той към себе си двата къса на разрязаната любеница. – А вие си поделете оная, дето я гледате над сечините. Ще произхабите малко ножа, докато я нарежете...

Той вече опитваше първия резен. Любеницата навярно беше много сочна и сладка, защото гладният мъж къртеше с едрите си, издадени напред зъби големи късове от нея, преглъщаше ги, като изтягаше шията си, по която минаваше местещата се светлина на огъня, и небръснатата четина за миг щръкваше.

– Не всичко на тая земя е само за ядене... – На човек често пъти му стига радостта от докосването до нещо красиво – решавах се да му възразя аз, смутен от купешките си думи.

– А на мене не ми стига! - изтриваше с ръкав устните си Горския цар и ръкавът му ставаше розов от сока на любеницата. – Ти цяло лято се спъваш из пъновете и се бодеш из тръните, а наесен можеш да дадеш всичките си пари за книжки и за други залисии. А аз трябва да купя жито за децата, ярма за прасето, пирони, с които да скова кочината. Обичам да пипна с ръка, да погъделичка гърлото ми онова, за което съм се бърхтал из долищата... Ти можеш да се радваш отдалече на една

женска фуста, а за мене хич я няма, ако не я поизмачка ръката ми и ако не ме поритне, уж се брани, женско коляно.

– Тогава докъде ще стигнем? – опитваше се да ме подкрепи момчето. – До добичето, дето се насълзява от благодарност, ако му сложиш малко сенце в яслата?...

– Ще стигнем дотам, докъдето вашите объркани глави едва ли ще ви отведат някога! – обръщаше към него лицето си Горския цар, наполовина закрито от сянката на надвисналата козирка. Ти пари ми дай, момиче, акъл не ми давай. Аз съм по-стар от тебе и тая глава, може празна да ти се вижда, много е видяла и патила. Ще те поочука живота, па дано да сме живи и здрави, ще се срещнем някой ден я на панаир, я по пътищата – само планина с планина не се среща, – ако си човек, ще ме поканиш в някоя кръчма, ще почерпиш по бирица, по две и, дай, Боже, да ти е дошъл умът в главата, ще речеш: „Прав си бил, байно, за онова, дето ми го говореше тогава край огъня. Въртях се като прилеп край месечината. Добър бях, за глупав ме смятаха...“ И аз ще ти река: „Дръж юмрука си свят в джоба и го показвай, когато трябва някой, мамка му, да ти има уважението!“

Аз го гледах (той вече изяждаше последния къс, задълбавайки ножа чак до шарките на резена) и ми се искаше никъде по земята да няма такава кръчма, където Горския цар да се срещне с моя приятел, за да му каже своите горчиви думи.

•

Ние седяхме до късно, подтъквайки огъня с изсъхнал лозинак, който прашеше и ни обсипваше с искри. Отначало се дръпвахме от тях, но после ги оставяхме свободно да кръжат край нас и да ни обсипват, защото те не пареха, а само за миг се

задържаха, алени, по дланите и раменете ни и после се превръщаха в меки люспици пепел. Бостанът, разлюлян от пламъците, ту се приближаваше към нас, надиплил къдравите си ластари, ту се отдалечаваше към гората – потаен, изпълнен с пробягващи сенки.

Ние греехме ръцете си над огъня. Сиянието му ги правеше бледокоралови, почти прозрачни, защото, като се вглеждах в дланите си, виждах криволичещата плетеница на вените, а през нея очите ми долавяха помръдването на огъня, дори ми се струваше, че виждам очертанията на въглените. Това сигурно не беше така, но лятната вечер, която пътуваше край нас заедно с горите, пълни със заспали шумове и прохлада, възбуждаше моето въображение.

Ръцете на Горския цар се местеха над огъня – търсеха ония кътчета, където пламъчетата едва се показват над пепелта, и дланите му с лениво помръдване се любуваха на гальовната им топлинка.

Бях чувал, че преди години той стрелял по едно момче от Мала Кутловица, което ловяло риба под железопътния мост, ранил го в бедрото и сега това момче, вече мъж за женене, върви с дървен крак.

За пръв път виждах ръка, която е стреляла по човек. Тая длан, озарена от огъня, е намествала приклада до рамото и е търсила (едновременно с примижалото око, в което потрепва мушката) спусъка на една стара белгийска карабина, бракувана след Балканската война.

Момчето сигурно е опипвало подмолите в основите на моста – от малък знам, че малокутловичани все под тоя мост се врат. Мократа му риза е висяла на корема и е шляпала по водата. Мрените са се изплъзвали из пръстите му (и аз съм изпитвал това), но в шепите е оставало усещането за докосване до нещо гладко, отмятащо се като пружина.

И тогава: „Стой!“ И фуражка, която святка с кокардата си между разклатените върби на другия бряг. И звек на патрон, който се хлъзга към цевта, тласкан от ръкохватката...

Отново слагах дърва на огъня. Пламъците се вдигаха и отпъждаха от погледа ми онова момче, в чийто джоб помръдваха няколко рибки. Но когато пращането на съчките затихнеше, отново го виждах да се връща под каменната арка на моста и набутвайки мократа риза в панталона си, да търси с очи откъде идва тоя предупредителен вик.

– Стрелял съм по човек. По куче не съм вдигал ръка, а по човек съм стрелял! – беше ни казал една вечер Горския цар, сякаш разгадал моите мисли. – Защото кучето не умее да прочете закона и да го запомни. То може да джафне по тебе, но хвърлиш ли му коричка хляб, ще върти опашка и ще пази къщата. А човекът, мамицата му, навива врат и погазва законите. На мене са ми дали пагон и пушка са ми дали (сега мерим гората, за какво ми е да я нося) и баща си даже, ако сгази лука, ще го изправя до стената и ще го накарам да му потреперят мартинките!... Законите са ги измислили по-умни глави от нашите! Който не вярва, мъка има да види.

Ръцете ни мълчаха над огъня, станали съвсем реални, защото мракът беше отнел рентгеновата магия на пламъците. Под тях лежеше само пепел и само тишина, мека като среброто на заспиващия огън. На мен ми се струваше, че показалецът на Горския цар (той помръдваше нервно, когато мъжът наместваше жилетката на рамото си) опипва спусъка на старата белгийска карабина и окото, в което мушката се размазва, люляна от дишането, търси сърцето на оня, който с няколко рибки в джоба в дръзнал да се изправи срещу непоклатимите устои на закона. А може би се примерва и в нечие друго сърце.

•

Много залези изтляха над планината. Разпалваха се други – от тях също оставаше само шепа небесна пепел. Кръпката върху гърба на момчето, което носеше рулетката, отново се прокъса и веждите му съвсем нарусяха.

Аз не знаех, че след години те ще имат същия цвят на високо лятно слънце, че моят приятел тогава ще стане летец, ще кръстосва на шир и дълж небето и аз ще получавам негови писма и картички от далечни градове, с пликове, измачкани от дългото пътуване, и с марки, от които ще ме гледат жълтоклюни папагали или розови колибри, мушнати във фунийките на някакви странни екзотични цветя.

Той ще идва понякога у дома, ще съблича с енергичен жест палтото си и надиплил в ръкава му своя копринен небесносин шал, ще сменя фуражката си. Тогава аз ще бъда четиридесет и пет годишен, с прошарена коса, оредяла на темето. Когато застане до огледалото да се срещи, моят гост ще усети, че гребенът върви през косата му като през тънко облаче, и почувствувал драскането на бакелитовите зъбчета по съвсем оголялото си теме, ще рече:

– А помниш ли, приятелю, какви перчеми имахме някога! Шапките едва се задържаха над тях. Няма да се събувам – ще продължи той. – Обувките ми са чисти. По тях има само звезден прах.

И аз ще видя, че на закачалката светят, сякаш извезани от блясък на звезди, крилете на неговата пилотска шапка.

Ще седне до мен, облегнат на писмената маса, лактите му ще разместят книгите и ще се загледа към картината на отсрещната стена – една оранжева алея с двама влюбени, запътени към безкрая.

– Само влюбените и есенните дървета са святи – ще продумам аз, проследил погледа му. – Само те са достойни за ореолите, които им е дал художникът.

– И децата също! – ще обърне към мен умореното си лице летецът и аз ще трепна, защото ще позная в него своите черти... И ще ми разкаже как е виждал в безкрая на нощните небеса децата, които ние мислим, че спят до нашето рамо, у дома. Те вървят мълчаливо между звездите, водени за ръка от вятъра, и на сутринта по каишките на сандалките им виждаме звезден прах...

Аз ще се усмихна на неговата приумица. Много уморен е бил, пред свистящия кръг на самолетната перка са преминавали облачета, а на него му се е сторило, че са деца. Но когато си тръгне, намествайки фуражката, аз няма да го изпратя до трамвайната спирка, а ще седна да напиша стихотворение за видението на летеца в нощните небеса.

Друг път ще дойде у дома весел и още от вратата ще се развика:

– Носех ти една звезда, но гледам: прогорила джоба ми и изчезнала. Нищо, ще те почерпя една цигара...

Ще пуша и ще усещам ухание на облаци, до които не се е докосвала дори мисълта ми.

За нещастieto с неговия самолет ще науча от случаен пътник и ще хукна през града, за да стигна по-скоро на летището. Когато зад гърба ми останат тополите и дъсчените огради на крайния квартал, ще зърна между вишките на пистата, разклатили в небето своите дълги балони, пушек, който изведнъж ще стане катраненосин, и ще съгледам, обхванати от пламък, дълги, нажежени до бяло криле на самолет.

И за мое голямо учудване ще видя, че върху прегорялата трева до пистата стои Горския цар, наметнат със своята разтегната вълнена жилетка, бос, със засъхнала глина между пръстите. Пламъците на горящия самолет ще светят, преливайки се по козирката на неговата фуражка, и тоя път

лъсната с рициново зърно. Той ще стои безпомощен и когато ме види, ще затича към мене, смешно разлюлял своето тромаво тяло:

– Момчето изгоря... И никой не му помогна...

Димът ще се издига към небето, към звездите, които вече се появяват над лилавите, почти прозрачни контури на планината, и невидимо за нас към тях ще пътува летецът, без да е успял да свали очилата си, опушени от пламъците, без да е разкопчал куртката си, нагърчена и напукана като кората на обгоряло дърво. Ще ми се стори, че го виждам, когато прекосява Млечния път, но това ще бъде дим, люлян от вятъра.

Когато изляза на шосето и заста на да чакам автобуса, един дребен човечец с чадър и пенсне, смешно пристиснало едрия му нос, ще се приближи до мене, ще ме погледне учудено и ще каже:

- Гражданино, защо не се обадите в „Бърза помощ“? Дрехите ви са черни като въглен. Вие целият сте изгорял...

– Лъжете се, господине! – ще му отговоря аз. – Само сърцето ми е овъглено.

Ще вдигна ръка да му кимна за сбогом и ще видя как тя, докосвайки въздуха, оставя по него черна следа, каквато оставя въглен или графит.

И аз ще остана да живея, възкресен от някакъв милосърден бог, към когото никога не съм отправял своите молитви. Защото сърцето ми трябва да тъгува за оня, който отпътува към облаците, да носи спомена за него през градовете и годините, защото той беше сам на земята и за него няма кой друг да мисли.

И нощем, в най-дълбокия си сън, ще го виждам как върви из небето, стъпвайки по звездите така, както стъпваше по камъните на Огоста, край които се пенеше утринната вода.

Звездите ще се люлеят, разклатени от нозете му, и той ще отминава към другия бряг на небето, който се губи в безкрая.

•

Един ден, беше събота, Горския цар нави по-рано ролетката, спусна я тържествено в джоба, което значеше: „Трябваше още да поработите, но хайде от мен да мине!“ – и като изтърси гуменките си, от които се изсипа цяла шепа пръст и повехнала шума, зашляпа с тях към село.

Аз се прибрах у дома. Стария го нямаше – беше излязъл малко преди да се върна, защото огънят в печката още гореше, а от кафявите вълнени чорапи, степани на петите (той ги беше оставил да съхнат върху облегалката на един стол), падаха мътни капки.

Облякох си чиста риза, обух сандалите, които стояха в ъгъла. Ходилата ми с мъка се побраха в тях, защото каишките бяха се втвърдили, и изкорубеният хастар отдолу се забиваше като тенекия в петите ми. Излязох навън. Не можех да понасям дъха на непроветрена стая – едно смесица от миризма на съхнещи чорапи, на печени картофи и на кромидови обелки. Бях свикнал с аромата на горските поляни, където злакът, когато го смачкваха нозете ни, дъхтеше упойващо, и нашият двор, с разхвърляната слама пред обора, където ровеха кокошки и из краката им се мушкаха врабчета, просто ме дърпаше навън.

Видях, че по улицата върви нашия съсед Димитър и на гърба му виси бас, обърнат надолу с лъскавата фуния. Досетих се, че утрешния ден е празник, и мисълта, че може би младежите от селото са решили да направят танцова забава, ме поведе към училището през дрезгавината на лятната привечер.

Там наистина се готвехе за забава. Две момчета, клекнали до стол с широка шперплатова облегалка, обгаряха с клечка

кибрит чорапчето на петромаксовата лампа, чиято дантелена плетка отначало се нажежи, сякаш беше направена от тънък тел, после стана матовобяла.

Започнаха да прииждат младежи.

Музикантите наредиха столовете си до прозорците и се заеха да наместват мундщуците на инструментите или да изцеждат тънки струйки вода из бляскавите тръби и спирали, като обръщаха басовете и флигорните към пода и продължително тракаха с пиринчените копчета на клапите.

Стаята се изпълни със звуци на нестройна мелодия, които отначало се блъскаха и бягаха един от друг, а после се сговориха и ритъмът на един стар шлагер ги поведе, напорист и кънтящ. Като драскаха по вехтия под с токчетата си, момичетата развяха своите басмени поли на сини цветчета, почти всички еднакви, защото бяха купени срещу отрязък от купон, а селският магазин имаше на своя рафт само едно топче басма. Блясъкът в очите на момичетата, мятан от кръженето на мелодията, се докосваше до лицата ни и ние, застанали край стените и вгледани в танцуващите, също усещахме, че ритъмът на валса ни люлее.

Когато Магдалена ме покани да танцуваме и двамата с нея се завъртяхме по грапавия под, имах усещането, че краката ми се спъват, сякаш вървя през врежовите на бостана. Магдалена, облегла глава на рамото ми, не сваляше поглед от мене, сякаш ме виждаше за пръв път. Тя беше дребничка, с къса шия, на която подскачаше гарданче от ситни червени мъниста. Тялото ѝ се люлееше, изпреварвайки такта на музиката, и това ме объркваше. Блузата ѝ, ушита от грубо домашно платно с тънки сребърни нишки (мама ги наричаше „дерме”), се хлъзгаше под дланта ми и аз усещах с цялото си тяло ласката на нейната гладка плът, пронизана от магията на музиката. Косата ѝ, пепеляво черна (може би тоя пепеляв оттенък беше от светлината на петромаксовата лампа), ме докосваше по брадата, аз се усмихвах и тя, като ме гледаше продължително, с

нега в очите, също се усмихваше.

Стаята се изпълни с дим на цигари. Той се кълбеше край нас, обгръщаше лампата, размазваше нейните контури и тя изглеждаше като стопена от ослепителния си блясък. Пушекът лутеше на клепачите ми и аз поглеждах към вратата. Искаше ми се да вдъхна малко свеж въздух и Магдалена, разбрала намерението ми, се запъти след мен.

•

Излязохме навън. Върху късата ромбоидна пътека, която отворената врата постла под нозете ни, се изсипаха гласовете на младежите. Говорът, блъскал се досега по тавана и по опушените стени на училищната стая, просмукан от тютюнев дим, се изви над главите ни заедно със синкавия пушек, чиято мъглавина стана прозрачна от полъха на нощния вятър, гласовете се изгубваха в нощта, като ставаха по-глухи, струваше ми се – нереални, когато преминаваха границата на светлината. Магдалена вървеше след мен. Смущавах я любопитните погледи, които я сподиряха от дъното на стаята. Тя се докосна до тъмнината, усещайки с лицето си нейния полъх, и като ме настигна по каменните стъпала на училището (прошепнах ѝ: „Внимавай, хлъзгави са!“), допря лакътя ми с длан. Дланта ѝ потрепваше – може би от хлада, който идваше на тънки тласъци откъм реката. После тя се пригуши в ръцете ми, сякаш очакваше музиката отново да засвири, за да ни завърти в нейния ритъм, и аз усетих усетих гънеция се овал на гърдта ѝ. Потрепвайки в шепата ми от нейното дишане, тя беше мека като коремче на врабче. (Имах подобно усещане преди няколко години, когато в къщи беше влязло врабче и след дълго гонене – то се блъскаше в стъклата и събори от прозореца очилата на мама – успях да го хвана. Шепата ми се изпълни с меко докосване на перушина, която имаше дъх на

лятно небе и на хълмове, напечени от слънцето.) Същият дъх – който знае как съзнанието ми беше го съхранило досега – ме облъхна отново, примесен с аромат на липа. Тоя аромат ставаше все по-гъст и аз неволно вдигнах глава, за да видя дали не цъфти някоя липа до оградата на училището. Очите ми се вдигнаха към небето, за да потърся клоните на липата в безкрая, но видях, че безкраят е пълен само със звезди – необикновено големи и бистри – и с тишина.

Подчиних се на ръката ѝ, която ме водеше. Мислех, че ще се спуснем по стръмната уличка, където настилната е отмита от дъждовете и отдолу се показва ръбест калдъръм – оттук се отиваше към техния дом, - но тя възви по една пътека, оградена с миризливка, като ми говореше нежно и се гушеше в прегръдката ми.

... После, легнал по гръб върху тъмното сено, гледах към тавана на плевнята, където ме беше довела ръката на Магдалена. Гредите се сплитаха – дебели и криви, грубо дялани – през една пролука над тях се виждаше небето, пепеляво в единия си край – там навярно започваше Млечният път. Стараех се да не мисля за нищо и се оставях да ме владее тръпката на току-що преживяното. Боях се да не пропъдя очарованието на тия мигове, до които се докосвах за пръв път. Магдалена също лежеше мълчалива, сеното се беше слегнало под нея и тя, потънала в аромат на див карамфил и на прах от летни пътища, изглеждаше тъмна и още по-дребна. Само разголеният ѝ крак, който с лениво помръдване ме докосваше, съществуваше в нощта, всичко друго беше сляно с мрачината...

– Ти какво? Май задряма?

– Не съм.

– Оставаше и това да направиш... а бе, ти защо не ми каза, че си бил съвсем неопитен? Зайченце... – доближи се до мене тя. В думите ѝ, които усещах по лицето си (тя търсеше в тъмното устните ми), имаше не ласка, а разочарование. – Скок-подскок – и после мълчание и размишление... Много зайци се

навъдиха, много! Под дърво и камък трябва да търсиш истински мъж!...

Слушах я смутен и за пръв път забелязах, че говори гъгниво, като изрича ясно само началото на изречението, а последните ѝ думи се давят в гърлото.

– Лежиш и не се сетиш да ме погалиш. Полежахме и хайде – довиждане! А аз, какво, ще се бъхтя тука... Така ли?

Сухите стебла на сеното пукаха, тласкани от търсещото ме тяло на Магдалена, и аз усещах как ризата ми се съпротивлява на тяхната коравина.

– Мило момче... - продължи тя. В гласа ѝ се прокрадваше нежност. – Не слушай неразумните ми думи... Обичай ме, мъничко ме обичай...

Не бях усетил досега, че косите ѝ имат дъх на стая, дълго напроветрявана, където са съхнало дрехи, прани с лютив домашен сапун.

– Ще ти дам най-голямата радост. Само мъничко ме обичай...

Целувката ѝ беше мокра и лепкава. Аз отдръпвах лицето си, противях се на прегръдките, но дъхът на Магдалена (вечеряла и някакво ястие с лук) ме обгръщаше отвсякъде, безсилен да събуди тръпка у мен.

Сепна ме тропот. Надигнах се на лакти, готов да скоча. Някой идваше и беше страшно неудобно да ни завари тук. Учудих се, че Магдалена дори не помръдна.

– Конете... Усетили са, че в плевнята има хора! – каза тя и се усмихна на моята боязливост. – Долу е оборът на конете.

Тропотът се примеси с тихо изцвилване, чу се прошумоляване на грива, изплющя рязко дръпната юзда и, стори ми се, цялата сграда се изпълни с тръпка на разлюлени конски гърбове.

Моята първа любовна нощ се поклащаше върху тия хлъзгави конски гърбове. Плахите ни докосвания, унесът ни, светлината на разголеното коляно на Магдалена, мокрите ѝ целувки, разочарованието ми – всичко, също така хлъзгащо и отлитащо, се мъчеше да се задържи върху изкрящите под звездното небе конски гърбове.

И кой знае защо през всичките години на моя живот, когато съм обичал други жени, вече не с оня момчешки трепет, ми се е струвало, че моите чувства се крепят върху хлъзгав конски гръб. Още миг и те, разлюлени от това пулсиращо тяло, ще паднат, очаквайки безмилостния замах на конското копито...

•

Започнахме да се срещаме с Магдалена почти всяка вечер.

Когато се връщах от сечищата, я виждах да седи на пейката пред тяхната къща – едноетажна сграда, покрита с груби турски керемиди, доста разкривени, сякаш лете са се размеквали от слънцето. В основите на тоя беден дом, където са удряли капчуците (те бяха прошили пръстта с дъждовни тегели), мазилката беше изронена от влагата, показваха се дълбоки пукнатини в зидарията и ми се струваше, че ако духне силен вятър, тоя дом, пукайки с проядените от мушиката греди, които при по-рязко затваряне на вратата посипваха върху лицето на влезлия своя бодлив пращец, ще се разлюлее и ще килне високия си комин, с едно тенекиено кречетало на върха му, което трака при най-лекия полъх на вятъра.

Така ми се струваше, а къщата стоеше крепко върху своите основи, веселата ламаринка звънтеше на покрива, нейното лекомислено бърборене кръжеше над улицата и вратите затваряха зад своето скърцане мълчаливия живот на тоя дом.

Магдалена ми сторваше място до себе си, пейката се огъваше, когато сядах, и аз усещах с цялото си тяло топлината на залязлото вече слънце, попила в изкорубената дъбова дъска, над която, люлени от прегръдката ни, се търсеха нашите усмивки.

Аз носех от сечищата дъх на изсъхнала дъбова шума, пукот на лисковници, чиито вършини ронят зеленикави искри над лицата на секачите, и тоя дъх, горчив и упоителен, изпълваше нашите нощи.

А зад вратата на къщата се чуваше потракване на бастунче. Струваше ми се, че преди да достигне до нас, това потракване, люляно от ехото на празната стая, се плъзга по стените и тавана и прибавя към своя звук шумолене от докосване до прашни паяжини.

Потракването на бастунчето значеше: „Магдалена, вече е късно, трябва да се прибиращ...“, но тя не обръщаше внимание на среднощното предупреждение. Бях виждал това бастунче. То имаше дръжка от рог на козел – тъмносива, със сребристи жилки – и метална гривничка отдолу, дето се докосва до земята. По цял ден, вбивайки го в пръстта с тежината на своето тяло, над него люлееше ръцете си – равномерно, сякаш в унисон с потракващата тенекия на покрива – парализираният Илия Американеца, бащата на Магдалена. Той беше дребен на ръст като нея, имаше къси крака, чиито бедра бяха плътни и закръглени като на жена.

Такива нозе могат да тъпчат глина и да месят подници, да се люлеят по вършитба върху кладните и да усещат как под тях пукат снопите и зърната излитат със свистене из напечените от слънцето класове... Такива нозе могат да носят – от стаята до пейката само – и страданието на оня, чиито дни болестта е приковала към стария дом.

•

Илия Американеца беше се върнал от Новия свят няколко години преди да се родя.

Човекът, който е отишъл на печалба в далечни страни, обикновено се връща отрупан с багаж и когато застане на перона, откъдето някога е тръгнал към широкия свят (гарата е същата, жълта и опушена, лястовичите гнезда под стряхата са същите, само тополите до гаровата чешма, която скърца с ръждивата си кобилица, са станали три пъти по-високи), тоя забравен вече от близките и роднините си човек прекрачва големите куфари, по които са налепени етикети на много хотели, сваля широкополата си шапка с белезникава ивица по панделката, очертана от засъхнала пот, и разкопчавайки своята корава като картон колосана яка, защото усеща, че нещо го задушава, с насълзени очи гледа планината, на чийто връх белее едно облаче – съвсем прилично на онова, което е виждал някога, много отдавна, през прозорчето на бащината къща.

И тогава, все още несигурни дали това наистина е той, но допускайки, че друг, местен пътник едва ли ще стовари толкова много куфари, към него се отправят посрещачите. Започват плачове и прегръдки. И се занизва безкрайният разказ за лелята, на която пристигналият бил изпратил през 1919 година цветна картичка от Чикаго и бедната женица я пазила до смъртния си час, за братовия син, който паднал от един листник и си счупил крака, та затова не могъл да дойде на посрещането, за сестриното момче, което служело в гвардейския полк – охранявало двореца „Враня“ – и си купило парцел, но не му достигнали пари да построи къща, в чиято най-хубавата стая, с двойни прозорци, да бъде за дълго чаканият гост.

Пътникът слуша – по-малко тях, повече чуруликането на лястовиците и шумоленето на тополите, – трие сълзите си, белоснежната кърпичка почернява, понеже лицето му е

опушено от дългото пътуване, и като бърка в джоба на жилетката, разлюлял с потрепващите си пръсти златната верижка на своя часовник, опасала половината му гръд, слага в шепата на всяко от децата, по чиито лица се мъчи да открие чертите на своя род, една лъскава чуждестранна монета, и децата със страхопочитание му целуват ръка.

Пристигането на Илия Американеца беше по-скромно.

Неговият влак приближаваше гарата в една дъждовна сутрин, когато през прозореца на вагона, мътен от осаждени струйки, се виждаха, размазани от движението на спирация влак, нацъфтели праскови край линията и дълги наниз пране, които, ако не се вгледаше по-добре, човек можеше да оприличи на цъфнали джанки или зарзали.

По перона не се виждаха никакви посрещачи. Само един стрелочник, разкопчал широката си шуба, която поблясваше с мокри пиринчени копчета, приближи до машиниста и протягайки ръце към неговата съскаща кабина. му подаде пакет, увит във вестник.

Из чакалнята излязоха двама души – мъж и жена. Накачулени с палтата си, те притичаха под капчука на гарата и се качиха във вагона, откъдето беше слязъл непознатият човек, без дори да го забележат. Машинистът и кондукторът, също не обърнали никакво внимание на пристигналия, се запътиха към бюфета да закусят. До крайната гара оставаха още няколко спирки и те нямаше защо да бързат. Разположиха се на една маса до прозореца. Върху покривката, кой знае откога непрана, имаше следи от винени чаши, вплетени една в друга, и вкоравени трохи. Железничарите сметоха трохите с дланите си и се наведоха над димящите чинии супа, чиято топлинка приятно галеше бузите им.

Вратата на бюфета се отвори. Като се задържа на входа, защото двата куфара, които носеше, се запънаха в рамката,

единственият пътник, слязъл от влака (по облеклото му личеше, че не е тукашен), се запъти към масата до печката, метна върху облегалката на стола пардесюто си – черно, с хастар на тъмносиви и сребристи ивици, – намести на седалката бомбето, от чиято по мексикански извита периферия потече вода, и си поръча чаша бира.

Докато пристигналият пътник чакаше да се слегне пяната на бирата и усещаше с гърлото си, преди да се е докоснал до чашата, горчивия дъх на питието, примесен с едва доловим мирис на траверси и на пушек от отминали влакове, бюфетчикът – петдесетгодишен мъж, прекарал половината си живот на гарата, пред чиито очи са спирали и отминавали хиляди локомотиви и вагони – се мъчеше да си спомни кой е тоя нисък, плещест човек с проредяла кестенява коса, с очи, които имат цвета на бирата, и с панталон на райета, какъвто носи само директорът на гимназията. Мъчеше се, но паметта му, в която се съхраняваха образи на безброй пътници, не можеше да открие следа, оставена от тоя човек, даже когато разравяше най-тъмните си кътчета. Илия Американеца познаваше нрава на хората, които дълги години са живели по малките гари, беше му се случвало да се среща с такива хора и за да задоволи любопитството на мъжа, който му поднесе бирата, каза:

– Колкото и да се мъчите, няма да ме познаете, господине. Отдавна съм отпътувал оттук. Бях момче тогава, а сега ме вижте какъв се връщам – посочи той оредялата си коса. – Пратих телеграма да ме посрещнат, но никой не дойде. Може да не са я получили. Пък не знам и дали има кой да я получи...

Дъждът продължаваше да вали. Чуваше се равномерният му плясък по плочника на гарата, примесен със свистене на пара, която се удря в колелата на локомотива.

Железничарите привършиха своята закуска, подпряха лъжиците върху мазните ръбове на чиниите и се запътиха към влака, примижавайки, защото дъждът студенееше по лицата им.

Когато след обяд (дъждът валя дотогава) един файтон, нает на площадчето при гарата, пое с Илия Американеца към родното му село, той се отпусна на седалката, притиснат от двата си куфара, и очите му, пред които се поклащаше приплеснатият каскет на каруцаря, се изпълниха с мократа зеленина на пшениците, врязани в пепелявите баири. Чу се глас на сойка – най-напред откъм завоя, където се виждаха релсите на железопътната линия, после тоя глас се извъртя от другата страна, сниши се и докосна облите като яйца камъни на речния брод. Копитата на кончето се мъчеха да го прогонят, тракайки по настилката на пътя, но кресливата песен на сойката, пъстропера като самата птица, се носеше в небето, изпълнила с ехо долината, и пътникът се усмихваше, защото това беше неговата първа среща с родината след толкова време...

Мислете си, като гледаше бедната планинска земя, какво така властно го привличаше насам през годините на неговото странствуване? Шумоленето на тия ли изкорубени върби над реката чуваше през дългите нощи, когато сънят бягаше от очите му? Или това беше потрепването на тревата над гроба на майка му, в края на гробището (оттам почват лозята), където някога, преди да тръгне на път, имаше варница и кръстовете на мъртвите бяха побелели от праха на варта, полетял над ритлите на отминаващите каруци.

Мислеше си също, люлян от файтона, чиито шини режеха гладките локви, какво спечелва човек през своите странствания: пари, имущество, почести? Парите се пропиляват. Имуществото и почестите също се изплъзват из ръцете и остава единствен споменът за преживяното – най-голямата печалба на човешкия живот. И остава – над всичко –

онова желание да се върнеш там, където за първи път си видял слънцето през прозорчето на бащината къща. (Слънцето е огряло отсрещната стена и сянката ти се люлее върху портрета на едно момиче с дълги до кръста плитки – Господи, колко е млада покойната ти майка!)

Разумът се мъчи да преодолее тоя порив. Та човек може да бъде щастлив навсякъде по света, ако има покрив и залък хляб на софрата! Но чувството – тая безсъница, тоя повей, дошъл от безкрая и донесъл през океана дъх на подница и шумолене на гъше перо, с което отмитат пепелта и въгленчетата от напукания селски хляб – прави леглото кораво и чуждият залък горчи, и витрините на чуждите градове оглеждат мълчаливата болка, изписана върху лицето ти.

Тръгваш. Два куфара до краката ти и зад тебе, вплетен в дима на парахода, шумът и блясъкът на изчезващия град, който се извива, за да го видиш от всички страни и да го запомниш за цял живот, и в който няма да се върнеш никога. Към какво те отнася параходът? Към нова бедност? Към радост или към страдание, което ще те връща въпреки волята ти по улиците на тоя град, с който сбогуваш сега, за да търсиш после нетрайната защита на спомена? Все едно. Там, в безкрая, е родното небе, на чиито звезди ще се усмихнеш. Там е варницата, в края на гробищата, които някога – дай, Боже, да се забави тоя горчив час – ще посипе с пепелта си и тишината на твоето уморено сърце...

Повече от месец съселяните на Илия Американеца се занимаваха с него. Едни разказваха, че донесъл много пари. Ако искал, можел да отвори магазин в града и до края на живота си да седи на хладовинка, да си пие кафето и да продава басми и сатени, както правеше познатият на всички нас

манифактурист Буко Ешкенази, който винаги прибавяме към закупената басма няколко топлийки с пъстроцветни топченца. В празник жените ги забобдаха на забрадките си и особено им се радваха. Други говореха, че Илия Американеца пропил цялото си състояние и се върнал тук, за да не умре от глад под мостовете и по чакалните на американските гари.

Той не разказваше никому за своя живот. Дори на Савестия – едно двадесет и петгодишно момиче, поизостанало след дружките си, което склони да се омъжи за него, прекрачилia вече прага на четиридесетте, примамено навярно от слуховете за богатството на Американеца – той не говореше нищо за себе си. Само вечер, когато дръпнеше пердето на прозореца към улицата и нагласеше грамофона, пристигнал в колет чак от щата Охайо (една развалина, която скърцаше със своя диск, облечен в чер плюш, и люлееше огромна тенекиена фуния, по-голяма от презрамен бас), мелодията го разнежваше и той, прихванал през кръста своята жена, я учеше да танцува стари фокстроти и си тананикаше нещо, което Савестия, тласкана от ритъма на неговите ръце, не можеше да разбере.

А в тия мелодии шумоляха прашни дървета и се виеха улици из един далечен град, наречен Кливланд. Там нейният мъж работеше във фабриката за кукли. Тръгваше сутрин, съпроводен от пушека на цигарата си и от трясъка на влака. Цял ден целулоидът, изтъркулвайки розовите си черупки из черните калъпи, скриптеше и се гънеше в пръстите му, когато прикрепваше с ластична връвчица ръце и крака към гладкото тяло на куклата или лепеше дългите ѝ копринени къдрици. Вечер се връщаше, преспиваше в бараката на емигрантите край река Свети Лаврентий (в тая река се изливаха градските канали и тя вонеше нетърпимо особено през летните вечери). Цяла нощ през съня му минаваха кукли – бавно, надигнати на пръсти, подобно балерини. Сънят на уморения човек е къс и дори една кукла може да го прекоси от единия до другия край, без да се умори. А на сутринта над главата му отново лягаше

ниският таван на фабриката, под който се носеше остър мирис на ацетон.

Той беше донесъл със себе си една от тия кукли, облечена в широка пъстра пола, с кадифени презрамки върху бяла блузка, и с ръце, розови и пухкави, каквито са ръцете на всички кукли по света. Тя седеше на неговия жълт куфар, подпрян до стената, като принцеса на своя златен трон, и както е редно за една царска особа, се усмихваше на бедната къща и на всички, които влизаха и излизаха оттук, с една снизходителна усмивка, на която той отначало не обръщаше внимание, но после тая усмивка започна да му досажда, защото винаги беше една и съща и – струваше му се – в нея се криеше мълчалива подигравка към него самия – майстора на играчки, който беше станал безпомощна играчка в ръцете на съдбата. В такива минути му се искаше да я обърне към стената, за да не вижда това самодоволно лице, но после се укоряваше, защото разбираше, че е несправедлив – какво му беше виновна тая целулоидна черупчица, вибрираща от гласа му като морска раковина? И той, разнежен, докосваше косите на Савестия, подобни на конска грива, вглеждаше се в лицето ѝ, обло като на куклата, но с белезникави петна, сякаш по него е останала хума, с която е мила косите си да омекнат, и казваше:

– Ще ми родиш ли едно такова момиченце? А?

Тя го поглеждаше мълчаливо и покорно (жените знаят силата на тия всеотдайни погледи), галваше се в него с котешка нежност и в очите ѝ се завъртяваше пак грамофонната плоча, която раздипляше своята безкрайна нишка, изпредена сякаш от великански паяк.

•

Момиченцето наистина се роди. То беше съвсем дребно – почти колкото куклата до стената, но за разлика от нея на главицата си, гладка и лъскава като гъшите яйца, които майката държеше в една кошница под прозореца, нямаше нито един косъм.

Двамината родители не спяха по цели нощи. Детето беше нервно, давеше се от плач, лицето му ставаше тъмномораво и гърдичките му свистяха така, както свистеше струйката пара на локомотива в оня дъждовен ден, когато Американеца пиеше своята чаша бира в бюфета на гарата. Савестия люлееше детето в прегръдката си, разклатила с рамо опнатите от единия до другия ъгъл на стаята въжета, бялнати от пеленки, и когато най-после то се укротеше, майката лягаше да дремне поне за половин час, защото знаеше, че след малко плачът на дъщеричката ще я накара отново да разкопчее пазвата си, лепкава от незасъхналите капки на млякото, и да усети с босите си крака хладината на пръстения под.

За първия рожден ден на Магдалена (така кръстиха детето) Американеца реши да ѝ направи малък подарък. Той отля от парафин едно птиче – ръката му още не беше забравила тънкостите на предишния занаят, закрепил птичето със спирална пружинка за една щипка, с която бяха закачвали чорапките на бебето за въжето, и когато крилатото създание, разклатено от ръката му, се залюля, сякаш се готвеше да хвъркне, дъщеричката се засмя, загукука, протегна ръце към птичето, но не го задържа и то падна на пода. Падна, но не се нарани, защото там лежеше, кадифеномек, детският смях и то потъна в неговия пух, обърнало към тавана безпомощните си мънистени очи.

От тоя ден у някогашния майстор отново се събуди

желанието да прави играчки. Къщата замириса на парафин и той започна да твори своите малки чудеса.

Илия Американеца продаваше пъстроперите си птичета по селските събори, мяркаше се по сватбите и веселията и след него винаги вървяха деца – една любопитна свита, повече привлечена от яркостта на крилатата му стока, отколкото от желанието да притежава едно птиче.

Майсторът вървеше пред децата, накичил шапката си с парафинените играчки. Извехтялото вече бомбе, по което са се стичали дъждовете на щата Охайо, се мъчеше да задържи за земята тоя странен майстор, обгърнат целият от птици, който можеше за един миг да се вдигне над улицата и да изчезне, ако неговата чудата стока се сговореше да удари криле и да се устреми към небето. Но парафинените птици никога нямаше да направят такъв заговор, защото майсторът беше нужен не само на своята дъщеричка, пред чиито терлички вечер изсипваше цяла шепа пеещи монети, които се търкулваха, криволичейки по пода, и момиченцето ги гонеше – той беше нужен на всички нас.

През ранните години на моя живот мина един човек, обкръжен от полет на птици. И аз не намерих време да му благодаря за това, което ми даде. А и той самият едва ли знаеше неговата цена.

●

Не му благодарих и по-късно, когато, вече ученик в гимназията, през летните месеци се отбивах да поседя при него на пейката. Боях се да му кажа, че неговите пръсти – подпухнали, с прозрачна кожа (от тях отдавна беше отлетял дъхът на парафин и на боя) са дали много радост на детските

ми дни.

Човек се стеснява да произнесе нежна дума, струва му се, че ще прозвучи неискрено. Той по-лесно намира гневното слово и е готов да огорчи с него и най-близкия си приятел.

И друго ме караше да бъда сдържан. Аз се боях, че това, което беше се случило между мен и Магдалена през оная нощ, когато конете трополяха под нас, може би му е известно (момичетата обичат да споделят със своите майки преживяванията си, а майките по някой път подшушват споделеното и на своите мъже) и той таи в душата си мълчалива ненавист към мене. Чувствах, че със своята постъпка съм обидил този добър човек, който нямаше нищо друго в света освен обичта и доверието си към Магдалена.

А Магдалена охладяваше към него. Дразнеше се от усилията му да ѝ каже нещо, защото Американеца произнасяше думите провлечено и те, преди да залепнат за неизтрития жълтък върху устните му, останал от закуската, се давеха дълго в гърлото му. Дразнеше я леглото, където неговото затлъстяло от неподвижността тяло беше слегнало дюшека и той приличаше на корито. Дразнеше я и това, че ръцете му не можеха да задържат нищо. Когато се хранеше, лъжицата подскачаше и супата се разливаше по гърдите му. „Трябва да ти сложим лигавче като на бебе!“ – кипна веднъж Магдалена, когато лойта от яденето отново плъзна тънката си струйка по вкоравената му риза.

Той изпочупи всички чаши. Хванеше ли чиния, тя се намираше след миг на пода – търкаляше се, залитайки, ако е паднала на ръба си, или се пръсваше на осторобии късчета, ако се е захлупила в нозете му.

Савестия също започна да нервничи. Когато се върнеше от работа (той познаваше, че е пристигнала, по звука на мотиката, която се опираше до стената, застъргвайки със своето острие по каменното стъпало), жена му блъсваше вратата, поглеждаше го как лежи, подпрял бастуна си до възглавницата, и енергично

отваряше прозорците. които пукаха, сякаш са залепени.

– Вони като в обор! – процеждаше през зъби тя. Поне до прозореца можеш да се дотътриш и да проветриш. Най-лесно е да се лежи...

Тя нямаше сили да понесе безкрайните часове на неговото страдание, да приеме неотвратимата му жестокост. Сърцето ѝ беше още младо. Когато нощем си легнеше и луната, отместила се от прозорците, угаснеше върху патерицата на Американеца, Савестия сънуваше грешни сънища, викаше насън, обзета от сладка болка, и после, събудена, все още запазила тръпката на отлетелия миг, виждаше в полумрака лицето на своя мъж. Наполовина потънало във възглавницата, която го очертаваше с белотата си и Савестия можеше добре да го различи в тъмното, то беше обърнато към небесата, безмълвно и пепеляво, като лице на покойник, и на клепача му – може би тя се лъжеше – имаше сълза.

Когато минеше вършитба и сламата на хармана посивееше от първите августовски дъждове, Савестия помиташе двора. Там, където растеше пелин, след резките тласъци на метлата се носеше горчив аромат, който дълго се задържаше във въздуха, и майката, влизайки в къщи, го донасяше със себе си. Когато седнеха на софрата и Магдалена разчупеше хляба, по дъха му, в който се усещаше горчилката на пелина и на късното лято, разбираше, че майка ѝ се готви за път.

Това беше тържествен ритуал, който се повтаряше всяка година, и той подсказваше на Магдалена, че приближава денят, когато майка ѝ, събудена от почукване по прозореца и от тихо покашлюване, ще скочи от леглото и ще почне да разравя старата букова ракла, да изважда най-новите си дрехи, смачкани от тежестта на одеялата, сложени над тях, от които

излитат молци, задържат се за миг като искри в тънката нимба на запалената свещ и изчезват. Гостът, чиято тояжка ще събуди прозореца на заспалия дом – манастирски послушник, отдавнашен приятел на Савестия, ще застане в рамката на разкrehнатата врата, тъмен, защото светлината на зазоряването идва откъм гърба му, и когато снее широкополата си шапка, за да каже: „Добро утро!“, косата му ще светне, пронизана от небесното сияние, и брадата, пухкава и прозрачна край бузите и тъмнопепелява там, където се докосва до гърдите, ще се раздвои от неговия поклон.

Най-голяма радост за Савестия беше пътуването ѝ до Лопушанския манастир. Не знам дали край поскърцването на колите и през сипещото се звънтене от гъгравчетата на алестите коне, впрегнати в плаващи върху ресорите си файтони, към манастира я водеше някаква силна вяра и тя, като тътреше прашните си сандали по междуселските пътища и застъпваше сянката на послушника, бързаше да падне на колене пред разпятието, оплетено откъм гърба с прашни паяжини, за да моли Всеопрощаващия да се смили над нейния недъгав мъж, или към белите стени на манастира я водеше, както всички грешни люде от тоя край, празничната гълчава, блеенето на овните, чиито вити и напукани рога ще се вбият в пръстта, размазвайки тревата, когато над тях светне ножът и готвачите, наредили край оградата калайдисани казани, високи като варели, ще изпълнят околността с ухание на лой и на чубрица и със заглушено от разгарянето на огъня шумолене на пяна (тя засъхва по ръбовете на казаните, прилична на шуплестите плетеници, които придошлата река оставя по съчките на брега) и в тая пяна подскачат едри късове, лъснали от лой, или във въздуха, изстреляни от кипящата вода, излитат тънки арнаутски чушки...

Манастирските празници приличаха на шумни панаири. Пристигаха коли чак от Прогорелец и от Цибър. Мъжете, облечени в най-новите си дрехи, разпрягаха воловете, чиито кореми сивееха от праха на изминатия път, и слагаха върху яремите по наръч сено или връзка царевичак. Дългите рога на добичетата просветваха, когато по тях се плъзнаха лъчите на слънцето, залязващо зад манастирската ограда. Царевичакът шумолеше и се гънеше, мачкан от плоските жълтеникави зъби на воловете, а край колите майките подвикваха на децата си, които се зазяпваха из навалищата и тръгваха, помамени от пъстротата ѝ, както и от виковете на продавачите, размахали над главите си балончета, през които, розова или жълта, се виждаше планината и се мяркаха подскачащите палячовци в ръцете на търговците, чиито сергии бяха по-нататък, до портата на манастира – палячовци, вързани между две чамови летвички, с дълги дяволски опашки и с хитри очи, изписани с наплюнчен химически молив.

Щом сянката на манастирската ограда се удължеше и воловете, усетили полъха на вечерника, затрепкаха с хълбоци, за да отпъдят хладината, която ги обгръщаше, жените започваха да подготвят колите за нощувка. Върху сламата, щръкнала по краищата на потоницата, а в средата измачкана от нозете на тия, които са пътували до тук чак откъм Дунава, те постилаха шарени черги, чието червено и мораво сияние, размятвано от пъргавите ръце на жените, развеселяваше поляната пред манастира. Това сияние се мъчеше да забави прииждането на вечерта, правеше по-мек, пронизан от тънък пурпур цвета на здрача, но той се стичаше, все по-гъст, от планинските чуки, от кубетата на манастира и от върха на стария кипарис, който бавно потъмняваше, сякаш от него се изцеждаха последните капки зеленина. Здравчът попи в шарките на селските черги, угаси ги и върху тях останаха да светят, също приглушено, само косиците на децата – тия палавници, които отначало шаваха, гъделичкайки се с хладните си боси

крачета, от което завивките над тях се дигнаха и подскачаха, а после малчуганите се укротяваха и легнали по гръб се заглеждаха в избистреното небе, където като камъче, отронено от петата на някой отминал облак, светеше първата звезда.

Тогава Савестия, придружена от своя спътник, чиято брада, цялата от здрач и потрепване на вечерник, приятно я гъделичкаше по лицето, тръгваше към манастирския двор да потърси място за нощувка.

Когато бях малък, веднъж на тоя празник мама ме отведе в Лопушна да ме хариже на манастира.

Аз често боледувах. Нощем се задъхвах от кашлица и се въртях в потната си риза, която се изхлузваше от раменете ми. Една съседка беше казала на мама, че ще оздравея, ако ме хариже на Лопушанския манастир. Това няма да ѝ струва кой знае колко: няколко лева на игумена, който ще ме благослови, а после, ако е живот и здраве да се заженя, ще докараме един овен дар на манастира и на свети Иван, моя закрилник. Ако не ми мине от благословията, беше казала съседката, тогава да се пека лете на слънце, разсъблечен до пояса, увит около гърдите с черна шамия.

Мама реши първо да опитаме със слънцето.

Когато отиваше да копае лозето, тя ме водеше със себе си. Събличаше ми ризката, окачваше я на близкия кол, оплетен от мустачета на лозовите ластари, яснозелени в горния си край, защото са пораснали, след като пръскачката на дядо преди ден-два е обхождала лозите, постилаше елечето си върху глинените буци и аз лягах, отначало усетил коравината на пръстта, а после – меката, разливаща се по цялото ми тяло топлина на слънцето, просветващо между къдравата шума на лозите, която изглеждаше като прогорена от него и ми се струваше, че след миг ще почернее и ще се нагърчи.

Лежах така много дни. Мотиката на мама звънтеше из крайната вада, после се мяркаше край мене, разпилявайки с удара си дребните камъчета, облепени с глина, и звукът ѝ заглъхваше към другия край на лозето. Черешата до синора, по чието стебло имаше засъхнали кални следи (някой се е качвал миналата година в дъждовно време), узря и през шумата започнаха да се стрелкат костилки, изтърчавани от косовете. Черната шамия, която опасваше гърдите ми, стана ръждива от слънцето, започна да се разнищва, а кашлицата не минаваше.

Тогава мама реши да ме отведе в Лопушанския манастир, дано помощта дойде оттам...

•

Спомних си за това, защото през оная вечер, когато лежах в колата до манастирската ограда и въздухът над мен, кръстосван от полет на прилепи, люлееше, докосвайки върхарите на старите дървета, ека на камбаните, забили за вечерня, за първи път видях на тоя празник Савестия и послушника. Те преминаха край нашата кола, хванати подръка, увлечени във весел разговор. Едната биволица, която налиташе да бодне, извъртя рязко глава – капистрата се изпъна, яремът задра по тревата и тежкият рог едва не удари дребната женица, забрадена с бяла кърпа, чиито лъскунки играеха край облото ѝ лице, със ситни лунички около очите – една керемидено пепелява сянка, която даваше цвета си на ирисите ѝ...

– Безсрамница! – рече мама, когато зад биволицата се мярна и широкият гръб на послушника. – Поне да се замъкнеше другаде, да не я гледат хората!...

Не разбрах защо мама така се гневи на Савестия. Тя беше наша съседка, често идваше у дома било на приказки, било за късче пастърма, която вторият ми баща с неохота отрязваше от сухата като цървул, опъната с черничев пръчки, козя фаша,

като избираше по-тлъстото или откъм врата, дето има повече жили. „Илия обича да му препека пастърмица на въглените“ – казваше Савестия, хващайки бравата. „Тя и с фасул става хубава, само че трябва да се сложи повече джоджен, а ако човек сам си приготви пастърмата, още повече му се услажда...“ – казваше уж между другото мама и зашляпала с подгазените стари галоши, изпращаше гостенката до пътя...

Коларите запалиха огън зад опашницата на нашата кола. Сгушен под чергата, аз слушах как се разгарят главните. Отначало замириса на трева – тогава подклаждаха огъня и се появяваше първото пламъче. После се чу пращане – над въглените бяха сложили клонки с изсъхнал шумляк и огнените езичета пробягваха по него. След това долових протяжно писукане – бяха наместили в огнището дебел, мокър пън. Представях си как там, където е сякла брадвата, се къдри, издувайки своите мехурчета, гъста пяна. Над тоя пукот се извиси гласът на мама:

– Ние сме тръгнали цяр да дирим. Ако не беше тая мъка, щяхме ли да разкарваме биволите дотук, а тя...

– Не упреквай жената – намеси се мъжки глас, тънък, подобен на свистенето, което идваше откъм огъня. – Какво? Да се върти само около оня, парализирания, да гледа как му трепери патерицата и да му пере вмирисаните гащи? Така ли?

– А когато беше здрав и още не беше свършил парите, дето ги донесе от Америка, когато ѝ даваше всичко и я гледаше като царица, беше лесно, а? – сръза го мама.

– Тогава е лесно, парите правят човека и весел, и силен! – размести главните оня с тънкия глас и писъкът на мокрото дърво секна за миг. – Но какво да прави човек, когато дойде нещастieto? Ето, ти си млада жена – обърна се той към мама. – Какво ще правиш, ако имаш в къщи едно такова добиче като Американеца? Само яде и гледа. Не го бива гащите си да

закопчае, да не говорим за друго. Златен да е, ще ти писне и ще хванеш пътя... Прави са циганите, дето викат: „Бяла кобила за друм цвили, млада невяста за мъж плаче!“

– За тояга плаче! За тояга! – продължи да упорства мама. – Моята сестра се ожени двадесетгодишна за един Мирчо, може да го познавате, учител беше. Хубаво момче, все го тресеше нещо, все покашлюваше. Докторите му бяха казали да плюе в едно шише, сплескано, сигурно е само за тая работа. Той си го носеше в джоба и го завинтваше с алуминиева капачка. (Мама замълча, сигурно я жегна мисълта, че и аз кашлям, и продължи.) Помина се. Април месец, цъфнали ония овошки, а ние го погребваме. Остана сестра ми вдовица, жена като капка, какви ли мъже не идваха да я искат, един секретар-бирник със сълзи я молеше да му стане жена. Не ще, та не ще! „Дете имам, дума, няма да го подритват по чужди вратници...“ И остана сиротица. До ден днешен...

– И какво? Мислиш, че когато свети Петър тръгне да отключи вратите на царството небесно, ще ѝ рече да влезе в рая? Ще подмигне старикът и ще ѝ каже: „Хайде, булка, отивай в катрана, да те варят дяволите в големите казани, защото си била глупава повече, отколкото трябва...“

– Не обиждай! – сопна се мама.

– Кротко, кротко! Знам ви колко пари струвате! – отново писна главнята в гласа на упорития мъж. – Жена ли е, не може да не шавне! С десет въжета я вържи – ще ги прехапе и пак ще ти сложи рога! Мислиш, че тия, дето са ги нарисували по иконите, не са същата стока като вас? Само че са били похитри, скришом са го правили... А на оня, брадатия (намекваше сигурно за послушника), му е излязъл късмета. Нека и него, сиромаша, го погъделичка женско коляно...

Огънят загасваше. Вече не чувах никакъв звук. Само над клепачите ми, които вече залепваха от съня, сегиз-тогиз преминаваше тънък пушек – може би това не беше пушек, а аромат на догарящи съчки – и се стапяше в августовското небе.

•

Магдалена желасе с цялата си душа да се запише в Домакинското училище, където отидоха няколко нейни другарки. Те се връщаха в съботен ден спретнати, с бели колосани якички, гладки и лъскави, които държаха шиите им винаги изправени, с барети, кривнати над кестеняви лимби, и с високи токове, разклатени от тромавата им походка. Момичетата вървяха опипом из улиците и се мръщеа на калта, която цапаше лака на техните обувки, мръщеа се, защото бяха свикнали да ходят по гладки като стъкло градски тротоари. В неделя си седяха вкъщи и отбягваха да се срещат дори със своите най-добри предишни другарки, понеже момичетата им изглеждаха прости и – както самите те казваха, – няма за какво да си говорят с тях, освен за копаене на царевица, за шивачки, които могат да кроят блузи от разпрани стари рокли и да ги правят като нови, и за куция учител, който искал да се ожени за старата модистка Филонка, но тя му отказала, като рекла, че ще остане мома до шестдесетата си година, но ще открие човек, какъвто ѝ приляга. С Магдалена също не намираха време да си поговорят. Ако я срещнеха случайно, разменяха само по няколко думи, казваха ѝ как да си накъдри косата с нагорещена маша, обещаваха и другия път, като си дойдат, да я научат как се прави торта. И когато отминеха, хванати подръка, вирнали своите кокове, набодени от всички страни с фиби, се обръщаха да видят как Магдалена се прибира обидена вкъщи и вехтата пола се люлее над нейните едри прасци, които, обути в дебели вълнени чорапи, изглеждат още по-къси и груби.

Колосаната якичка не се докосна никога до шията на Магдалена. Момичето слушаше вкъщи задавената кашлица на своя баща, переше окърпените му дрехи, отдръпнала лицето си от вонещата мътилка на коритото, готвеше и когато към обяд го изведеше да поседи на пейката, затичваше в градината да прекопае тировете на домати или да наслага бодливи

шушулки от татул и логачка в къртичините и в изпръхналите отгоре дупки от сляпо куче, което прегризваше корените на пипера. Вечер се връщаше: майка ѝ я няма – още не се е прибрала от манастира, - баща ѝ седи на пейката, почуква с патеричката, не може да се сети, че е време да се затътре вкъщи. Хване го грубо подръка и го задърпа към вратата. Той плете краката си, залита, но тя е безмилостна. Влече го към къщи, усетила върху рамото си цялата тежест на неговото тромаво тяло и когато прекрачи прага, рязко тръшва вратата.

Започва дълга нощ. Той простенва, потънал в смачканото легло, където се е вдълбала, от толкова години вече, неговата плът, гледа тавана, за да си припомни всички пукнатини по него, всички сламки в мазилката, всички паяжини – и чака разсъмването.

А Магдалена поскърцва със своето легло в другата стая. „Сън не я хваща, тревожи се за мене...“ – мисли си Американеца и целият превърнат в слух (болестта особено е изострила това негово сетиво), чува как дъщеря му нахлузва обувките си и като пошляпва с тях, излиза на улицата, бави се дълго и после, слагайки резето, започва да се съблича. Той различава всички шумове, знае кога момичето сваля блузата си, кога скрипти ципът на полата и грубата тъкан с тихо триене се свлича край бедрата... Магдалена се мята с подскок на леглото – радостна е, – пружината звънти още миг и се успокоява...

•

По това време в селото се появи един фелдфебел-школьник, далечен братовчед на Филонка, който беше дошъл да прекара отпуската си тук, понеже, както разказваше модистката, неговото родно село било заляно от Дунава и в къщите свободно плували сомове, големи като кросна.

Фелдфебел-школникът вървеше по улиците снажен, с плавно полюляване на раменете. Униформата пукаше от напора на неговите мускули – изгладена, чиста и ботушите му с рязко скърцане отбелязваха всяка негова крачка. Край госта се носеше дъх на вакса и на кожа, наскоро щавена.

Неговата братовчедка Филонка по цял ден го държеше в своята работилница и докато чистеше конците, набити в совалката на шевната машина, му разказваше разни истории, които никак не го интересуваха. Тя му даваше да вади тропоската от роклите и полите, наредени върху миндера, и го караше да смазва разхлопаната ѝ шевна машина, цялата облепена с пухкав пепеляв мъх, паднал от шитите тъкани.

Един ден в работилницата дойде Магдалена. Носеше басма, увита във вестник. Филонка я запозна със своя гост. Фелдфебел-школникът, траквайки с токовете, стисна ръката на момичето и се поклони. Той се чувстваше малко смутен от това, че целият е облепен от белите нишки на тропоската.

Когато Магдалена си отиде (през прозореца се виждаше как момичето стъпва енергично и едрата му пазва се люлее от походката), гостът каза:

- Обичам дребните, закръглени женички...

И многозначително поглади гладко избръснатото си лице.

Още същата вечер той се среща с Магдалена. Разхождаха се до късно из тъмните улици. Държеше я подръка и усещаше, че Магдалена го харесва, защото, след като отначало малко се противеше и уж обидена се издръпваше от прегръдката му (той знаеше, че всички жени започват така), по-сетне съвсем се отпусна в ръцете му. Оставяше се да я гали и при всяко докосване до него усещаше как приятно поскърцва широкият му колан.

Фелдфебел-школникът искаше да я изведе извън селото. Там имаше поляни, където можеха да останат съвсем сами и да се радват един на друг до премала. Над главите им, закрили небето, шумяха стари орехи, чиито тъмни листа счеждаха към

земята звуци от едрите капки на отминалия дъжд.

– Мокро е – каза Магдалена. – Да се връщаме. Ако не ти се спи, можем да се отбием у дома. Там няма никого...

Тая вечер аз седях до огъня при бостанджийската колиба. Вятърът, раздухал загасващите съчки на лозината, сиви като кокоши кости, докосваше по лицето ми опаловите им сажди. Аз мислех за Магдалена и ми се струваше, че тая топлина, която ме обгръща – от едната страна ми я даваха въглените, от другата – звездите, които през август са топли и прозрачни, – носи ласката на нейната плът. Горския цар се готвеше за сън. Той разместваше с рамо сламата, постлана в колибата, и ходилата му, преди да зашават под вехтото одеяло, се озаряваха от последните пламъчета на заспиващия огън. Аз гледах пътеката. Тя беше дълга само два разкрача – дотам стигаше светлината на жарта – и по-нататък всичко беше само мрак и песен на щурци – едно безкрайно стържение на желязо ъ желязо. Мислех си за съботния ден, когато ще седна на пейката пред дома на Магдалена и ще чуя как тя ме приближава на пръсти (виждам я, но се преструвам, че не съм я забелязал), закрива с длан очите ми и пита: „Познай кой е?“

Не знаех, че в тоя час, когато Горския цар заспива, нахлупил фуражката върху лицето си (по козирката му се вижда отблясъкът на нощното небе), един непознат за мене мъж сваля войнишкия си колан в дома на Магдалена, слага го върху облегалката на стола и окачва фуражката си на оловната топка над таблата на кревата. Без да събува ботушите си (в един непознат дом всичко може да се случи), като опипва тъмнината и прикляква, за да приглуши скърцането на ботушите, той се отправя към леглото, където Магдалена разкопчава блузата си – едно белезникаво петно се изтяга и се мести край стената до него достига тънък мирис на пот и на ПЛЪТ...

•

След седмица един третокласен вагон, като тракаше на всеки завой с отворената врата на тоалетната, понесе фелдфебел-школника в тъмното, край примижали срещу светлината на влака волски впрягове, които чакаха до прелезите, и край перони на селски спирки, откъдето се качваха остригани момчета с дървени куфари (отиваха в казармата) или селяни, понесли гъски с ципести оранжеви крака, които изпълваха вагона с мирис на мокра перушина и блато.

Фелдфебел-школникът се зави с шинела. Опитва се да заспи, но една от гъските шаваше до него, гълголеше и той, само притворил очи, се унасяше от тласъците на влака.

Един от селяните, който седеше насреца, се закашли. задави се и дълго се мъчи, докато да си поеме дъх. Тая кашлица накара фелдфебел-школника да отметне реверите на шинела от лицето си и да се огледа. Селянинът, стар човек с белег на челото, кашляше насън.

Такъв задавен звук чу и в оная вечер, когато Магдалена го покани у дома. Тоя звук дойде откъм съседната стая, придружен от тромаво помръдване (някакъв човек се мъчеше да стане от леглото), после се чу потракване на предмет, който се докосва до пода.

- Някой върви оттатък!
- Баща ми. Той е болен.
- Може да влезе!
- Парализиран е...

Стъпките се местеха толкова бавно, сякаш болният с нечовешки усилия отлепваше обувките си от пода. Той беше усетил, че в другата стая има непознат човек, разбираше какво се е случило и в потракването на бастуна му имаше нещо умолително и предупреждаващо.

Вратата в края на вагона се отваряше и трещеше. Купетата се изпълваха с лютив пушек и сажди (влакът преминаваше през тунел, защото удрянето на колелата ставаше непоносимо) и гъските, набутани под седалката, тревожно шаваха с оранжевите си крака...

В оная нощ ръката на парализирания се опита да отвори вратата. Размърда бравата и пантите скръцнаха. Фелдфебел-школникът се метна от леглото и най-напред посегна да вземе фуражката си. Изпусна я и козирката тракна на пода.

– Чакай! – каза Магдалена и бавно се надигна. Пружината скриптеше при всяко нейно движение. В тъмното се очертаха голите – рамене. Тя дръпна рязко вратата. Оня, който стоеше оттатък, залитна и едва не падна.

– Влез, влез! – изрече, стиснала устни, Магдалена. – Слухтиш, а? Дебнеш?... И аз, какво? Ще ме подмятате като дрипа в тоя дом?... Всичко ми отнехте, смачкахте ме! – започна да вика тя. – Вървете си по вашите манастири, правете каквото искате, само ме оставете на мира!...

Влезлият човек не помръдваше, подпрян върху рамката на вратата. Магдалена мина край него. След миг, когато се върна от другата стая, в шепата ѝ се цибрееше пламъче на свещ.

– Виж добре всичко! – обърна се тя към баща си. Пламъчето на свещта го осветяваше отдолу. Виждаше се само смачканата яка на ризата му, неговата месеста, сякаш подпухнала брада и дъгата на клепачите под веждите. Всичко друго се сливаше с тъмнината. – Ето леглото – разбутано, ето ме и мене... Все още съм млада, оставете ме да живея! Езичето на свещта се хлъзгаше по раменете ѝ, смаляваше се от нейното дишане. – Доволен ли си, че вече знаеш всичко? Искаш ли сега да видиш и него?

Гостът, изправен в ъгъла, блед и стреснат, вдигна ръка да

закрие лицето си. Светлината на свещта се изкачи по ботушите му и се задържа върху неговия едър като лешник пръстен с монограм.

Старият стоеше в рамката на вратата, залепен за нея от обидата и от катрана на августовската нощ. Фелдфебел-школникът грабна колана си от облегалката на стола, грабна го така енергично, че столът падна, и изтича на улицата, изплашен и слисан..

Влакът беше спрял. Наливаха вода в локомотива от една висока, люлееща струята си помпа. Запенената вода течеше по черното туловище и димеше, докоснала се до нажежените тръби и цилиндри. Над огромните чинари на гарата разсъмваше. Гъските под седалките гълголеха, оживени от утрото.

Като поглеждаше гаровия часовник, фелдфебел-школникът си мислеше, че до гарнизона му остават още тридесет минути. Там го чакаха неговите съвипускници, с които бяха се уговорили, след като се върнат от отпуска, да си разкажат всички любовни приключения. Знаеше как ще се надлъгват, как ще измислят.

Само той ще мълчи.

Не искаше да сподели с никого драмата на това момиче...

●

Подир много години аз отново ще се върна тук. Ще ме срещат камиони, натоварени с опушени греди, които някога, в годините на моята младост, са слушали как нощем по керемидите падат, сепвайки заспалата челяд, узрели ябълки, или как по двора върви някой закъснял човек, чиито стъпки опипват пътеката и заглъхват по каменните стъпала на къщата.

Между гредите ще седят мои съселяни, стари и умълчани като отломките от техните домове. Дървото и човекът ще си приличат, защото хората, живели дълги години с вещите, им дават нещо от себе си, което не се изгубва никога. И ще пътуват изселниците към своите нови домове в покрайнините на близките градчета, от чиито прозорци, накъдето и да са обърнати те, очите на новодомците ще виждат огромната, тревожеща сърцата им грамада на язовирната стена.

Селото ще се смалява, ще ляга ничком на земята, за да се прости с корените на дърветата, над които скоро ще се вдигне брадвата и споменът за всички пролети, луди от розовина на цъфнали праскови и от шум на щъркелови криле, ще падне върху темелите на някой сринат дом, от който са останали само стъпала, но те не водят към пруст или врата, а стърчат самотно над развалините и отвеждат направо към пустотата на сивото небе.

Такъв ще видя тоя кът, където съм направил първата си крачка, залитайки с разперени ръце, за да се хвана за студената табла на кревата и обърнал насълзени от страх очи към прозореца, да видя, че към мен приближава едно цъфнало дръвче и така се смее, че стъклата прозвънват.

Ще тръгна между развалините. Малцината хора, все още останали в несъборените си къщи, няма да ме познаят, защото не съм се връщал тук от много години, и ще отговарят с мълчаливо кимване на моя поздрав. Аз ще вървя и ще се мъча да възкреса всичко онова, което е било тук. И ще се учудвам, че паметта ми е съхранила толкова подробности – че усещам уханието на крина, цъфтял в нашия двор преди четвърт век, че чувам как мама трака с измитите чинии и една вилица, хлъзнала се през мокрите ѝ пръсти, звънва на пода. Къде е тоя под? Пред мен ще лежат само няколко едри камъка от темелите на родната ми къща, стиснали в цепнатината си една сламена шапка – може би тя е моя, – и на най-едрия камък, надигнато на предните си крака, ще сивее едно гущерче, сякаш издялано от

самия камък, и белотата на гушката му ще потрепва от неговото дишане.

И тогава ще видя, че по стръмната улица откъм воденицата се задават хора. Дългите като саби листа на дивия орех, тоя пълновластен господар на запустението, ще ми пречат да различа лицата им, но хората ще ме приближават, облечени в черно, бавно ще се въземат по стръмнината и когато листата на дивия орех се отгърнат, за да ги пуснат на шосето, ще разбера, че се задава погребение, и ще сменя шапка. Ще видя, че в началото на тая процесия, едничко облечено в бяло, върви момиче и носи в ръката си фиданка. Фиданката е цъфнала, но цветовете ѝ вече вехнат и единствено свежи са сребристите панделки, навързани по клонките. Момичето върви бавно, плачът люлее ръцете му, от което фиданката се разпалва и свети... И ще видя волове, на чиито дълги рога се веят свилени кърпи, както се веят в сватбен ден, и ще видя погребална кола с ритли, които са издраскани от снопи по жътва. И ще върви след колата една женица, смалена от страданието. Черна кърпа е обгърнала лицето ѝ, направила го е съвсем малко, но аз ще се взра и ще позная очите на Магдалена. Очите ми ще се срещнат с тях и ще се замъглят от плач. Воловете ще люлеят своите кърпи, сълзите ми ще ги разтягат и ще ги сливат с облаците. И черен, огромен в своя железничарски шинел, ще пристъпя мъжът на Магдалена, ще хапе устните си от болка и ще гледа фиданката, която ту се показва, ту се скрива пред главите на воловете. Тя ще му напомня навярно как вечер, когато се е връщал от своите пътешествия, неговото момиченце, сега обгърнато от мълчанието на пустите улици, се е криело зад леглото в бяла дреха, като това дръвче, което ще расте над гроба, бавело се е, за да го изненада, и се е хвърляло в прегръдката му, усещайки с усмихнатото си лице студенината на неговите железничарски копчета.

Ще ме боли за Магдалена – тая забравена, обичана и ненавиждана от мене женица, дала толкова радост и болка на моите юношески години. Ще ме боли за тоя непознат човек, чиято фуражка е смачкана от страданието на едрите му шепи и козирката се е пукнала по средата.

И ще разбере отново, че човешките чувства не си отиват безвъзвратно. Идва час, когато те ни разтърсват, когато застават пред нас мъчително реални, живи като гущерчето, което все още ме гледа от сринатите основи на бащината ми къща.

Слънцето го е огряло и то е станало златно.

Такова ще го отнеса в сърцето си.

Това ще се случи след много години.

А сега аз седя на пейката, опрял гърба си ъ стената, над която сипе своите звуци тенекиената дрънкалка. Магдалена не идва. В стаята ѝ се чува глас на някакъв мъж. Напрягам се да чуя за какво говори, но смехът на Магдалена ми пречи и аз изгубвам нишката. Чувствам се изоставен, обиден, иска ми се да замахна и да стоваря юмрука си по вратата. Но нещо, може би желанието да я видя и след това да си отида завинаги, презрително свил устни, ме кара да седя тръпен на пейката и да слушам сладките шумове зад стената, в които се вмесва потропването на конете, чийто обор е отсреща, през една улица...

•

Няколко седмици преди да започне учебната година, дядо отиваше в града да ми търси квартира. Отначало посещаваше свои стари приятели – един фелдфебел, с когото през Европейската война заедно са превземали Чеган (когато се

развеселеше, дядо запяваше старата, трогателна войнишка песен: „Чеган, Чеган, ти помниш още урата страшни в тая нощ...“), или присядаше в дома на един джамбазин, от когото преди години беше купил брязата ни биволица. Къщата му – стара, с олющена сива мазилка докосваше със стряхата си оградата на градските гробища. Дядо отпиваше на малки глътки поднесената му от домакина джанкова ракия, с дъх на немита бъчва и на ръждясали обръчи, и гледаше през прозореца облепените с ръждив лишей сиромашка паметници, които, килнати на една страна, едва се показваха над тревата...

Разговорът с фелдфебела свършваше бързо. Той нямаше свободна стая, за да я даде под наем, и предлагаше на дядо да сместят моето легло в гостната, до бюфета с дантелена покривка, на която са сложени в снарядна гилза няколко изсъхнали стръка заешка сянка. Само за да му услужи, ако не били набори, и дума не можело да стане за такова нещо. Там ще чета и ще си пиша домашните, а когато дойдат гости, ще се премествам кухнята.

Дадо не се съгласяваше.

Къщата на джамбазина също не му харесваше. Тя цялата миришеше на мухъл, защото мазето ѝ, когато завалеше, се изпълваше с вода и в него плаваха стари лескови кошници, кокоши пера и удавени мишки. А когато човек се заизкачваше по стъпалата, ако беше по-висок, удряше главата си в конските хамути, които висяха под стряхата... Пък и тая гледка към гробищата никак не му се нравеше.

И той отново се връщаше при моята предишна хазяйка фурнаджийката Катерина, с която неведнъж се бяха карал за наема, за да започне пак пазарлъка.

Тя го срещаше пред хлебарницата, запретнала ръкави, висока петдесетгодишна жена с продълговато бледо лице, чиято бледина се подсилваше от зеленикавия цвят на очите ѝ, слагаше ръце на кръста си, тънък като на момиче, и край дланите и се очертаваше нейният прекомерно широк газ, чийто

плавен контур наподобяваше извивката на фурнаджийската лопата, подпряна до отвора на пещта. Препасана с вкоравена от тесто престилка, цялата вмирисана на пушек и царевично брашно, Катерина пристъпяше победоносно към дядо и се усмихваше:

— Е, какво, дядка? Пообиколи из града и щеш-не щеш, пак се завъртя насам. Май и тая година ще изтърсвам кирливото ти портмоне. То колкото и да го тръскаш, все дребосък пада, но нейсе. Та, викам си, къде ще намериш по-добра квартира за момчето бе, човек? Стаичката тясна, но удобна. Цени народии. А хлябът под носа му. Може по пантофи да слезе и да си вземе топъл самун. И най-важното – акуратно обслужване – като на хотел...

Дядо знаеше всички преимущества на фурнаджийския дом. Най-много му се нравеше това, че цяла зима няма да усетя студ, въпреки че в града падаха големи снегове, защото фурната, която заемаше целия долен етаж, гореше почти денонощно. Тя така затопляше стаите, разположени над нея, шест на брой, до които се изкачвахме по тясна дървена стълба, че човек можеше през най-големите мразове на януари да седи по фланелка и да гледа през прозореца как навън кръжи фъртуната и когато вятърът поутихне, през заскрежените клони на тополите се виждат цигани, посинели от студ и подболи ушите си в широки каскети, да бутат някоя заседнала в канавката каруца пънове. Кончето се мъчи да я издърпа, хлъзга се и пада по корем, муцуната му се губи в гъста фанара и след миг цялата му глава побелява от скреж.

Дядо знаеше всичко това. Ядосваше го само алчността на хазайката, която освен наема искаше старецът да докара и два кубика дърва – нали Катерина ще трябва да ни готви. А то, готвенето, не става на лоена свещ! Трябва да запуши главня под гърнето с боба...

Старецът, помръдвайки беззвучно с устни (знаех, че в такива минути е ядосан и попържа), се съгласяваше и на другия ден пристигаше в града, назидал догоре колата с горунови цепеници – съвсем сурови, със сини белези там, където е удряла бравата. Това беше неговото отмъщение на алчната фурнаджийка. „Да ѝ пуши, да ѝ окади мръсната душица!“ – смееше се под мустак старият и се държеше за въжето, което пристягаше багажа и сякаш беше се запоило за куката на левката.

Най-отгоре, звънтейки със своята ръждясала пружина при поклащането на колата, стърчеше моето легло, закрепено между денкове с черги и чаршафи, избелели от разкарване по ученически квартали. То беше подпряно със стар дървен куфар, олющен по ъглите, където се виждаха черните ръбове на сглобките, изпълнени с напукан туткал. В тоя куфар бяха моите учебници и тетрадки...

Дядо спира пред фурната. Катерина отвързва престилката си, тръсва я и тя изплющява, сякаш се цепи на късове. Старецът, цял обгърнат от брашнения облак, завъртян от него, започва да киха и след миг виждам как устните му беззвучно започват да помръдват (отново благославя), а очите му, дребни и зли, гледат хазайката със злоба и презрение. Тя грабва дървения куфар, закрепва го на рамото си. Куфарът е тежък и рамото ѝ хлътва. Стъпалата, сиви от брашнения прах, скърцат под едрите ѝ нозе. Тя поема плавно към горния етаж и след нея опипом започва да пристъпя дядо, закрепил на главата си пружината, която подскача при всяко помръдване, и краката на леглото, задирайки в стената, оставят дълга, лъкатушна следа. Старецът вдига глава, за да види идва ли край на стълбата, но след миг замижава и започва да киха. Фурнаджийката, разлюляла своите поли, разголва бедрата си, бледосинкави като шупнало тесто, и го посипва с брашнен прах, който люти в очите му.

Когато и другите квартиранти, единадесет на брой, докараха своя багаж и коларите, димейки с лютивци цигари, свити от качак, твърд като букова шума, започнеха да мятат край оградата кривите цепеници (те изпълваха с трясък целия двор, особено остро ехтяха, подскачайки върху купчината, сухите тънко цепени акациеви късове), из мазето се показваше мъжът на Катерина. Той сваляше своя каскет с кафяви и черни карета и го очистваше от брашното и паяжините, като го тупаше по коленете си. Коларите спираха своята работа, защото приемаха свалянето на каскета като поздрав, казваха „Добър ден!“ на стопанина и отново се заемаха с цепениците. А той не бързаше да сложи каскета си. Островърхата му глава, с редки рижи косми, залепнали около ушите и по набръчкания му врат, димене, потна и лъскава. Промъквайки насила думите през шуплите на своите зъби, затрепкал с възпадения си от пушека клепачи, които бяха единственото цветно петно на неговото жълтеникаво лице с отпусната кожа и с редки бакенбарди, той изричаше:

– Хитреци се извдихте, хей! Пробутват тия дърва – хем сурови, хем чекорливи – и не ме питате как ще ги цепя и как ще паля огън с тях... А после момчетата ви ще дъвчат недоварен боб и ще думкат, та ще ми изпотрошат стъклата!...

– Спасе! – вмесваше се в трясъка на цепениците гласът на Катерина. Застанала до вратата на фурната, скръстила брашнени ръце, тя гледаше своя мъж, поклащаше заканително глава и изричаше думи, които коларите, увлечени в своята работа, дори не чуваха. Но съпругът в своя шаячен костюм, твърд, сякаш кроен от ламарина, усещаше как тия думи свистят край него и без да иска вдигаше ръка към лицето си, за да се защити от тях.

– Казвала съм ти да не се мотаеш там, където нямаш работа! Марш в мазето! Аз ли ще мъкна чувалите? Аз ли ще се разправям с плъховете?... Ще те пратя някоя вечер да дремеш при тях в мазето – да ти изпоскат ушите!

Той поемаше покорно към мазето, заклатил на островърхата си глава своя широк каскет с черни и кафяви карета.

•

След обяд, когато нацепеше цяла грамада дърва за фурната и ръцете му изтръпнеха от подскачането на брадвата, която се мъчеше да разсече ъглестите, сякаш излени от чугун гутури на цепениците, той сядаше в хлебарницата. Наместваше гърба си до стената на пещта, откъдето го лъхаше приятната топлина на изгасващия огън, разгръщаше вестник на тезгяха пред себе си, скован от чамови дъски с дълги янтарни жилки, криволичещи край съковете (тия дъски бяха издраскани и издълбани от хлъзгането на хляба), и като запретваше ръкави, което значеше, че му предстои важна работа, започваше да лепи изрезките от купоните.

Вестникът шумолеше и омекваше под твърдата четка, която размазваше брашненото лепило, диплейки го на ивици върху съобщенията за бомбардирани градове, върху немските танкове, които, наполовината покрити със сняг, преминаваха през руски села, сринати до основи, и в далечината, над мъртвите зидове, се виждаха геранила на запуснати кладенци. Брашненото лепило преминаваше над гладко сресанния перчем на един пълководец, снет в своята главна квартира. Енергично вдигнатата му ръка, насочена към Волга и Кавказ, се забиваше в заглавието на вестника и под мустачките на тоя самонадеян човек – малки, четириъгълни, прилични на отрязък от купон за клисав царевичен хляб – се таеше тънка усмивка. Шумолещият

тласък на четката заличаваше тая усмивка и лепилото, засъхващо от диханието на пещта, правеше лицето на пълководеца бледо, а косата му сивееше, сякаш е преживял нещо страшно и неотвратимо.

Съсредоточеният човек нареждаше отрязъците от купоните върху вкоравения вестник – нареждаше ги един до друг, долепвайки ръбовете им така, както се нареждат марките върху едно писмо, което трябва срочно да замине за някъде и непременно да бъде получено.

На мен, когато слизах с чанта под мишница по стълбата, запътен към гимназията, и го виждах наведен над тия жълти и зеленикави отрязъци, ми се струваше, че свитият човечец, когото смятахме за смахнат, върши някакво много важно дело: той иска да изпрати на забравата пожълтелите страници на вестниците – с дима на пожарите, попил в съобщенията от фронтовете, с измъчените лица на руските дечица, които стоят боси и гладни на снега и протягат към немските мотоциклетисти своите канчета, пълни със степен вятър и страх, иска да изпрати на небитието фотографиите на тия гладко избръснати военачалници, чиито елегантни мундири са изпънати от охранени рамене и зад които се вижда как колхозници с широки сплъстени бради, оставили на земята своите ушанки, черни като гнездата по близките брези, копаят гробовете си, мълчаливо трупайки пръстта, сякаш копаят основи на къща.

Хазяинът лепеше съсредоточено изрезките от купоните. Той пращаше своите препоръчани писма до забравата.

За всичко, с което беше го обидил животът, той си отмъщаваше на хлебарките.

Те бяха господарки на целия дом. Денем се криеха из цепнатините на дъсчения под, лежаха безмълвно – тънки като кромидени люспи – под леглата ни, където върху вестници,

втъврдени от сока на смачканите зърна, жълтееха гроздове с трошливи чепки, донесени в някой пазарен ден от майките ни и после забравени от нас, изсъхнали, със зърна, прилични на бучки пръст или обхванати от влажния зеленикав пух на плесента.

Докато мръкнеше, хлебарките се криеха из тъмните места, дори се наместваха между страниците на учебниците и тетрадките ни, а нощем, когато стъпките утихваха и откъм хлебарницата до нас достигаше само тракането на лопатата, която нареждаше хляба в пещта, потрепвайки в ръцете на Катерина, за да се отлепи самунът и да опре хълбок до другия къс, който вече лежи върху горещия под на фурната, в тоя час хлебарките започваха своя голям празник. Те завладяваха стаите и коридорите, качваха се по стълбището, облепваха електрическите кабели по стените, разлюлели ги със своя забързан вървеж, и шумоляха в празните, ушити от груба хартия брашнени чували, които Катерина беше натрупала в началото на коридора – шумоляха така монотонно и упорито, че ме събуждаха.

„На разсъмване ще дойде хазяинът и ще започне тяхната трагедия!“ – мислех си аз и се обръщах внимателно в леглото, за да не размажа някоя хлебарка върху възглавницата.

И наистина, към пет часа, когато тъмният дом замирисваше на пушек и откъм пещта се понасяше приятното попукуване на разпаления огън, чиито звуци ме караха да усещам съвсем реално топлината на далечните пламъци, стълбището се залюляваше от стъпките на сънни нозе, тракваше дръжка на тенекиена кофа (празна е, звукът е ехтящ) и след това чувах как брашнените чували пукат в ръцете на хазяина, кофата потропва от докосването им и гласът му, в който има злорадство, се носи из коридора:

– И да бягате, милички, метлата ще ви настигне!

Тя наистина ги настигаше, дращейки по пода и по ламаринената лопата и аз, дочул тракането на кофата, разбирах,

че след като е изгърсил в нея хлебарките от хартиените чували, той сега събира ония, които са успели да се скрият из пукнатините на опушения, вмирисан на квас и тесто дом.

Фурната гореше. Хазяинът надничаше през опушения отвор, за да види дали всички цепеници са се разпалили. разбутваше с дълъг прът ония, които все още тъмнеят, обхванати само от пушек, и когато целият купол се залюлееше от качващите се по него сенки и светлини, той разчистваше с лопатата малък кръг по средата на пещта и, шавайки с редките си бакенбарди, станал изведнъж уверен и властен, започваше своето дело.

Той вземаше няколко хлебарки из кофата, захлупена с капак от тенджера, задържаше ги в шепата си, сякаш му беше приятно да усеща техния гъдел, после с рязко движение ги хвърляше в средата на пещта – на тая малка арена, край която разбутаните главни вече се разпалваха и люлееха къси, синкави пламъчета. Кафявите господарки на стария дом, запратени тук от шепата му, замираха за миг, сякаш съобразяваха какво да направят, но нагорещеният под на пещта не ги оставяше в покой, те се спускаха една към друга, после, подскачайки, защото тухлите пареха нетърпимо, започваха своя танц, оградени от въглените, и се запътваха към отвора на пещта. Там, зад рижите бакенбарди на стопанина, беше спасението, но той, взел в шепата си само една от полуделите нестинарки, връщаше другите при разгорелия се огън. Те правеха още няколко зигзага, смаляваха се и пукайки, изчезваха.

Като разтваряше шепата си, той гледаше уплашената твар, слагаше я внимателно на тезгяха и казваше:

- А ти си имала късмет да живееш. Върви със здраве...

Сега, когато още не беше разсъмнало и ръцете на стопанката, които след час щяха да изпратят на кладата всички хлебарки, още спяха, той беше пълновластен господар на

стария дом. Можеше да бъде жесток и отмъстителен, можеше щедро и великодушно да опрощава.

Но скоро по стълбището се чуваше покашлюване. Катерина слизаше, като се мъчеше да закопчае със сънливи пръсти своята блуза, жълтеникава от брашно и пот, но едно копче по средата, където едрите ѝ гърди опъваха износената басма, се изхлузваше, защото разръфаният илик не можеше да го задържи.

Това покашлюване, което караше хазяина да се дръпне в ъгъла и покорно да чака отривистите разпореждания на своята жена, означаваше, че започва дълъг, труден ден.

•

Когато почина дядо ми, два дни валя тежък, оглушителен дъжд и два дни не можах да го погребат. Керемидите на нашия дом скърцаха и се гънеха под ударите на струите, дебели като въжета. Мазетата се наляха с вода. Тя се въртеше и бълбукаше и из нея плуваха проскубани метли, положени с измачкана слама и каскети, облепени с ръждива пяна. Навън не се виждаха нито къщи, нито улици. Хората сякаш бяха ослепели и си мъчеха да узнаят какво става край тях само по звуците, които се носеха над тоя удавен свят. През пепелявия сумрак на дъжда до нас достигаше мучене на изплашен добитък, и пукот на дървета, изкъртени от лудата вода, която навярно беше превърнала улиците в реки.

Щом дъждът поутихна, отгъм долината се чуха гласове, обадиха се звънчета на кози, разляха се кучета, мярна се светлина на фенер, която се клатеше и приближаваше нашия двор.

- Дръж ярето, че ще го отнесе водата! – викна някой и по скриптенето, което чух откъм улицата, разбрах, че откrehват нашия врантик. Дворът се изпълни с блеене и с мътно

разливане на овчи гърбове, което се смали и съвсем изчезна, когато стадото се наблъска в обора.

Долнокрайци, които живееха край реката, търсеха приют в домовете по хълма. Плашеше ги прииждащата вода.

На другия ден трябваше да се върна в града.

Вървах по калния път, който лъщеше сред нагизналите ниви. Краката ми потъваха до коленете в лепкавата пръст. Струваше ми се, че цялата земя, до сърцевината ѝ, е размекната и чака някой всемогъщ властелин да я смачка между дланите си и да я очисти от бедността и страданието, както съм виждал грънчарите да очистват от камъчета, корени и сламки късовете глина, преди пръстите им да дадат форма на техните пеещи съдове.

Когато се изкачих на хълма и погледнах към поречието на Огоста, свят ми се зави. Шумът, който идеше откъм реката подкоси краката ми. Видях стена от мътночервеникава вода, запенена по гребена си, висока колкото нашата къща. Тя се спускаше заплашително и помиташе всичко пред себе си. Премятаха се огромни дървета, като показваха ту корените, ти изпокършените си клони. Плуваха дъски – плавно, сякаш се хлъзгаха по водата. Зърнах два вола, запрегнати в ярем, които се мъчеха да излязат на брега. Огромната вълна беше ги застигнала по средата на брода и беше помела колата. Изплашените добичета вдигаха глави, рогата им, извити и красиви, режеха водата до мига, когато яремът се изви, изхвърли едната жегла и воловете се забиха във водовъртежа, за да не се покажат вече...

Камбаната на нашата църква започна да бие тревожно. Над пътя висяха изпокъсани телефонни жици и някой бе се досетил да предупреди селата по поречието за прииждането на реката. Обади се и камбаната в Боровци. Минута след това се чу камбаната в Мала Кутловица. В тоя глас имаше повече

любопитство, отколкото тревога. Забиха и две камбани зад Веренишкото бърдо. Звучите на селските камбанарии се търсеха и трудно се намираха, защото ехтящата река ги въртеше заедно с изскубнатите дървета и ги давеше в подмолите, но те отръсваха от себе си калната вода и пак се вдигаха в небето – да дадат странна тържественост на всичко, което ме обкръжаваше...

От другата страна на хълма, под купчина белезникава пръст лежеше моят дядо. Бях живял толкова години с него и мислех, че съм запомнил всяка негова бръчка, всяка гънка на дрехите му. Сега разбирах, че паметта ми е съхранила единствено усмивката на стареца.

Тя се появяваше на неговото почти винаги замислено и бледо лице, като лъч, внезапно прокраднал се иззад облак, и караше редките му мустаци да щръкнат и да шават. Очите му леко примижаваха, притиснали бръчките, които се докосваха до татарските му скули, и през прореза на клелките се процеждаше златистата, нежна светлина на неговия поглед. Тая светлина – може би не тя, а отблясък от прозореца – падаше върху големите му длани, опрени на коленете. Вените и сухожилията се изрязваха още по-остро и аз се мъчех да разпозная по цвета, по цвета на пръстите му, по техните пукнатини и белези пръстта на хълмовете и падините, които е орал и засявал. Тоя цвят на дланите, в които имаше оттенъци на глина, отава и стърнища, той беше пренесъл през целия си живот и колкото и да се мъчеше – виждал съм го дори да жули с пясък ръцете си – не можеше да го отмие... Беше участвал в три войни. Беше пълзял през замръзналите шинели на убитите си другари при Булаир и Чаталджа. Беше лежал смъртно ранен при Дойран и езерото, отразило запаления град, беше смесвало отраженията си с кръвта му. Към цвета на неговите длани не се прибави бакъреният блясък на пехотинските патрони и на гаубичните гилзи. Там остана – единствена – могъщата власт на земята.

Той беше грешен човек. Радваше се на виното, на ръката, зашлевила плесница на някой подлец, блазнеше го острата дума. Обичаше чуждите жени. Скиташе нощем в потайните часове под чужди прозорци и замеряше с бобени зърна стъклата в дома на оная, която наметнала набързо някоя дреха (понякога се оказваше, че това е дрехата на мъжа ѝ, отишъл на воденицата), тръгваше с него през издайническия лай на кучетата, за да му даде любовта си под някой орех в края на селото или до някоя ограда, която скърца от ласките им.

Беше грешен човек, но в неговите дела имаше нещо възвишено. Той не се лиши от нищо земно, мина безропотно през страданието, и през радостта мина без опиянение, защото познаваше нейната мимолетност.

Моят дядо сега лежеше под купчина белезникава пръст от другата страна на хълма. Нищо не чуваше. Нищо не го тревожеше. А над него се носеше, хлъзгав от мокрия въздух, звънът на камбаните от цялото поречие. Реката се мъчеше да го заглуши, но той надделял ту с тънките, ту с гърлените си звуци, тържествуваше в дъждовното небе.

Това не беше сигнал за бедствие. Това беше, мислех си аз, една тържествена литургия за душата на стария човек, за когото след време нямаше да си спомня дори пелинът над неговия гроб.

•

Спуснах се край каракачанските колиби и видях, че цялата железопътна линия е заляна. Стърчеше само бариерата на прелеза и се люлееше от напора на вълните. Влакът, до половината потънал във водата, свиреше, остро перо на парата се поклащаше между тополите, колелата шибаха водата, хвърляха пяна и вагоните, зад чиито прозорци не се виждаше човек, скриптейки, се връщаха към гарата.

Спомних си, че веднъж, когато пътувахме към града, дядо спря колата до прелеза. Биволите се наведоха и започнаха да пасат дребната трева край насипа, осеяна с глухарчета, които се разпиляваха от дишането на добичетата. Дядо се изкачи на прелеза, смигна ми усмихнат (не знаех защо прави това) и се обърна към отсрещните къщи – пет на брой, едноетажни, неоградени, с няколко листника на поляната между тях и с един навес, под който махаше с опашка стар кон – сив, сякаш е посипан с пепел.

Дядо се подпря на дървената бариера, изкашля се и викна:
– Иване, хей, Иване, тука ли си бре?

Изскърца вратата на първата къща – тая, която беше най-близо до прелеза, – излезе жена с мокра престилка, от чиито ръце се стичаше сапунена пяна, и рече:

– Иван ли търсиш? Няма го! Отиде до налбантина в Мала Кутловица.

Тогава се отвори прозорецът на съседната къща. Показа се момченце с толкова лунички по лицето, че изведнъж ми мина през ума: ако духна към бузите на това дете, луничките му ще се разпилеят като пуха на глухарчетата, който димеше край муцуните на гладните биволи.

– Дядо Иван е тука. Навехнал си е крака и лежи – каза момченцето. – Ела, нямаме куче...

Из мазето на третата къща се показва висока, кокалеста бабичка, която държеше в ръката си котел с боядисана прежда. Преждата беше червена, току-що дръпната от огъня, и парата, която се вдигаше над котела, също изглеждаше червена.

– Кого търсиш, малкия или големия Иван?

– И двамата! – рече дядо.

– Отидоха да вадят пясък от реката.

Пред четвъртата къща играеха две момчета-близначета. Червенобузести, с чипи нослета, те така си приличаха, че ги

различавах само по презрамките. Едното имаше жълта и я носеше през дясното рамо, презрамката на другото беше червена и висеше на гърба му. Като чуха гласа на дядо, те се обърнаха към него и зачакаха.

– Кой от вас ще ми каже, ти ли, Ванко, или ти, Иванчо, къде е чичо ви Иван?

– Отиде войник! – отговори в един глас близнаците.

От петата къща не се показва никой. Но аз бях уверен, че и в крайния дом на това Иваново село, който се белееше до канавката на шосето, не можеше да не живее някой Иван.

– Много здраве на всички от мен и от моя внук Иван! – каза дядо. – Като намина някой ден и съм по-свободен, ще се обадя да изпушим по една цигара...

Обърна се към мен и се усмихна, доволен от това, че неговата шега ми е харесала. После дръпна капистрите и като отлепи с мъка от тревата широките, влажни муцуни на биволите, бавно закрачи по пътя...

Цялото село на Ивановците сега беше заляно. Водата облизваше керемидите на покривите, отдръпваше се, пак прииждаше. Керемидите се хлъзгаха, изчезваха в глинената мътилка и под тях се показваше рехавата плетеница на мертеците, накачени със сплитки жълта царевица. На единия листник, който стърчеше над водата не по-голям от навиляк сено, стоеше бакъреночервен петел, биеше с криле (крилете му се разпалваха от пляска) и кой знае защо пееше протяжно и прегракнало.

Дали беше се завърнал от налбантина оня Иван, чиято къща вече я нямаше, и къде беше го срещнала голямата вода? От чий прозорец сега поглеждаше онова момченце с луничките? Дали двете близначета щяха да получат писмо от своя чичо Иван, който е войник и плюнчи химическия молив, когато пише, или техните презрамки – жълта и червена, – по

които ги отличавах, са се заплели в някой корен край брега на реката?

Нямаше кой да ми отговори. Полуделият петел пееше и не усещаше, че водата клати листника и се кани да го понесе.

•

Домът на моя втори баща, където отидох да живея след смъртта на дядо, беше до училището. Широкият триъгълен двор се докосваше с трите си страни до пътища и ми се струваше, че той е ограден не само с висока каменна стена, а и с непрекъснато скърцане и тракане на коли, които отиват на полето или се връщат оттам. Къщата беше двуетажна. В приземието имаше голямо мазе. По стените му висяха конски юзди и хамути, почернели и напукани, до тях бяха накачени обръчи от разсъхнати бурета, стари дрехи, сърпове. Върху дървени поставки лежах бъчви, по чиито дъги акцизните бяха правили многобройни сметки с тебешир. Под бъчвите имаше паници, налени догоре с вино и покрити с удавени винарки: от канелите капеше.

Другият етаж гледаше с всичките си прозорци към планината. Тя преполовяваше източната половина на небето, изтягаше се, синя и величествена, на юг и съвсем снишена, потънала в лека мараня, се спускаше на запад, за да се докосне до Дунава. Тоя етаж имаше три стаи и коридор, доста широк при огнището, над което беше иззидана обла камина, прилична на старовремски кошер. Подът на коридора беше постлан с тухли така препечени, че имаха лилав цвят. На всяка тухла, изтрита от стъпките на многобройната челяд, живяла тук, личеше надпис „Брусарци“, сложен от тамошната фабрика.

Моят първи спомен за тая къща е свързан с едно канарче.

Когато прекрачих прага и мама ме доведе към стаята, където трябваше да оставя багажа си – няколко ризи и вързоп с

книги, – видях в ъгъла до огнището кафез, изплетен от тънки телени нишки. Той се люлееше от подскачането на едно дребно жълто птиче, което ту стъпваше на телените люлки (те го подхвърляха), ту се блъскаше в стените на своя затвор и падаше, редейки пискливата си песен.

Бях виждал канарчета в някои градски бръснарници.

Когато ги слушах как пеят, заподскачали над главите на насапунисаните мъже, ми се струваше, че това са лекомислени птичета, които, живели дълги години край бърбривите фигаровци, свикнали с досадните им анекдоти, са взели и техния нрав.

Нашето канарче беше друго.

Усещах и в песента му, и в резките удари на крилете, които поклащаха кафеза, нещо тъжно и обречено. Канарчето беше сложено в ъгъл, от който се виждаше само големият полукръг на огнището, покрит със студена пепел, и издълженият четириъгълник на отворената врата в дъното на коридора, наполовината запълнен от плочестия покрив на съседния обор. Мислех си, че птичето ще се оживи. ако закача кафеза му до някой прозорец.

След обяд, когато мама се залута из двора, аз сneh телената къщичка от гвоздеа над огнището и я отнесох в стаята, където беше сложен моят багаж. Не забелязах, че с ръкава си съм открехнал вратичката на кафеза. Когато скочих от столчето, вече заковал гвоздеа на стената до прозореца, видях, че канарчето се промъкна през тесния отвор, подхвъркна неумело – така, както правят врабчетата голишарчета, когато за пръв път напускат гнездото – и като се блъсна в рамката на вратата, полетя към камината. Хукнах да го гоня. Видях, че се мярна там, където преди малко стоеше кафезът му. Сякаш някой хвърли светлинка с джобно огледалце в тъмния ъгъл. Замахнах с шапката. Не можах да го закупя, но въздушната струя завъртя канарчето и то падна на пода. Докато да се наведе и да го хвана, отнякъде излетя котката и видях как над

лапите ѝ се завъртя жълта перушина.

Ами сега?

Мама се върна, разбра какво съм направил, побледня и рече:

– Постави кафеза на мястото и си трай. Като се върне довечера о н я, ще ни избие за това канарче. Какво пък – помисли тя. – Може самичко да си е отворило и да е излетало. Кой ще седи да го пази?

•

О н я се зададе – яхаше кон, – мина през вратника, като го ритна с крак, и вратинкът, разтягайки своето скърцане, се отвори широко пред него. Конникът слезе тронаво от седлото, поразтъпчи се (краката му бяха схванали от продължителното яхане) и като подаде юздата на мама, се наведе да закопчае каишките на сандалите си.

Мама отведе коня в обора, върза го за халката на дирека и му сложи люцерна в яслата. Конят заби дългата си, пръхтяща муцуна в пепелявите стебла, които се надигаха от дишането му, и като потропваше с крак – мъчеше се да отпъди една досадна муха, – се обърна и с тънко процвилване изпроводи мама чак до въщи. Но тя не побърза да влезе. Надникна в един полог под сайванта, взе оттам две яйца, после прогони петела, дето нощуваше на каруцата и бе я изпоцапал с курешки, прилични на струйки засъхнала вар. Петелът почака, докато мама отмина няколко крачки, и пак се качи на каруцата.

Когато ездачът, който щеше да вдигне къщата на главата си заради канарчето, се запъти към стъпалата, мама тръгна мълчаливо след него. Аз го гледах как приближава, очертан от рамката на вратата, снажен (мама едва достигаше до рамото му), с едра, ъглеста глава, ниско остригана чак до темето, където имаше кестеняв кичур, приличен на казашките перчеми.

Ушите му, оголени от машинката на бръснаря, стърчаха – месести, с дълбоки гънки и изглеждаха като прикачени към неговото леко подпухнало лице с воднисти очи и с набола брада – дребна като риж прашец.

Бях го виждал много пъти досега, без да задържа погледа си на него. Но този път го гледах така, както човек гледа тревата, където е изтървал ножчето си. По-рано тя му се е струвала само едно зелено петно, до което се е докосвал с безразличие погледът му, сега, разравяйки я с пръсти, той забелязва, че между островърхите стебла на тревата има камъчета и дребни като мъниста сини цветчета, че се показват почернели глогови тръни и ланска ябълкова шума, по която пълзят мравки, че това е цял един непознат свят, отминаван от човека.

Аз тепърва щях да откривам и да опознавам стопанина на този дом, над чието огнище висеше празната клетка на канарчето.

Той влезе в коридора, едрата му фигура за миг закри светлината, която идеше откъм отворената врата, после лъчите отново нахлуха и го обгърнаха. Тръгнах смутен да се здрависам с него.

– Целуни му ръка! – подшушна ми мама.

Когато се наведох, за да изпълня нейната заръка, усетих мирис на конска пот и на юзда и видях, че показалецът му е покъс от другите пръсти – без нокът.

Моят втори баща не се обърна към мене и не каза нищо, свали дрехата си с безразличие и умора, наведе се и дълго пи вода от котела, закачен на дървена кука до огнището.

Изправи се (брадата му лъщеше от едрите капки, които се стичаха към пазвата) и навярно озадачен от тишината на къщата, вдигна лице към кафеза. Воднистите му очи станаха металносиви, розовите торбички под тях зашаваха и преди да отвори уста и да запита къде е канарчето, от съседната стая се показа Персифон, най-малкият син на неговия брат. Момчето – кръглолико, с рядка пепелява коса, с руси вежди и руси

клепачи – беше дошло да се видим и да ми покаже хармоничката, която беше си купило от панаира. То стоеше и се усмихваше на своя чичо, очаквайки, че той ще го подръпне за ухото и ще рече: „Персифон, Персифон, можеш ли да яхаш кон?“ И момчето, както много пъти досега, ще отговори: „Мога, мога даже слон, ако ми дадеш един бонбон!“

Тия стихчета беше съчинила учителката на четвърто отделение, в което учеше момчето със злополучното име, и всички деца ги знаеха наизуст.

Но тоя път чичото на Персифон не си направи обичайната шега, а го изгледа от главата до петите. Това смути момчето, чиито вежди, слени с цвета на побледнялото му лице, изведнъж изчезнаха.

– Какво направи с канарчето? – дръпна го за фланелата разгневеният мъж. Тя се изскубна от панталона и пъпът на момчето, щръкнал като бобено зърно, се бялна на корема му. – Ти ли го изпусна?

Персифон раздвижи устни, може би искаше да каже: „Не съм!“, но една оглушителна плесница завъртя моя приятел и го обърна с лице към стената.

– Знаеш ли откъде съм донесъл това птиче бе, калпазанино? Знаеш ли как съм го мъкнал чак дотук от казармата в Ксанти, как съм бягал с тоя кафез на Софийската гара, когато почна бомбардировката? Знаеш ли, а?

Момчето нищо не знаеше. То мълчеше, обърнато към стената, вратът му беше пламнал от удара и неподстриганата му коса, навита на фитили покрай ушите, помръдваше от неговия плач.

– Аз изпуснах канарчето. Искях да преместя кафеза до прозореца – обърнах се смутен към своя втори баща, очаквайки неговия шамар.

Но той не се помръдна. Каза ми само: „Не се обаждай, когато не те питат!“ – и като хвана Персифон за яката, го

понесе към изхода, докосвайки с босите му пети изтритите тухли на пода...

Гледах го как прекосява двора, как извежда коня, връзва го за каруцата и почва да реши сплъстената му грива и си мислех: дали наистина беше сигурен, че Персифон е направил тази беля или шамарът по врата на момчето беше едно предупреждение за мене, прекрачилият тая сутрин прага на чуждия дом?

•

В съседната стая, която беше най-широка, постлана с черги (в нея човек можеше да влезе само ако е събут), имаше голям портрет в оплюта от мухи ясенова рамка. Той, струва ми се, е висял на това място непокътнат още от времето, когато е била построена къщата, защото между рамката и стената тъмнееше гъста плетеница паяжини. От портрета гледаше, яхнал кон и вдигнал глава като генерал, едър мъж, наметнат с ямурлук, обут в цървули, чиито навои, уплетени по навущата, стигаха чак до коленете му.

Това беше прадядото на моя втори баща – най-лична издънка на стария торлашки род, преселен тук от западните покрайнини. Той владял, според думите на мама, над четиристотин декара орна земя. Имал голяма челяд. Слуги и наети цигани поемали сутрин, сред гълчава и скриптеж на коли, да копаят и да жънат неговите нива. По обяд господарят на тая весела земя край Огоста тръгвал да наобиколи имота си, да види колко е прекопано, колко кръстци са вдигнати из стърнищата. Вървял конят, потрепвал с дългата си бяла шия, защото класовете го гъделичкали по корема. А високите пшеници биели талазите си, повличали го в своите въртопи и

конят, целият мокър от роса, поцвилвал уплашено, сякаш се боял да не потъне.

Циганите първи съзирали къдравия, като че ли облепен с пуканки калпак на господаря, навеждали се и започвали да копаят така, че сухата пръст задимявала край мотиките. Стопанинът дръпвал юздата, слагал длан над веждите и надигнат на стремената, оглеждал копачите, които, подпрени на своите мотики, чакали неговата укорна дума. А той не им казвал нищо. Намръщвал се само, което значело: „Повъртайте се, повъртайте, ще дойде време за плащане, тогава ще видим...” – И като се обръщал към най-близкия циганин, казвал му: „Ей, Русто, я дай кърчага да пийна една глътка!” Поемал нажежения гледжосан съд, запушен с островърхо царевично листа, отливал от водата и пиел, примижал, не от дребната като лешник цицка (тя мирише на циганин), а от широкото гърло на стомната, което бълбукало и мокрело пазвата му със своята противно топла вода...

Така си представях обедните пътешествия на стария селски богаташ, когато гледах как моят втори баща, доста осиромашал човек, наместваше седлото върху гърба на коня и се готвеше да тръгне, за да обиколи своите ниви. А те бяха само тридесетина декара – дребни късове камениста земя, останала негово владение след многобройните поделби. По синорите стърчаха осторърби камъни, плоски като лемежи, символ на непоклатимата му власт над земята. Той винаги наемаше по един циганин да ни работи, макар че ние с мама сами можехме да прекопаем царевицата. По обяд, заскърцал със седлото, стопанинът на тая оскъдна земя се задаваше откъм ливадите, спираше да огледа прекопаното, като слагаше длан над веждите, минаваше по синорите, викаше: „Тоя Тошо Качов, мамка му, пак е местил камъните на междата! – и като кимваше на циганина: Ей, Манго, я дай стомната насам!”. Отливаше струйка върху гривата. Конят процвиливаше, усетил приятна хладинка. Надигнатият върху стремената мъж пиеше на едри

гълтки от гърлото на стомната, а мама се мръщеше: „Как може да пие от тая циганска вода!“ Той изтриваше с длан устните си, изпръхнали от вятъра, и със самочувствието на господар, който е великодушен дори към циганина (не се е погнусил да пие от неговата стомна), тласваше с босите си пети корема на умореното добиче и се изгубваше към ливадите, чиято кичеста садина се люлееше дълго след като опашката на коня, пляскаща ту единия, ту другия хълбок, се скриеше зад шубраците.

В душата на моя втори баща живееше господарската увереност на оня ездач с цървули, избелял на стената. Той имаше неговите черти. Ъглестата глава, воднистите очи и месестите уши, клепнали към бузите, бяха преминали през кръвта на няколко поколения, за да се превъплътят в неговия образ. На света бяха станали много промени, но той се противеше да им се покори. Осиромашаваше, но не искаше да се лиши от самочувствието на господар, затова купуваше и препродаваше коне – тънкокраки с плавна походка и грациозни шии, – водеше ги при налбанти, които с нажежено желязо отпечатваха върху лявото бедро на коня буквата „Л“ (с нея започваше името на стопанина), за да се знае, че това е н е г о в кон и ако някой реши да го открадне, да си помисли добре преди това.

Тоя белег от нажеженото желязо, дълго след като зараснеше, продължаваше да се лющи. Червеникавата козина се мъчеше да го закрие, но под нея, шупнала от тънки люспици мъртва кожа, прозираше тая разкривена, предупреждаваща буква „Л“.

•

Освен коня, с който се гордееше, той имаше тригодишна дъщеричка, родена на Благовец, заради което кръстникът решил да я нарекат Благовестка. Момиченцето приличаше

много на своя баща, чиито черти, огрубени от годините, се отразяваха в нежната миловидност на това детско лице. Само ръцете на Благовестка напомняха за покойната ѝ майка. Те бяха тънки, с прозрачна кожа, осеяна с пепеляви лунички.

Момиченцето растеше лениво и разглезено. Бащата трепереше над него, разрешаваше му да върши всичко, което пожелае (той правеше това нарочно, за да го защити от тиранията на мащехата, а майка ми да направи покорна на детските капризи). Благовестка спеше до обяд, излизаше боса и разчорлена на двора, протягаше се, замижала срещу слънцето, после намокряше на мивката едната си длан, прокарваше я по още неразсъненото си лице и освежена от докосването на водата, седаше да закусва. Мама ѝ поднасяше сварени яйца. „Много са рохки!“ – смръщваше се Благовестка и отбутваше ръката на мама, която пускаше яйцата в тенджерата да се доварят, и там, където бяха прочукани, се появяваше втвърден белтък, приличен на пуканка. „Не искам яйца! - казваше с разглезен глас мо мичето. - Свари ми чай!“ Виждах, че лицето на мама пламва от гняв (тя беше честолюбив човек и не обичаше да я разиграват), но отиваше в другата стая, бръкваше в една торбичка, където зашумоляваха сухите люспи на ланшния липов цвят, и следена от изпитателния поглед на моя втори баща, когото ненавиждаше в тоя миг, слагаше чайника върху печката.

После изнасяше мокрия дюшек на Благовестка и го мятваше върху оградата да съхне. Момичето страдаше от някакво заболяване и всяка нощ подмокряше леглото. До вечерта дюшекът изсъхваше. Мама го внасяше в стаята, като усещаше с рамото си топлината на слънчевия ден, изгаснал зад върховете, и се заемаше да приготви вечерята. Попарваше в котела един заклан петел, чиито ръбести крака с излющени нокти стърчаха и димяха, подпрени до дръжката на бакърения съд. После го скубеше (перата миришеха на курник и пукаха, когато ги издърпваше от крилата и трътката) и го пърлеше над

пламъците. Жълтеникавата кожа на петела се гърчеше от огъня, посивяваше и от шията падаха едри капки, чието свистене караше въглените да потъмняват.

Когато вечерята беше готова, сядохме край софрата. Мама разкъсваше в една тепсия сварения петел, чието жилесто, синкаво месо я караше често да посяга към ножа, и почваше да разпределя късовете. На втория ми баща слагаше двете кълки, чиято кожа беше се забелила и шупнала при варенето, бялото месо, изплетено от дълги, корави жилки (по нас го наричат коняк), и най-отгоре наместваше главата на петела – с омекнал, назъбен като трион гребен, с наполовина отрязана, тъмна, сякаш чугунена човка. За себе си тя отделяше краката, чиито нокти стърчаха заплашително, шията, набодена с неопърлени перца, и ребрата. За момичето отчупваше крилата, но виждаше, че това е малко, вземаше от бялото месо в паницата на бащата и, поръсвайки с жълтеникава мас софрата, го преместваше при отделеното за малката. На мен се падаше гръбнакът, покрит отгоре с пъпчива кожа, а отдолу, където се захващат ребрата, облепен от двете шуплести ивици на белите дробове, прилични на сунгер, с който учениците трият черната дъска.

Никой не посягаше към яденето, преди да започне бащата. Когато той с бавен жест вземаше главата на петела и под пръстите му зашаваше месестият гребен, ние също се навеждахме над своите паници, но строгият му поглед ни караше да оставим вилиците.

– Така не се готви петел! – обръщаше той смръщеното си лице към мама. – Безвкусно, сякаш месото е киснало във вряла вода! Не ти е стигнал акъла да сложиш една люта чушка, да пуснеш малко чубрица в дроболината.

– Не го подлютих заради детето. А чубрица съм сложила.

– Сложила си, знам къде си я сложила... А на детето нищо няма да му стане от лютото, не се грижи чак толкова за него!.. Каквото е хапнал човек някога при майка си, това е било ядене! Трябва да свиквам сега е буламачи!..

Той, неочаквано за мен, извъртяваше паницата си и я удряше в ъгъла. Месото се разпиляваше. Котката затичваше към него, но трясъкът на машината, която също полетяваше към ъгъла, я накарваше да задраци по прозореца.

Мама ставаше от софрата, смутена и обидена. Аз също се изправях.

А той не се помръдваше. Вземаше едното крило от паницата на дъщеря си, поръсваше го с червен пипер и го оглозгваше, после даваше другото на Благовестка, казваше ѝ: „Хапни си, хе и от това месце вземи. . .“ – изтриваше блажните си пръсти с голямо парче хляб и тръгваше да си ляга.

На другия ден по обяд мама отново изнасяше мокрия дюшек на неговата дъщеричка, мятваше го на оградата и се заемаше да го кърпи, пришивайки към него голям парцал от стара престилка, защото дюшекът беше прогнил.

•

Една вечер у дома дойде гост.

– Аз съм книговец, вашенски зет – представи се той на втория ми баща и намести стола си до огнището. – В София падат бомби, вят сирени, кой знае дали е оцеляла къщата, дето живея, а аз пия тук памидово вино и разхождам по улиците ревматизма си... Няма за какво да си бърхтя ума. Други мислят и за мене, и за тебе. Хляб няма, но кураж се намира. Големи приказки приказваме, а работата куца, защото ни стягат чепиците...

Да, те наистина го стягаха, защото гостът се наведе, разхлаби връзките им, размести езичетата и над извехтялата кожа, вмирисана на пот и вакса, се показаха слонските крака на книговеца, еднакво дебели от коляното до глезена. Той имаше хрема. Постоянно подсмърчаше и бършеше почервенелия си и подпухнал нос.

Пламъкът на огъня се гънеше по дъното на тиганя, където мама пържеше тънко нарязана пастърма. Цвъртяха изкорубените късчета ярешко месо и към тая мелодия на огнището се прибавяше птича песен – едно остро изсвистяване, което се накъсваше, подскачаше над главите ни и бавно заглъхваше.

В ъгъла пееше новото канарче. Слушах го и се усмихвах, защото си спомних, че вечерта, когато вторият ми баща го донесе от града, то мълчеше като нямо. Наляхме му вода, дадохме му семе от просо – стои и ни гледа печално. Тогава аз казах, че ще му върна доброто настроение. Понеже предполагах, че е купено от някой бръснар (друг в града нямаше да продаде канарче), се наведох над мивката, насапунисах хубаво лицето си и обгърнат от затихващото шумолене на пяна, примъкнах стола и седнах под кафеза. Канарчето ме погледна с едното око, после извъртя глава, за да ме види и с другото, и така заскача и запя, че всички се разсмяха.

– Бръснарско е! – казах аз. – Щом види пяна, започва!

– От Мустафата го взех – каза вторият ми баща и седна да се порадва на развеселеното птиче.

Той и сега седеше, обърнал лице към кафеза, наливаше вино в чашите и следеше с очи подскачащата светлинка на канарчето по струйката на каната.

– Може и да е детинщина това, но е хубаво да послушаш една птича песен, да ѝ не порадваш...

– Това му остава на човека – поотмести се от разпаления огън книговезецът и столът изскърца под шишкавото му тяло. – Като малък мечтаех да имам фенерче – обикновено тенекиено фенерче, плоско, с батерийка. Старият обещавахе да ми купи от някой панаир, но все отлагаше. Бяхме голяма челяд и разбирам, че работата не е могла да стигне до фенерче... На старини започнах да купувам тия играчки, които за мене някога

бяха цели съкровища. Докосвам ги сега и усещам, че под пръстите ми студене проста тенекийка. Но аз се радвам, когато избирам фенерчетата по сергиите, когато отвивам лупите и нагласявам крушките. Минута, две само, но се радвам... Момчешки работи, както виждаш...

А във вида и в облеклото на нашия гост нямаше нищо момчешко. Той беше петдесетгодишен човек. Костюмът му – солиден, от чер английски плат, купуван преди войната, с широки, остри ревери, с жилетка – нейният цвят беше сив, – чиито десетина седефени копчета бяха зашити толкова нагъсто, че изглеждаха като къс от наниз. Челото му, което лисината издължаваше чак до темето, беше прорязано от бръчки. Когато говореше, цялото му лице шаваше и бръчките се диплеха една върху друга така, както навярно се диплят кòлите на книгите, когато ги слага върху масата, за да ги подшие.

Той имаше книговезница в София, до Съдебната палата. Неговата работилница беше в съседство с адвокатски кантори и сутрин, когато се изкачваше по стълбището, завъртял на пръста си синджирчето с ключа на книговезницата, срещаше забързаните бюстители на справедливостта, с чанти и папки под мишница, които му кимваха приятелски, и съпроводжани от своите доверители – стари селяни с ожулени капи или градски дами, над чиито модни палта с широки катарами на кръста, се носеше дъх на парфюм, – поемаха към желязната врата на оная сграда, в която влизат престъпността и несправедливостта и откъдето излиза, възкресена от красноречието на тия неуморни радатели, само чистата правда.

Книговезецът сядаше на своята маса, включваше котлончето, за да подгрее туткала, вдяваше конец в иглата, закривена подобно кост на шаран, и като очистваше старото

лепило от кòлите, надипляше ги една върху друга и започваше работа.

Неговата врата, отдето човек можеше да излезе в дълъг, тъмен коридор (там бяха наредени адвокатските кантори), сякаш делеше света надве. От едната страна беше мълчанието на книгите, техният мъдър живот, скрит зад дебели корици. От другата страна кипяха делничните страсти. Градът беше продълбан от бомби, но хозата, изглежда, не забелязваха това. Те се съдеха за межди и парцели, за нанесени обиди, бореха се за ордени и почести. А зъболекарите стържеха техните проядени от времето зъби, слагаха им пломби и мостове, които синееха, сякаш са изрязани от ламарина. Ония, дето бяха успели да подведат другите и да вземат техните парцели или да получат възмездие за поруганата чест, не можеха да се радват дълго на своята победа, защото тогава идваше друг ищец – жлъчната криза или инфарктът – и проснатият в леглото човек, който беше се сдобил с още един парцел, помръдвайки своите побелели устни, молеше близките си (те вече крояха как ще поделят неговото имущество) да го облекат преди погребението в черния костюм със сини райета и да сложат на ревера му ордена, получен при атаката на Тутракан...

Книговезецът подшиваше книгите. Адвокатите вървяха покрай вратата му, съпроводени от нови посетители. Селяните плюнчеха пръстите си, напукани от прехвърляне на тор и от доене на овце, и брояха върху бюрата на адвокатите банкноти, вмирисани на мишило и на сиромашия. Той гледеше как книговезкият нож, тая звънтяща от острота гилотина, плавно се спуска над книгите като присъда, как обрезките, тънки и жалки, както са жалки много човешки дела, се диплят на пода и после по тях остават само следи от обувките му...

•

Когато беше по-млад, не го навестяваха такива мисли. Тогава мислеше, че има сили да се пребори с всички неправди.

Веднъж видя, че на трамвайната спирка някакъв мъж бие жена. Скочи от задната платформа (трамваят беше тръгнал) и застана между побойника и жената, чиято блуза висеше разкъсана и под нея се показваше зеленикав комбинезон, обвезан с разнищена дантела.

– Какво ще обича господинът? – каза оня, чието лице беше пламнало от гняв.

– Не можете да биете една беззащитна жена!

– А на тебе мога ли да ти разбия мутрата?

– Опитайте!

Оня опита – и книговезецът залитна, едва не падна върху трамвайната линия.

Тогава се намеси и жената:

– Вие защо не си вървите по пътя? Това си е наша семейна работа и няма защо да се месите...

Тръгна си към къщи с натъртени ребра. Ония продължаваха да викат и да си скубят косите. Хората се спираха за малко от другата страна на улицата и като не успяваха да разберат какво става, се отбиваха при зарзаватчията, купуваха връзки чесън или репички и поклащайки пазарските чанти, се отправяха към своите домове.

И друг път беше получавал подобен урок.

Тогава работеше при един търговец на шевни машини „Сингер“. Пътуваше из селата по Искърското дефиле, към Петрохан, из Брезнишко, за да предлага стоката на търговеца. Лаеха го кучета, обядваше в бедни гостичнички, по чиито маси селяни, разгърнали омаслени вестници, белеха яйца (черупките

падаха по пода и пукаха под нозете им) и режеха на тънки филийки кехлибареножълта сланина. Пратеникът на фирмата „Сингер“ ги гледаше и си мислеше, че едва ли прочутите шевни машини ще бъдат нужни на тия хора. Грубият шаяк, от който бяха кроени дрехите им, можеше да се шие само на ръка – с губерка.

По това време щяха да се провеждат избори. В селцето под Петрохан, където беше дошъл, търговският пътник научи, че ще има събрание, на което ще говори оратор от столицата. Полута се из улиците и като нямаше какво да прави, реши да отиде и да послуша. Селяните, които стояха до вратата на училищната стая и пушеха, го проследиха с поглед до мястото, където седна (може би помислиха, че е охрана на оратора), и продължиха своя разговор.

Ораторът избърса запотеното си лице с груба селска кърпа (беше опитен човек и знаеше какво е въздействието на един такъв жест – няма що, човек от нашата черга!) и започна своето слово.

Най-напред заговори за бедният планински край, който щял да разцъфти, ако изберат негова милост за народен представител:

– Демократическият сговор разчита на вас, защото сте истински българи, защото, както е казано и в поговорката, именно планината – и никой друг! – ражда мъже, на които човек може да се опре, устремен към въжделеното бъдеще!

– И картофи ражда – обади се някой, – но ги съсипва колорадският бръмбар.

– Съсипва ги, но ще му видим сметката. Имаме начин да се справим и с него! – каза твърдо представителят на Демократическия сговор. – Няма да остане за лек колорадски бръмбар по тия баири!

„Сега ще обещае да направи мост или да докара влак в тия пуцинаци!“ – усмихна се под мустак представителят на фирма „Сингер“, но се излъга. Ораторът започна да заклеява своите

идейни противници. Той се разпали, разкопча яката на ризата си, избърса своя запотен врат (селската кърпа го дращеше) и като се наклони напред, промуши с протегнатата си ръка пространството и неговият глас закънтя:

– Е, господа селяни, вие можахте лично да се убедите какво направиха ония, за които от неблагоприятие гласувахте преди години. Обещаха ви захарни планини, а когато докопаха кокала, се ошишкаха и всичко забравиха... Те се возеха само с файтони!

– И вие пеша няма да ходите! – прекъсна го оня, чиито картофи бяха съсипани от колорадския бръмбар. – И на вас ще ви поскърцват яйкове под задника...

Неколцина се изсмяха, но ораторът се престори, че не е чул за какво става дума, и продължи:

– В тях се всели развратът. Почнаха да вреждат на държавната трапеза вуйчовци и сваковци. Народът гладуваше, а те ядяха само печени агнета!

– И вие сурови няма да ги ядете! – изгърмоля откъм задната редица гласът на пътуващия търговец на фирмата „Сингер“.

Ораторът прекъсна своята реч, вдигна крак, сякаш се готвеше да стъпи върху трупа на победен враг, и рече:

– Господа, в тая зала има противници на нашите идеи, тоест противници на най-въжделеното, към което е отправил очите си многострадалният и героичен наш народ. И ние не можем да бъдем великодушни към тях, господа! Доведоха до знанието ми, че тук присъства пратеник на ония, които всячески се стремят да минират благородните ни намерения.

После при проверката на властите се оказа, че именно неизвестният посетител на селото е бил натоварен със задачата да минира благородните намерения на оратора от Демократическия сговор. Смутеният мъж как ли не обясняваше, че е представител на фирма за шевни машини. Местните експерти доказаха, че документите са фалшиви.

И на другия ден, когато отвориха мазето на общината и прислужникът го изрита навън, през цялото време, докато пътуваше към София, усещаше, че по гърба и лицето му парят следи от ремък – гъсти и прави, сякаш са тегели от някаква огромна шевна машина „Сингер“.

– Вървя аз към къщи – продължаваше разказа си нашият гост, – гърба ми пламти от побоя и си мисля: „На тоя свят винаги е имало глупци, които да вадят кестените от огъня заради други. Защо и ти, драги Борисе, си решил така упорито да се навираш там, където не ти е мястото, и да си гориш пръстите?“. Баща ми, Бог да го прости, имаше книговезница. Примъкнах една сутрин стола до него, разбърках туткала и рекох: „На добър занаят си ме научил, тате, защо да обикалям селата и да разлайвам кучетата?“ Разкъсах първата книга, Лепилото на кълите пукаше, сякаш се късаше нещо в душата ми. Взех иглата и конеца – и така до ден днешен...

– Дай още пастърма! – каза на мама вторият ми баща.

Тя не му отговори. Направи знак с ръка, че няма.

Тогава той намести стълбата в отвора на тавана. Тоя отвор, както и самият таван, не се виждаше, защото газената лампа едва мъждукаше в ъгъла до огнището и на мен ми се стори, че стопанинът на къщата закрепва стълбата към нещо незримо – горе, в нощното небе, – върви по това небе (стъпките му се чуват съвсем ясно) и сваля, като огъва стъпалата с тежестта с едрото си тяло, голям къс пастърма, която скърца под мишницата му със своите изсъхнали ребра.

– Та работя си аз вече толкова години – отпи от чашата гостът, – подшивам страниците, понякога попрочитам нещо, мажа туткал, обличам в кожени одежди мъдростта на времето,

както беше казал един адвокат. Вечер седна в бирарията, поръчам си халба бира, женски поли се мяркат между масите, деколте светне от лампата над тезгяха и окото ми се радва... А ораторите държат речи по селата, ругаят тия, дето са били докопали кокала преди тях, после дойдат други и по тях започнат да плюят... Върти се, значи, тоя объркан свят и за какво е в края на краищата всичко това, драги мой? Дойде инфарктът – и те понесат с ръждясали налчета към ямата... Много по-умни хора не са успели да оправят тоя свят, та ние ли ще му намерим колая?

– Все някой трябва да го оправи! – намеси се моят втори баща.

– Ще го оправи друг път... Единствено ризата ще залепне за раните му – и нищо повече... Аз имам златен занаят, драги! Само евангелията на Светия Синод да подвързвам, няма да ми стигнат два живота... Ти можеш да не си съгласен с мен, но аз така ги разбирам нещата и така живея. Вие се блъскайте, чупете си ребрата (прощавайте, не за вас става дума! – обърна се той към седналите край софрата) – а аз ще чета, когато се връщам привечер от бирарията, вашите некролози.

– То и нашите ще ги четат, ако се сети някой да ги напечати – опита се да му възрази вторият ми баща плахо, изглажда се боеше думите му да не подсказат на госта, че насреща му седи неук човек.

– Ще ги четат, но ще знае, че сме взели от живота това, което сме могли, че сме се радвали просто и по човешки на тоя живот...

Газта в лампата беше се свършила. Фитилът димеше. Виното в чашите тъмнееше – в тях беше се утаил мракът на късната нощ – и книговезецът пиеше тоя мрак, присвил очи, сякаш искаше да усети в него дъх на небе и на нощен вятър, който слиза откъм хълмовете.

Едничката светлина на стария дом беше в кафеза над камината. Там спеше канарчето, увиснало надолу с главата, вкопчило, сякаш запоило, тънките си нокти в студения тел на своя затвор...

•

Приготвих се да отида с книговезеца в София, където щях да продължа образованието си.

Избрахме нощния влак, защото мислехме, че с него пътуват по-малко хора. Когато вторият ми баща спря каруцата до кантона и откачи фенера от ритлата, за да ни изпроводи до чакалнята, видяхме, че светлината на мъждукащия фитил премина по цяла грамада кошници, торби и дамаджани. Изглежда, че и други пътници от съседните села бяха размишлявали като нас за удобствата на нощния влак и сега, като чуваха стъпките ни, се чудеха как ще се сместим в директния вагон, от който няма да се прекачваме после на Бойчиновци.

Влакът стоя съвсем малко. Парата на локомотива се кълбеше около фенера на моя втори баща, в тъмното пукаха кошници – пътниците напиреха да влязат във вагона, блъскаха се, някой викаше: „Чакайте бе, падна ми портмонето!“ – и когато влакът с бавно пухтене потегли, видях, че всичките копчета на дрехата ми са изпокъсани в блъсканицата.

През прозореца на вагона потърсих отдалечаващата се каруца. Не се виждаха нито каруцарят, нито конят. Само светлинката на фенера, в която ми се струваше, че чувам покашлюване и ленив плясък на юзда, стоя още малко в самотата на мокрото поле и изчезна.

Започваше безкрайното нощно пътуване.

Всички купета бяха препълнени. Книговезецът помоли една жена да вземе на скут детето, което спеше, облежнато на лакътя ѝ (моят спътник искаше да поседне и да разхлаби връзките на обувките си, защото подпухналите му крака го боляха), но жената го посрещна недружелюбно, задържа погледа си на неговото сако от английски плат и на малиновата му вратовръзка, върху която имаше украшение със зеленикав камък, и каза:

– Сбъркал си вагона, драги. Такива като теб пътуват в първа класа. Там има кадифени канапета – можеш да се събуеш и да си полегнеш. А ти от цицилък си дошъл да се блъскаш със сиромашията. Платила съм за детето и ще издера очите на оня, дето ще рече да го вдигне!

– Зла жена! Да пази Господ!... – каза книговезецът, затвори вратата на купето, откъдето идеше мирис на мокри обувки и непрана вълна, и се подпря на прозореца на коридора.

Влакът спря на малка гара, която се привиждаше между клоните на две, приведени една към друга, липи. Стоя дълго. Във вагона не се качи никой. Откъм локомотива се чуваше говор. Някой нареждаше: „Никакво слизание! Завардете влака и от другата страна!“ Чакълът на перона скриптеше под енергични стъпки. Гърбовете на пътниците пред мен се разместиха, закриха прозореца и аз не можах да видя какво става навън, но предположих, че влакът е блокиран от военни или от полиция.

Чу се хлъзгане на подковани обувки по платформата на вагона. Вратата се отвори. Като опипваше с фенерче полумрака, задръстен от каскети, забрадки, детски шапчици, изострени като заешки уши, и груби яки от ярешка кожа, пожълтели, като че са опушвани със сяр, във вагона влезе тънък подпоручик от жандармерията, препасан със светлобежов колан. Лицето му беше съвсем момчешко, но козирката, прихлупена над смръщените вежди, му придаваше

строг вид. След него вървяха двама войници с автомати.

– Спокойствие, господа! – каза подпоручикът, стараяйки се думите му да прозвучат с метален тембър. – Всички да приготвят документите си за проверка и да останат по своите места!

Докато фенерчето докосваше мъждивото си петно по измачканите лични карти и после, очертавайки копчетата по селските палта, се изкачваше към лицата на пътниците, като се задържаше ту на скулите, ту на веждите и караше очите, несвикнали със светлината, да се присвиват, навън се чу тропот, който се засили. Стоящите пред мене бяха се отдръпнали и аз видях през прозореца на вагона, че някакъв човек без шапка, нисък (може би изглеждаше така, защото беше се привел), тичаше по перона. Оставаше му още една крачка, за да се измъкне от светлината на гаровата лампа и от лъчите на фенерчетата, които се стрелката край него като оси, когато се чу изстрел. Тичащият вдигна ръце, сякаш искаше да се улови за нещо, което висеше във въздуха, но то се оказа слабо, разнищи се и не можа да удържи тежестта на тялото му. Палтото задимя там, където беше попаднал куршумът. Мъжът се просна по очи, дрехата, тласната от падането му, закри главата му и ми се стори, че гърбът започна да гори. Не, това беше къс от жълтеникавия пуловер, издърпан из панталона на убития.

Щом чува стрелбата, подпоручикът и двамата войници тичешком слязоха от вагона.

– Сигурно е оня, дето е избягал от врачанския затвор – каза стоящият до мене мъж с голяма агнешка яка. – Конспиратор. Цяла седмица го търсят из околията.

Влакът тръгна бавно. Падналият по очи продължаваше да лежи върху дребния чакъл на перона. Фенерчетата заковаваха с остри гвоздеи от светлина проснатите му ръце и той изглеждаше като разпънат...

Спомних си за оня мъж, който някога беше скочил от пътуващия трамвай, за да помогне на една жена, нападната от побойник. Сега той стоеше до мен олисял, затворен в себе си, но по изострените му скули личеше, че го пронизва болка.

Когато светлините край линията изчезнаха и книговезецът видя лицето си, вдълбало своите бръчки в огледалото на нощта, свистяща зад прозореца на вагона, чух го да изрича тихо, сякаш се боеше да не го чуе някой:

– Мръсници!

Може би го пронизаха очите на оня, който живееше някога в сърцето му и вярваше, че има сили да се пребори с всички неправди. Не знам. Но виждах, че олиселият човек се мъчеше да отговори на нечий неумолим въпрос. И не можеше да намери думи...

•

Пристигнахме в София на разсъмване.

Минахме по един мост с поръждавели железни перила. Под моста имаше дълбок изкоп, обрасъл с акации. Той приличаше на речен канал, на чието дъно се виждаха релси, потъмнели като перилата на моста. Ръждата беше обхванала дори лъскавата част на релсите – там, където са се докосвали колелата на вагоните – и аз си помислих, че това е някакво отклонение от главната железопътна линия, по която рядко минават влакове.

Улицата тръгна успоредно с изкопа, после се отклони надясно.

Минахме край окастрени дървета. Самолетна бомба беше паднала съвсем наблизо. В дълбока яма, наляна със зеленясала вода, плуваше тенджера и на едната ѝ дръжка се крепеше жаба, взряла в мен големите си изпъкнали очи. Стигнахме до един триетажен дом. Пред неговия вход имаше розови храсти,

сплетени във висока арка. Островърхите пъпки на розите, посивели от сланата, се мъчеха да разцъфнат и ония, които бяха успели да прокъсат целофанената коравина на умъртвените най-горни листенца, показваха изпод тях своята свежа розовина, озарена от сияние на тичинки.

Книговезецът мина пред мен. Застоя се до вратата – кафява, с криволичещи охрени ивици, които наподобяваха жилки на дърво, – потърси ключовете, първо в сакото, после в джобовете на жилетката, но вратата се оказа отворена и той се заизкачва по стълбището, като спря на първата площадка да си почине и после ме поведе към втория етаж, където беше неговия дом.

Моята стая се оказа съвсем малка. Наместихме леглото – една стара скърцаща развалина с високи сини табли, сред които щях да потъна, както са потънали релсите в изкопа, – сложихме маса и стол и в стаичката почти не остана празно място. Бутнах куфара под кревата, метнах сакото на облегалката на стола, защото нямаше закачалка, и отворих прозореца да влезе малко свеж въздух. Лъхна ме мирис на мокра шума – една топола докосваше с върха си моя прозорец. През оголяващите клони на тополата видях покрива на съседната къща – ниска, враснала в земята. Стените на тая къща бяха олющени в долната си част от зимните мразове. По-нататък се редяха други дребни къщици. Личеше, че са домове на бедни хора – по окърпеното пране, добило от много носене мътнопепеляв цвят, който, струваше ми се, никой сапун не можеше да опере, и по разкиснатите от дъждовете обувки, наредени върху шарени черджета пред вратите. Зад тия къщи се виждаха ливади, потъмнели от есенната влага, които зеленееха само там, където е мочурливо, и тая весела зеленина се врязваше в глухотата на меланхолните тонове. Сред някои от ливадите, както в нашенската мера край Огоста, тъмнееха островърхи копи сено, слегнати от дъждовете, и над тия копи, повторила овала им, се извисяваше планината, кремовазлатиста от листопада в нейното

подножие и цялата обхваната от мъгла – към върховете. През мъглата тук-таме прозираше буйнството на есенните цветове. Тия багри ставаха много ярки или съвсем загасваха в зависимост от вятъра, който изтягаше мъглата и я правеше ту прозрачна, ту я струпваше на огромни вълма по склоновете.

•

– В съседната стая живее един художник. Разведен. Приличен човек, но малко смахнат. Ние се евакуирахме, а той стои тук. Вмириса целия дом на бои – каза книговезецът и разширил ноздрите на свои месест, зачервен от вечна хрема нос, се опита да долови тоя неприятен за него дъх, но лицето му остана безразлично и аз разбрах, че хремата пречи на книговезеца да усети стипчивия мирис на терпентина и на съхнещите платна. – Приех го уж само за една година, намърда се в стаята – и край... А можех да я дам на двама-трима като тебе от провинцията – стаята е голяма, коне да гониш из нея, хората плащат луди пари за такава стая, – щяха да пристигат кошници на гарата, можеше да има на масата и сланинка, и пастърмица – в провинцията всичко се намира. Викам му на художника: „Защо си натрупал толкова картини бе, човек? Тръгни да ги продаваш. Тук едва ли ще измамиш някой да купи такива червени дървета и такива жълти жени с чадъри, но в провинцията са по-прости, може на кой да се излъже!“ А той се смее: „Ти не се грижи за това, бай Борисе! По-добре помисли за жилището си, защото може да се случи след време да дойде някоя комисия и да ти каже: „В срок от един месец да се освободят помещенията, понеже тук ще се уреди музей на художника еди кой си.“ И ще набият пирони по всичките ти стени (не се мръщи, така ще стане), ще накачат моите картини и на най-видно място ще сложат онова платно с чадърите. А над мивката – жена ти винаги се цупи, когато види по нея следи

от боя – ще турят надпис: „Тук майсторът е измивал четките си!“ Може да те оставят за уредник на музея, ти имаш приятели, ще се вредиш. Ще разказваш спомени за мене и ще си изкарваш леко прехраната. Само ще те моля да не измисляш разни истории за жени и за пиянства! Разказвай за всичко така, както си е било...“ Гледа ме в очите и се смее. С мене ли се шегува, или със себе си? Слушам го и не мога да разбера...

Вестта, че ще живея в съседство с такъв човек, ме смути.

Като ученик в гимназията бях срещал един художник. Той рисуваше скали и борове над планински потоци. Коридорите и класните стаи на нашето училище бяха украсени с тия горски чудеса, които се отличаваха едно от друго само по това, че едни бяха по-сини, а в други надделяваше виолетовата багра. Тоя художник ни преподаваше по рисуване. Той беше самоуверен човек и смяташе, че рисуването никога няма да бъде овладяно от нас, ако не запомним с абсолютна точност неговите размишления за изкуството, които той изричаше с бавен глас, бръкнал в джоба на своя голф, а ние съсредоточено записвахме (стаята се изпълваше с енергично скриптене на пера), като се стараехме да не изпуснем нито една негова дума. После ни изпитваше. Подиграваше се с нас и пишеше двойки на целия клас, защото никой не можеше да повтори абсолютно точно неговите мъдрости. И настръхвахме, когато си помислехме, че на другия ден отново ще имаме рисуване.

И ето – случаят отново ме срещна с подобен чудака, навярно също смахнат като нашия учител. Аз не бях го виждал още, но предполагах, че първата ми среща с него ще бъде неприятна, защото, слушайки думите на книговезеца, допусках, че това е самоуверен човек, влюбен в себе си, който гледа отвисоко на простосмъртните, макар че в шегата му за музея усещах самоирония и болка.

•

Срещнах го на другата сутрин в коридора. Излизаше от тясната като килер баня на книговезеца, където беше се бърснал. Продълговатото му лице, с трапчинки на бузите, розовееше от хладната вода. Вървеше с леко клатушкане, сякаш подът е хлъзгав. Неговата походка ми подсказваше, че е раснал на някое крайбрежие и люлеене на лодки и шлепове е останало във вървежа му за цял живот. Но по ръцете с бледи, гладки длани – личеше, че дълги години не се е докосвал до грубите сечива, с които хората обикновено си изкарват хляба.

Погледна ме, приятелски усмихнат (усмивката надипляше няколко бръчки в ъглите на устните му), каза: „А, вие ли сте новият квартирант на бай Борис? Много ми е приятно!“ – и като отмина, видях, че под ръждивочервеникавото му сако (такъв цвят имат есен дивите круши) се очертаваха презрамки, врязани в гърба му. Беше леко приведен. В стойката му имаше нещо съсредоточено – сякаш се е навел към някого, за да чуе по-добре какво ще му прошепне оня.

Когато излизах сутрин, той, разбутал всички чекмеджета, за да намери купоните, ме помолваше да му купя хляб или домати. Спомням си първото посещение в неговата стая. Той взе хляба, остави го върху купчина рамки в ъгъла, сложи един стол до статива, постла върху него парче грундирано платно и чинията с домати, грейнала със своя яркооранжев цвят, ми се стори като нарисувана... Той ядеше домати, тръскайки от тях капките, ядеше с охота, без да ги реже, примижал от удоволствие, както правят това изкопчиите или рибарите, седнали върху дъските на кея, където полепналите рибешки люспи се изкорубват от слънцето и святкат.

– Ял съм така по дунавските пристанища, хлябът имаше дъх на риба. Ял съм по лодките, пребит от умора хлапак бях

тогава и всичко ми се услаждаше, както никога след това – каза художникът и ме покани на своята трапеза.

Доматите и хлябът щяха да стигнат за нас, двамата, но аз гледах, че от картините, които ни ограждаха отвсякъде, към скромната трапеза са обърнати погледите на много хора, и си мислех на шега, че ако художникът ги покани да вземат само по залък, ще трябва отново да отивам на пазара. Той не ги канеше – и хората, заети със своята работа, се лутаха между лодки и слънца или носеха на раменете си рибарски мрежи, от които се стичаше отблясък на хълмове и на крайбрежни върбалаци.

– Както виждаш, никога не оставам сам – обгърна той с поглед стаята. – Има с кого да си говоря нощем, когато дойде безсъницата.

Безсъницата идваше често, защото аз чувах в тъмното как подът на стаята му дълго скърца. След време свикнах с тия звуци и можех да разпозная кога художникът се готви да започне работа (на другия ден той прерисува цялата картина, защото го дразнят тоновете, намерени под светлината на лампата), кога върви от тъгъл в тъгъл и размишлява... Веднъж се прибрах късно и видях как побелялата му коса, която свободно падаше над рамене – сива, сякаш опушена около ушите, – се лута в мрака на неговия прозорец, осветен само от уличната лампа, така, както се лута един облак, подет от ветровете на вселената.

●

Стативът му стоеше сред стаята – трикрак, приличен на дървените пирамиди, които съм виждал по нашенските хълмове.

Обичаше, преди да започне работа, да нареди край стената бели платна, които позвънваха, докосвайки рамките си, и сложил ръце в джобовете, вървеше мълчалив между тях.

Белотата на тия платна събуждаше у него спомен за зимни утрини със скреж по стъклата, с едно мътно петно, протритото върху скрежа от дъха му, с една ледена висулка под стряхата, която звънти от песента на невидим синигер. Художникът слиза по каменните стъпала на бащиния дом (снегът е омекнал и стъпалата са хлъзгави), привежда се под дюлите, чиито клони са огънати от мокрия сняг, и поема към хълма. Белотата слепи очите му, той търси някой весел цвят – зелено коремче на синигер или разпалваща се от летежа лимоненожълта шия на пчелояд, – но го ограждат само преспи и клони, очертали върху навиещата своята тъмнокафява мокрота.

Изведнъж чува крясък на сойка. Той е толкова силен и ненадеен, че залюлява въздуха и над пътеката пада сняг. Сойката крещи зад отсрещната глогина. Нейният вик рони среброто от клоните на глогината, появява се кичур червеникави зрънца, дребни, сякаш са мъниста, храстът се изправя, облекчен от тежестта на снега, и светва като коралово изваяние.

Зад него се вижда сойката. Това е едно пърхащо ветрило, което ту се свива и става тъмнокафяво, прилично на голите дървета, които го обкръжават, ту се разтваря с рязък тласък и тогава във въздуха закръжават всички цветове на дъгата.

Сойката е попаднала в клопка.

Спомням си примамката, с която ние, малчуганите, някога ловяхме тия хитри птици.

Забивахме кол в снега до някоя трънка с дълго, жилаво стебло. Провъртявахме дупка в кола, на горния му край промъквахме през нея сдвоена конопена връв. Краищата ѝ завързвахме за окастреното стебло на трънката. Забучвахме на

вретено парче от царевичен кулен. Това вретено закрепвахме в провъртяната дупка на кола така, че да падне, когато бъде разклатено. Нагласявахме върху вретеното вдвоената връв, която ще бъде дръпната от пружината на превитото стебло – и се скривахме вкъщи да чакаме жертвата.

Виждахме как една сойка закръжава над нашата клопка (наричахме я спрегло), примамена от късчето царевича, отдалечава се, после прави плавен завой и кацва на кола. Навежда се да клъвне царевичните зърна, но човката ѝ не стига до кулена и сойката, задържайки се във въздуха с леко помахване на крилете, кацва на вретеното. Ударът на човката ѝ го разклаща, то пада и оранжевото му пламъче угасва в снега. Сойката, изгубва опора и се мъчи да излети, но конопената връв, дръпната от стеблото на трънката, грабва краката ѝ, пристяга ги към кола и уловената птица, тревожно закрепцяла, ни кара лудо да тичаме към нея.

Нас тогава ни радваше победата на момчешката хитрост.

А на художника сега му беше нужно свистенето на пъстрите криле над белотата на снега, над белотата на недокоснатите платна.

...Сойката се биеше до пазвата му, опитваше се да го клъвне (човката ѝ беше тежка и ръбеста), но художникът не я усещаше. Той наместваше палитрата на коленете си и върху платното се появяваха първите тонове. В порива на четката имаше полет на птица.

•

Жена му го напусна, когато беше четиридесетгодишен. Той си мислеше, че цял живот ще страда за нея, защото я обичаше, но след години разбра, че образът ѝ започна да

избледнява в паметта му, и ако не бяха портретите, които нарисува в минути на радост и вълнение, ако не бяха нейните огърлици и фиби, до които се докосваше, когато търсеше нещо в чекмеджетата на шкафчето, може би дълго нямаше да си спомни за нея.

Той се укоряваше за това, особено в минутите, когато самотата го затваряше между четирите стени на неговата стая. Пушеше, луташе се, уплетен от дима на цигарата, който се диплеше и изтягаше своите спирали, и мислеше за безвъзвратно отлитащите мигове на човешкия живот. Започна например да чувства остра нужда от неща, които по-рано са го дразнели. Спомняше си, че жена му понякога ставаше досадна със своите прищевки. Тя събираше стари пощенски марки. Търсеше из албумите на съседите избелели картички с изгледи на крайбрежия и на планини. Под техните клейма се показваха марки със зелени лъвчета, изправени на задните си крака, или гледаха съсредоточено, стегнати в своите тясно скроени мундири, държавници и пълководци. По някой път, приключила своите изследвания из прашните архиви на съседите, тя дотичваше при него, и държейки с тънки щипци късче назъбена хартия – така внимателно сякаш държи скъпоценност, – се навеждаше над току-що започнатото платно:

– Знаеш ли какво открих? Сантим! ... Известно ли ти е какво значи това?

– Не знам – отговаряше отегчено художникът. И не бих искал да знам...

– А виждаш ли, че половината марка е кафява, а половината зеленикава?

– Лош отпечатък... Ние всичко правим така – не можем да го доизпипаме.

– Лош отпечатък? Това е куриоз, мили мой! Рядкост!

– Ако има някакъв куриоз на земята, това си ти! – вдигаше очи от палитрата и се усмихваше художникът. – През целия си

живот се радваш само на дреболии.

– И на тебе се радвам. Може би това също е куриоз? – отговаряше му ласкаво тя и го докосваше с дългите си плавни пръсти. „Такива пръсти имат само иконите...“ – помисляше си художникът, когато усетеше докосването им.

Тя сядаше на съседния стол – стройна, обгърната от вечерта. Синята ѝ рокля, чийто цвят ставаше още по-наситен от здрача, я правеше бледа, ръцете ѝ се изтягаха, тихи и опалови, облепени на коленете, и той, когато я погледнеше, си мислеше, че вижда самата лятна вечер, която му е изпратена от отлитащото време, за да се докосне до нея, да се слее с нея и да я даде на оня час, който отнася всичко...

От нейните куриози след години не остана нищо. Те се разпиляха между вещите. Понеже ги нямаше вече ония очи, които ги обгръщаха с радостта си и ги сторваха съкровища, марките посивяха, измачкаха се и техните пълководци и държавници се свиха зиморничаво в своите извехтели мундири.

Художникът се надяваше, че неговите илюзии ще живеят по-дълго. Вярваше, че четките и боите ще го спасят от сивотата на делниците, от самотата, която го караше понякога да обръща статива към стената, за да не гледа платното – тая безсмислица, на която е обрекъл живота си. Но кризата минаваше, той остъргваше всичко, което е нарисувал, и върху ивиците на охрата, надиплени от гънещата се стомана на ножа, започваше нова картина, в която се мяркаха гънки на синя рокля, изтягаха се бледи и нежни ръце, каквито може да съхрани само споменът, и в далечината се виждаха дървета, които отнасяха към безкрая тишината на онова, което си е отишло безвъзвратно от него.

Тогава още не бяха се появили бомбардировачите и релсите на столичната гара, край които вървяха хора с цветя, чакайки нощния влак, още не бяха се врязали в небето,

изскубнати от траверсите, напомнящи подплашени коне, които са се изправили на задните си крака.

•

Той имаше труден характер. Поставяше своите приумици над всичко. Можеше да стане от масата, когато е поканил гости, и да изчезне в другата стая, при недовършеното платно. Жена му се мъчеше да бъде забавна, занимаваше гостите с най-различни истории, гледаше им на кафе и когато те, отегчени, се готвеха да си тръгнат, мачкайки в пепелника последните угарки, художникът влизаше в кухнята весел, вземаше салфетка да избърше пръстите си (по салфетката оставаха следи от боя), казваше на жена си: „Мария, защо е така скучно тук?“ – и наливаше вино в чашите така енергично, че жена му трепваше: сега ще залее покривката! Но той скъсваше с плавен жест изтънялата струйка на зарчина, изправяше бутилката и вдигаше своята наздравица. Кристалът пееше, когато се чукаха, и на стопанина му се струваше, че виното попива тоя звук и от него става по-тъмно и упойващо.

– Мъчеше ме едно виолетово – казваше той повече на себе си, отколкото на другите. – Три дни го търсих, изплъзваше ми се... Сега пее на платното!

И отново се чукаше, за да долови в звука на чашата оная багра, която съхнеше върху статива му.

Друг път, в неделя, ставаше още призори и сядаше до триножника. Рисуваше, стържеше боите от платното, разхождаше се из стаята, шумолейки с пантофите, и жена му, която беше се приготвила да излязат на разходка, разбираше, че художникът е нервен – днес не му върви. Тя гледаше улицата, по която минаваха хора, запътени към планината, гледаше как облакът се разкъсва и слънцето огрява отсрещния склон. Неговото елипсовидно петно се мести, заедно с пролуката в

небето, става ту матово, едва забележимо, ту грейва ослепително ярко и тогава между черните дървета, когато светлината вече е отминала, остава късче слънце. Това е един цъфнал дрян.

Към обяд стъпките на художника утихваха. Тя отваряше вратата, понесла чаша кафе на мъжа си, и го вижда да се приближава към платното, протегнал четката си – така, както прави фехтовчикът, преди да нанесе своя удар с шпагата. После, докоснал платното, художникът се отдръпваше и примижал опипваше мястото, където четката му щеше да нанесе своя следващ удар...

Привечер идваше при Мария, хващаше я подръка и я отвеждаше до гардероба.

– Тая нощ искам да си много красива! – казваше той и я оставяше да облече най-хубавата си рокля.

– Коя? Теменужената или пъстрата? – поскърцваше със закачалките Мария. – Скроената от летен здрач и аромат на теменуги... – изтананикваше той словата на един чут някъде шлагер.

Излизаха. Художникът я повеждаше по тополовата алея край трамвайната линия. Нашарена от сенките на дърветата, алеята приличаше на безкрайно стълбище с тъмни и светли стъпала и двамата, като се стараеха, по хлапашки развеселени, да стъпват само върху светлите ивици, се отправяха към една стара кръчма, сгушена под високи акации, в чийто клонак спяха гургулици и се обаждаха насън.

В кръчмата свиреше цигански оркестър.

Високи бирени чаши шумоляха с пяната си, утаяваха своя кехлибар, по изпотените им ръбове се стичаха капки. Художникът, станал да потанцува между масите, набираше покривките с разкопчаното си сако и усещаше как тялото на Мария пулсира в ръцете му, пронизвано от музиката, как се изплъзва от дланите му и той чувствава, че го изгубва завинаги.

– Обещите ми са цигански – казваше Мария, вдигнала към

него черните си очи, обгърнати от тишината на огромните дървета. – И в кръвта ми сигурно има дим от катунарско огнище... Но ти ме обсеби, мили мой, и вървя след тебе, както кучето след каруцата на вретенаря.

Цигулката изсвирваше края на мелодията – тънко, сякаш изцвилваше кон – и двамата се отправяха към масата.

Знаеше, че ако има нещо, с което го е надарила природата, това е склонността му да се радва на цветовете, на техните най-тънки отсенки. Той изживяваше радости, до които другите не можеха да се докоснат. Чудачествата му ту отблъскваха Мария, ту още повече я привързваха към него, защото той ѝ откриваше малките тайни на красотата, които ставаха и нейни, правеше я като опъната струна.

Обичаше вечер да върви с него из есенните улици – мокри, с мирис на шума и с мъгла, намотана по уличните лампи. Насреща им се задаваха дървета, чиито клони се изрязваха в мъгливото небе, дълги и грациозни, или се появяваха храсти, чиито корони бяха подстригвани от ръката на градинаря и храстите приличаха на жени с бухлати прически.

– Лекомислени дървета! – казваше художникът и поемаше по друга улица, където лампите бяха по-редки и пред вратите тъмнееха неприбрани купчини въглища.

Тук имаше други дървета – стари, с напукана кора, дребни на ръст, сякаш не са искали да се въземат по-високо, за да не оставят долу сами ниските къщи на добруджанските бежанци, по чиито пердета се мяркаха сенки на жени или на едролести, сякаш рисувани с туш бегонии. Клоните на дърветата, рязани многократно, бяха оставяли върху стъблата израстъци – ръбести, едри като юмруци. Над тях отново беше напирал пролетният сок и отново след скриптенето на триона се бяха

появявали тия чудати форми.

– Мексикански пейзаж! – спираше се художникът и ги оглеждаше от всички страни. – Дървото е като човека – страда и мисли...

Така вървяха из пустите улици и тя усещаше, че тъмнината е пълна с живот.

Веднъж художникът беше дошъл, заедно с Мария да рисува край морето. Вървяха по брега. Откъм север се зададе облак. Той беше ниско над хоризонта и двамат спътници, унесени в разговор, не подозираха, че само след десетина минути ще се развихри буря. Заслизаха по хълм над залива. Пръстта на склона беше тухленокафява и по нея преплитаха стебла стари лози, останали без шума от горещия вятър, само с по няколко чепки засъхнало грозде. Лозето се докосваше до жълтата ивица на пясъка, която до половината заливана от вълните, постоянно менеше цвета си.

Облакът изведнъж нарасна, устреми се нагоре, в средата му се разля мътилка, острият му край, докоснал слънцето, стана прозрачен. Отдолу се надигна друг облак, замириса на водорасли и в далечината, където светеше с къщите си, дребни като кибритени кутийки, едно пристанище, ливна дъжд. Слънцето го позлати и той цяла минута вися в небето, сякаш не искаше да се докосне до прашната земя. Но облакът закри слънцето и дъждът, сив и стремителен, най-напред угаси сиянието на далечното градче, после, като раждаше безброй отсенки на синьото и на зеленото, пое през морето. Лозите се размиха и потекоха по кафявата мътилка на хълма. Синината на гроздето, като следа от разляно мастило, се задържа за миг и изчезна.

Художникът стоеше обърнал лице към бурята. Тоя водовъртеж на багрите, тая странна метаморфоза на природата, го правеше необикновено щастлив.

Дъждът вървеше по шосето, отнемаше белотата му.
скъсяваше го.

След миг той щеше да плисне по лицата на двамината
пътници.

Тогава по крайбрежието още не беше тръгнала мълвата за
нелегалните, които слезли от една съветска подводница.
Матроската шапка на оня, който след време ще лежи мъртъв на
брега, плъзгаше по лицето на моряка своите сини панделки и в
шумоленето им нямаше предчувствие за часа, когато вълните
ще обливат тая барета, търкулната на пясъка, и ще я изпълват с
тромаво шаване на морски рачета.

•

Една вечер, когато се връщаше от път и още не беше
подпрял картините до стената, видя, че вратата на спалнята е
широко отворена. Надникна вътре и зърна върху леглото две
празни дървени закачалки. Кафявият куфар, който винаги
стоеше до стената, под прозореца, го нямаше. Вратите на
гардероба бяха откренати и той видя в неговия полумрак само
няколко свои костюма. Нямаше ги роклите на Мария,
дантелените ѝ блузи с бухнали ръкави, широкополите шапки,
които тя така обичаше. Помисли, че домът е обран, и надникна
в другата стая, да види какво е станало с картините му. Там не
беше влизал никой. Картините си висяха по стените или лежаха
на купища край статива.

Върна се в спалнята. Лицето му се хлъзна по огледалото.
Беше сиво, с дълбока бръчка на челото и той разбра, че е много
уморен. Когато отново се канеше да надникне в гардероба,
съгледа на стола писмо. Разгърна го и зачете:

„Мили мой (беше почеркът на Мария),

Знам, че това писмо ще те изненада, може би ще те наскърби, но аз те моля да ме разбереш и да не ми се сърдиш. Отивам си от тебе с болка на сърцето и с мисълта, че иначе не бива да постъпя. Живяхме заедно не една година. Споделяла съм всички твои радости и огорчения. Бях ти нужна, за да усещаш чрез мене радостта си, за да се опираш на мене в минути на безверие. Имах ли свой живот през тия години? Всичко мое беше обсебено от тебе. Ти ме занимаваше с онова, което трябваше да сътвориш, досаждаше ми със своите приумици (прости за откровеността), аз трябваше да се възхищавам на всичко, създадено от тебе, защото това те правеше уверен, макар че идваха минути, когато те виждах отчаян и разочарован. Ти пренебрегваше моите радости. Никога не ме попита страдам ли заради това, че моята мечта да танцувам на сцената остана неосъществена. Никога не намери време да останем по-дълго сами – без палитра, без амбиции, – да пътуваме, както пътуват всички хора, да имаме дете, което да плаче, когато му растат зъбките, да боледува и ние да стоим безсънни над леглото му. Ти залагаше всичко на четката. Користен ли беше? Не – ти не търгуваше с душата си. Това беше твоя страст, твоя лудост...

Знам, че хората като тебе са болезнени. Самолюбиви. И безпомощни. Трябва да има край тях човек, надарен с огромно търпение и сила, който да угажда на капризите им, да мине през света като тяхна сянка. Уверих се, че аз съм слаб човек. Искан ми се да живея просто, по човешки, да се радвам на хляба за това, че усещам глад, а не заради цвета на неговата кора, да знам, че дъждът вали, за да напои картофите и граха, а не за да му се възхищават ония, които съзерцават как слънцето го позлатява. Може би ще ти се стори лекомислена и прозаична, но аз пиша тия редове с най-дълбока искреност.

Искам малко, много малко и дано животът бъде щедър и не ми го откаже.

Ще мисля за тебе и ще се радвам на всичко, което ще сътвориш, защото в него – иска ми се да вярвам – ще има и частица от спомена за мене. Прости за моето малодушие.

Мария“

Сгъна ситно изписания лист, тръгна и усети, че стаята ековито повтаря стъпките му. Закашли се ехото го обгърна и изплющя над главата му. Всички вещи стояха по местата си, но домът изглеждаше страшно празен.

За какво му бяха тия платна, които така грижовно пазеше във влака от циганите, понесли в торбите си остри като шила вретена и свредели ? За да ги трупа по ъглите? Или за музеите?...

Взе едното платно. Беше още мокро и слънцето, изписано над пясъчни ридове, сред гъста паяжина от дървета, прилични на пинии, се наля със светлина от лампата и потече по клоните. Обърна картината откъм гърба, хрясна я с коляното си, платното изпука, изскубна се от пирончетата и се изкоруби. Замахна. Рамката изсвистя и отскочи, ударена в ъгъла на стаята. Това беше първата нервна криза, която го разтърси.

•

Спомни си за един нощен лов.

Беше заспал, когато на вратата се почука. Щракна ключалката и видя пред себе си един стар познат, с когото не бяха се срещали от години.

– Обличай се! – каза нощният гост. Винтягата му изшумоля, когато се ръкува, сякаш беше подплатена с вестници. Над рамото му стърчеше цев на ловна пушка. Жената е долу, в автомобила. Не се бави!

Художникът погледна часовника си. Мътната светлина на

фосфорните стрелки показваше два часа.

– Къде по това време? Ти си луд!

– По-нервните зайци, като нас, сега излизат край пътищата, защото не им се спи, и размишляват за своите житейски дела... Аз ще им светна с фара, за да видят по-ясно това, до което рано или късно ще ги отведат глупавите им заешки глави. Хайде, не се бави! Ще се по-разсееш малко...

Автомобилът, една стара военна бричка, се качваше по нагорнище. Светлината на фаровете се докосваше до канавки с измачкана от доскорошния сняг ланска трева, удряше се в храсти, чиито сенки се завъртяваха върху мократа земя и из тях излитаха дребни птички, златни от светлината, устремяваха се право нагоре и след отминаването на автомобила оставаха в небето, залепени от гъстия клей на мрака.

Преминаваха през заспали села. Фаровете изтръгваха на тъмнината ту полегнали дъсчени огради и телеграфни стълбове, ту подпрени до зидовете скари от потъмняло дърво, редки и разкривени, на които през лятото са съхнали тютюневи низи.

Излязоха на широко, мъгливо плато. Художникът изтри с ръкав стъклото, защото дрезгавината го уморяваше, но пейзажът си остана сив, сякаш беше гледан през запотени очила.

– Карай по-бавно! – каза на шофьора оня, който носеше пушката. Той отвори стъклото на предната врата и подпря цевта. Нахлу хлад с дъх на мокра земя и художникът вдигна яката си.

Тогава жената – с дребно лице, захлупено до веждите от лисича шапка, сякаш поръсена със скреж – насочи към страничното стъкло фар, подобен на ония, които стоят върху високи подставки във фотографските ателиета. Кабелът помръдна в нозете на художника и след миг към колата се приближи един храст – толкова ясен, с пукнатини по кората, с лишеи – сякаш го гледаха под лупа. След това до канавката се

изправи магарешки трън, висок цял човешки бой. Художникът видя съвсем отчетливо острите му бодли – те светеха – и забеляза, че цветовете на тръна, изгнили от влагата, са запазили, малко избледнял, своя виолетов цвят.

Фарът на дамата с лисичата шапка опипваше мълчаливото плато, разместваше буците (това беше движението на сенките им), сред тревясалите ниви се разпалваше светлинка, колата забавяше своя ход, но ловецът, духайки на изтръпналата си ръка, казваше: „Карай, това е парче стъкло!“ или „Знам ги тия изгнили пънове, светят като фосфорни!“ – и моторът отново забоботваше енергично. Зададе се още едно село с високи тополи, издигнати като стена на източния му край, а зайците, които страдат от безсъние, все още не се появяваха.

До една трънка нещо шавна – може би беше кичур трева. Фарът го освети, разклати го. После, когато лъчът се вдигна към небето, започна да дърпа кичура, сякаш здраво беше го хванал, той изтъня по средата и изведнъж до трънката се разгоряха две оранжеви пламъчета. Първият заек беше попаднал в клопката.

– Спри! – каза ловецът и намести приклада на рамото си.

Заекът стоя секунда така, после се сниши (пламъчетата угаснаха) и хукна. Но мракът, просечен от светлината на фара, го плашеше. Той се приближаваше до едната му стена, удряше се в нея, отскачаше, втурваше се към другата, иззидана също от вятър и страх, тя го отмяташе като пружина, заекът падаше и снишен между буците, отново разпалил тревожната светлина в очите си, се втурваше право към автомобила, за да се извърти след миг (опашката му безпомощно се бялваше) и пак да започне своето блъскане в стените на мрака.

Ловецът не бързаше да стреля. Той мислеше, че предсмъртната игра на заека разсейва художника (човек рядко може да види такова зрелище), поемаше си бавно дъх, за да не

люлее мушката на двуцевката, и чакаше. Изстрелът леко разтърси колата. Той беше глух, бе ехо, звукът му се удари в канавката и облепен с мъгла и мрак, се свлече в изкопа. Заекът подскочи, сепнат от тоя звук, сякаш искаше да види кой стреля, краката му се подкосиха и той падна върху буците.

Тогава се чу плач на дете. Нощта го приглушаваше, затрупваше го със сенки на храсти и бодили, но той се промъкваше през тях – мокър, изкалян и се носеше към безкрая.

– Какво направи? Хора ли е имало зад храстите? – размърда се художникът и усети, че по бузите му се стича студена пот...

После видя как през угарта върви неговият приятел – тромав, доволен, – фарът го държи в своята клопка, но той не търси спасение в тъмнината, която изжижда край него непроницаеми стени, той шумоли с широката си винत्या, кроена за по-снажен човек, приближава към пътя, повлякъл след себе си една огромна сянка, която се закачва за храстите и се изтяга, сякаш е от гума. Заекът се поклаща в ръката му (той бил съвсем малък, затова ли плачеше като дете?), коремът на мъртвия бегач дими от острата светлина на фара, среброто му се стапя, обхванато от лилави отблясъци, и тече по калните колене на ловеца.

– Лошо ми е... – каза художникът.

Колата забуксува, по калниците ѝ застъргаха ниски храсти, тя се залюля, преди да стъпи на настилката, и нейните светлини, като опипваха пътя, се заизкачваха към платото.

•

В съседната къща живееше един възрастен човек със своята жена.

Едничката им стая беше на приземния етаж, с прозорец,

обърнат към нашия дом, и художникът, когато излизаше на балкона да изпуши една цигара и мъничко да си почине, без да иска, помамен може би от слънчевата светлина, която падаше върху пода на съседите и караше чергата да пламва – огненочервена, – дълго се вглеждаше в тяхното жилище, което лежеше като на длан пред него. Имаше перде на прозореца, старо и избеляло, на което човек трудно можеше да определи какъв е бил цветът – резедав или розов, – но стопаните никога не закриваха прозореца с това перде, дори вечер, когато си лягаха. Може би забравяха – от разсеяност – или пък си мислеха, че едва ли има на тоя свят някой, който би оставил работата си, за да се взира в дома им, да ги наблюдава, да се интересува от техния живот. А такъв човек имаше. Това беше художникът. Съзнавайки неделикатността на своята постъпка, воден повече от навика да се вглежда, да наблюдава, отколкото от любопитство, той през свободните часове не изпускаше от погледа си прозореца на своите съседи.

Виждал ги е как обядват. Старецът, навел над димящата супа едрата си, обръсната глава, почти повтаряща със своя овал формата и жълтеникавосивия цвят на чинията, вдига бавно лъжицата, задържа я, сякаш брои бобените зърна в нея. Те се раздвижват от неговото дишане, корицата им, омекнала и пръхкава, се къдри (художникът знае, че е така – неговият дъх е правил същото) и парата, която се люлее над масата, първо преминава по неговото чело, после се плъзва по дългото мъченически бледо лице на жена му, светва в очилата ѝ (едното стъкло е матово – правиха ѝ операция на окото, която все не може да зарасне и това матово кръгче се мъчи да закрие кървящата рана). Втора лъжица супа и отново облаче пара, което плува заедно с думите на обядващите над техните съсредоточени лица и избледнявайки, се губи към тавана.

Наблюдавал ги е и вечер. Докато стопанката прибира коричките хляб, останали по масата, и мести лъжиците и вилиците от една чиния в друга, мъжът започва да се съблича.

Прави това бавно, сякаш със заучени движения. Слага сакото си върху облегалката на стола, като оправя с длан гънките около яката му, надипля на него вратовръзката, премията отгоре панталона си и само по долни дрехи, станал изведнъж дребен и смешен, сяда на стола и започва да разглобява своята флейта. Най-напред избърсва с плюшено парцалче приплеснатото като монета пръстенче, където се ражда звукът, после докосва с пръсти клапите. Те се раздвижват, като оставят след себе си звук, сходен с тупването на дъждовна капка. Флейтистът чисти с ястребово перо, керемиденопепеляво от едната си страна и млечносинкаво от другата, отворието на инструмента. Перото святка и смалявайки се, гасне под пръстите му, защото вътре, върху стените на прегорялото пеещо дърво, под клапите и кръглите като нокътче на дете отвори, то полепва своето сребро – дар за песента, която тепърва ще се роди...

И песента се раждаше. Нейните първи звуци приличаха на лястовиче пръхване. После тия звуци ставаха по-силни и уверени, звънтенето на среброто, останало от ястребовото перо, вече се усещаше в тембъра им и те, тръгнали навън, където ги чакаше дъждовната нощ, оставаха за малко под стряхата, сякаш се бояха да притичат през люлеещата се от вятъра завеса на капчука. После, поели върху себе си шума на дъжда, се изгубваха в огромната нощ.

Тогава стопанката избърсваше ръцете си (сапунът навярно не е успял да отмие от тях дъха на чубрица и кромид) и започваше да се приготвя за сън. Снемаше своята изкуствена долна челюст, измиваше я на чешмата, спускаше я в една водна чаша и тя, оставяйки мехурчета след себе си, лягаше на дъното. После жената бавно се събличаше, като вмесваше в мелодията на флейтата шумоленето на басмената си рокля, пукаща под мишниците, когато ръцете ѝ се мъчеха, оголвайки набръчканата кожа около шията и край изтегнатите от старостта гърди, да издърпа нагоре съпротивяващата се дреха.

Винаги му ставаше тъжно, когато си спомнеше за тоя сиромашки стриптийз. Къде е изчезнала нежността на оная ръка, която се е докосвала до женското рамо? Познала ли е тая плът примамката и горчилката на изневярата? Или една покорна привичка я е връщала – и след болката, и след разочарованието – при одеялото, протрито от едни и същи ласки, при она, с когото може би отдавна вече са си омръзнали и само навикът ги кара да се примиряват с всичко.

Флейтата още свиреше. Художникът виждаше как старецът върви из стаята, засветил под лампата с подскачащите клапи и ритмично люлее главата си. Но мелодията вече бе така тиха, че се чуваше само шумът на дъжда. Нищо друго.

Жената беше си легнала. Върху одеялото се изрязваше дланта ѝ – неимоверно голяма за нейната тънка, кокалеста ръка.

•

Сутрин излизаха да направят своята малка разходка по алеята край трамвайната линия. Вървяха хванати подръка, прилепени един до друг, шумолейки с дългите си палта от еднакъв плат, шити кой знае кога, широки в талията, с илици, изръфани от острите бакелитови копчета. Палтата, ръждивозеленикави по раменете и реверите, пропити от мирис на дъжд и пушек, бяха запазили своя предишен цвят само под яката и той, съхранил дори следите от сапуна на шивача, меко светваше, когато старецът вдигнеше яката си, за да се защити от дъжда.

Вървяха двамата, еднакви на ръст, долепили главите си, увлечени в разговор, отдалечаваха се и когато тополите на алеята, оголели само по върхарите, разлюлееха над тях своята шума, художникът поглеждаше през тая мокра вихрушка като през цветно стъкло и му се струваше, че по алеята вървят не

двамата наши съседи, а това е един човек, облякъл много широко, старомодно палто. На съсредоточеното му лице, събрало чертите на двама души, се полюляват очила и сивее, сякаш отляно от мъгла, едно матово стъкло, под което кърви незарастваща рана.

Винаги, когато ги виждаше да вървят така, го обземаше странно спокойствие. Стъпките им върху плочника под неговия прозорец му спомняха за стари приятелства, за ръце, които, потрепвайки след дългото изкачване на стълбите, са се докосвали до звънеца и по звъntenето му художникът е познавал кой идва, дори е могъл да предусети думите, които ще произнесе гостът, когато го види наполовината осветен при отварянето на вратата.

И се боеше да не дойде скоро оня неумолим час, който ще прекъсне утринната разходка на двамата по алеята, и художникът ще вижда как, за пръв път от толкова години, по пътеката се задава само единият от тях, необичайно тънък и тъжен в своята старомодна дреха, понесъл пазарска чанта, в която се люлеят, пречупвайки се, островърхите, пепеляви пера на празя. Болеше го, като си помислеше, че ще дойде час, когато от своя балкон ще вижда, приведена над чинията с изстинала супа (втвърдената лой е сложила оранжев кант върху порцелана), само обръснатата глава на флейтиста, или пък, затракала с вилиците и лъжиците, из стаята ще се мярка само старицата, местейки по стената своята сянка, и гривните, и сребърните клапн на флейтата, млъкнала завинаги, ще угасват, когато ги закрие сянката.

На него му беше нужна тишината и добротата на тия души, побратимени от радостта и горчилката на живота. Тя го правеше спокоен и уверен и той се молеше на листопадите да не го лишават от видението, което съзерцаваше сутрин през бледия стъклопис на тополовата шума – двамата, слени под дъжда, които се отдалечават, унесени в своя, започнат кой знае преди колко десетилетия разговор.

•

Малко досаден със своите размишления за красотата, за света, който трябва да премине през горнилото на сърцето, за да отпадне от него сгурията на грозното и да бъде пресътворен, художникът успяваше да приобщи обкръжаващите го към своята „тиха лудост“ – както казваше книговецът.

Помня как започна с мен. Аз бях пристигнал тук от едно берковско село, раснал сред ниви, коне и пътища. Носех в душата си една реалност, която бе научила сетивата ми да приемат нещата такива, каквито са. Реката течеше бистра или мътна, с подкопани от наводненията глинени брегове или обрасла с върбалак. Дърветата растяха така, както ги е създала природата – с грапава или гладка кора, с пукнатини от гръмотевици или с хралупи, в които, ако удариш с юмрук, ще чуеш бръмчене на диви пчели. Опитвах се да пиша стихове (книговецът беше казал това на художника) и той се зае да ми открие другата, скрита за мене красота на реалността.

Много пъти ми бяха втълпявали, че има некадърници, които не умеят да рисуват и за да скрият безпомощността си, правят разни цапаници. Веднъж преподавателят ни по рисуване донесе репродукция на мъжки портрет и цял час говори с възхищение как са изписани, като че са истински, бръчките по лицето на човека, с какво майсторство четката на художника е нарисувала дори косъмчетата по веждите. „И между писателите има такива – предупреждаваше ни от своя страна учителката по литература. – Пишат как се смеят камъните, как вятърът облича риза от мъгла и тям подобни. Петдесет и осем години живея на земята не съм чувала камък да се смее. А да се смеят на подобни самозвани писачи съм чувала...“

С такава школовка трябваше да пристъпя към уроците на художника. Картините, които ми показва той, се изправиха срещу всички учителски премъдрости.

На първото платно видях няколко жени. Стояха в една гора с дървета, подобни на паунови опашки. Лицата на жените бяха сини, ръцете им също.

– Как ти харесва? – попита ме той.

Бях смутен. Усещах, че до мене, невидим, стои моят учител по рисуване (виждах ясно всички косъмчета по веждите му), хитро се подсмива и чака отговора ми.

– Хората не могат да бъдат сини... – промърморих аз.

– Защо да не могат? Ако носят тишината на небето, драги приятелю, могат да бъдат сини! И златни могат да бъдат, ако дълго са мислили за слънцето...

Спомних си думите на книговезеца за смахнатостта на неговия наемател и крадешком погледнах лицето на стоящия до мене мъж. То, без да бъде синьо, излъчваше оная тишина, която струеше от картината с жените.

– Един мой приятел – продължи художникът, – беше нарисувал коне, които вървят по облаците. Сигурно си виждал такива коне по иконите: червени, жълти, дори зелени има. Попитал го един: „Майсторе, всичко разбирам, но не ми е ясно, какво ще пасат твоите коне по небето? Боя се, че ребрата им ще започнат да се броят от глад.“ И она му рекъл: „Най-добра паша за конете, които могат да вървят по небето, са облаците, драги мой...“

Разумът ми се противеше на тия странности. Но усещах, че в душата ми, която също се противеше, започна да полива здрачът, от който са изваяни лицата и ръцете на сините селянки, и в тоя здрач има ухание на селско огнище: може би сега мама, сведена над съчките, духа дребните въгленчета и пушекът, разклатен от дъха ѝ, прави също синьо нейното лице. Само конят, чиито стремена се люлеят при слизането на моя втори баща, все още ходи по земята, потен (стопанинът разтрива хълбоците му със стиска сено, защото се захладява), но виждам, че в очите на коня, вдигнати към небето, са отразени облаци.

•

Усещах, че срещите с художника ме правят неспокоен. Вървях и се вглеждах в това, което ме заобикаля, мъчех се да проникна в него, да намеря скритата му същност. Откривах, че и най-обикновените неща имат свой мир – одухотворен, често пъти отминаван с безразличие от човека – и тия мои пътешествия в света на делничното ме обогатяваха с неподозирана красота.

Без да иска може би, художникът ме правеше друг, различен от вчерашния, отмахваше сякаш от моето съзнание един камък. „Не съм виждала камък да се смее!“ – чувам строгия глас на моята учителка по литература, а съзирам, че камъкът, обърнат към слънцето, се смее, светнал с влажната си страна, по която има грудки пръст и гладки следи на дъждовен червей. Под тоя камък, очертал тъмен кръг от слегнала земя, се показва цвете, мъчи се да оправи своите жълтеникави, приплеснати листенца и над него, изляна цялата от звън, се завъртява една пчела, навивайки в спирала невидима жичка въздух.

Обичах да ставам рано и наплискал набързо лицето си, по което дълго личаха червеникави следи от тромавата разходка на месинговата самообръсначка – една семейна реликва, зелениясала от старост и излъскана само там, където са я докосвали пръстите, – затичвах към трамвая. Ако ме запитахше някой защо затичвах, не можех да му отговоря. Не бързах за никъде. Магазинът за бои и платна, където ме пращаше художникът, биваше отварян по-късно, а друга срочна работа в града нямаше. Но това беше навик от юношеските ми години, пренесен през моя досегашен живот заедно с трополене на кон, лъснал от пот, и с подвикване, което кара звука на каруцата да става бърз и ехтящ. Колелата се бият от канавка в канавка. юздата се впила в челюстите на коня, мокра от пана и пот, едрата фигура на моя втори баща се подрусва на седалката,

вратът му, изсечен сякаш с брадва от ствола на напукан горун, се дипли от друсането, става тъмноморав „Гневен е!“ – мисля си аз, седнал зад него, очаквайки всеки миг каруцата да се обърне. Шаячната му дреха, светлобозова там, дето са сгъвките, цялата е облепена с репей и прилича на каракулена шуба.

С такъв репей е облепена и душата ми от ония години. Мъчил съм се да го изтръгна от нея, но бодливите му, упорити кукички оставаха в жива плът, като разбуждаха стари, завехнали вече рани и аз, примирен, разбирах, че това, от което искам да се отърва, е жив къс от моята душа.

Бързай! За къде? Просто бързай, за да не избягат невъзвратимите мигове, с които те е надарил и наказал животът – преди да си се усмихнал, преди да си затыгувал за тях...

Трамваите се мяркаха между напуканите стволоче на тополите, местейки по тях своята светлина, матова от дишането на хората, наблъскани във вагоните. Колелата скриптяха на завоите, сподиряни от пращането и подскачането на една зелена светкавица горе, над пепелявите от сланата покриви на вагоните. Кабелът се люлееше и ронеше едри, мътни капки.

Сутрин целият град четеше вестници. Войната беше далече, но лентотипните редове я довеждаха тук и големите заглавия тъмнееха, сякаш са окадени от дим. Виждах хора, съсредоточени над разгърнатите, шумолящи от дъжда страници, да вървят по алеята, да се спъват в бордюрите или стъпили в локва, да се дръпват рязко настрана, да изтупват по асфалта измокрените си обувки и отново, като духат на замъглените от влага очила и ги изтриват с хастара на палтата си, мълчаливо да се отправят към трамвайната спирка.

Някои се нервират от блъсканицата, а на мене винаги ми е приятно в трамвая. Сред гората от ръце, уловени за кожените

ръчки, ръце, още тихи от съня, които при тласкането на трамвая изпълват въздуха с тиктакане на часовници, прилично на пчелно жужене (някой разсеян може наистина да помисли, че в трамвая е влязла пчела, и да я потърси с поглед над главите на навалищата), аз се усмихвам, когато чуя шумолене на страници с дъх на мокро дърво и на дъжд (това е уханието на есенната утрин), с дъх на далечина, тревога и очакване. Между страниците се мяркат лица, които виждам за пръв път, и особено удоволствие ми прави това – да чета новините, които нощта е изписала по тях. Какво носи в очите си това момиче, чиято яка, сякаш изтъкана от пух на глухарчета, се докосва до бузите, надипля отпуснатите кестеняви къдрици и смалявайки лицето, прави още по-странна и привлекателна лилавата светлина под клепачите? Виждам в тия очи да се поклаща ръка, издигната за сбогом. Усещам шумолене на шлифер, премята се шалче и за миг – пъстро и рязко – прелита през огледалото в антрето. Бравата щраква. Катарамата на колана, който се люлее след забързания мъж, чуква в перваза на вратата. Стъпките се спускат с меко подскачане по стълбището. „Не пали лампата, когато слизаш, съседите са любопитни!“ – иска да каже момичето и загръща пенъора си, също лилав като очите му, с гънки, където е съхранена тишината на мъжката нежност.

„Сутрин градът чете само вестници. Хората се бършат в хаоса на новините, търсят надежда, а съзират тревога...“ – мислех си аз, докоснал с крак тротоара на трамвайната спирка, целия размазан от стъпкани цигари.

Духаше вятър. Вестниците се люлееха над раменете на отминаващите хора, струваше ми се, че се мъчат да ги направят крилати, но те се съпротивляваха на тоя порив, задържани за земята от мисълта за нещо срочно и неотменно и продължаваха своя път.

Случи ми се веднъж да отида на пазара. Трябваше да купя фиданки за свой близък. Преди уличката да ме изведе на широкия площад с безразборно построени сергии, покрити с увиснали по средата брезент и шупнали от влагата листове шперплат, пробити от снарядните парчета на противосамолетната артилерия, усетих аромата на пазара. Тоя аромат идеше на тласъци към мене заедно с вятъра и аз, даже да вървах със затворени очи, можех безпогрешно да откроя, че от дясната ми страна, до стената на манифактурния магазин, седят селянки зад своите огромни кошници с цветя. Черни ръце и черни лица, с дъх на угар и на корени, и в тоя мъчителен цвят – мълчаливата светлина на цветята, попила в човека. А ето там са сергиите на каракачаните. Дъхът на цветята изтънява, сподиря още миг само ароматът на хризантемите и кой знае защо ми спомня далечните зими на моето детство, когато боледувах и мама, дращейки кожата ми с напуканите си длани, ме мажеше с терпентин. В тоя тръпчив мирис долавях студенина на скреж и ми се струваше, че вятърът става по-хладен. Сякаш нагазил в ливада с тънка, гънеща се трева, аз все по-дълбоко потъвах в мириса на каракачанските руна. Дъх на сярра и на пиринчени звънци, позеленели от планински дъждове, дъх на мокри глинени орници, ситно нашарени от овчи копитца – и над тях ухание на габерова гора, станала прозрачна от изгряващото слънце, и песен на далечна птица – не песен, а ехо, което се бие от склон в склон, прозрачно и сияйно като самата гора.

Една каракачанка преде, седнала на тротоара. Червено елече, черни ръце. Защо всички ръце, които съм обичал, са били черни през есента? Нишката се люлее, гласът на птицата пърха в нея, пиринчените звънчета усилват своя звук, сякаш вечерта ги подгонва по надолнището и аз вървя бавно и съсредоточено, като се боя да не докосна тая нишка, за да не скъсам гласа на моите далечни планини...

Ето какво може да даде на човека — мислех си аз — един съвсем делничен есенен пазар, прикътан между развалините на бомбардирания град.

•

Имаше един певец, с когото художникът се познаваше отдавна. Беше го слушал в операта преди години, няколко пъти се срещаха при общи познати на чаша кафе. Певецът се стараеше да бъде любезен с него. Висок, строен, с матовобледи длани (тъмният костюм особено подчертаваше бледостта им), той ухажваше жена му, водеше я подръка към прозореца или на балкона, за да ѝ покаже нещо, говореше на ухото ѝ примижал, като изричаше думите бавно и провлечено, сякаш реди речитатив от своя роля, после се дръпване, правеше лек поклон и вдигнал очи към тавана пак заговаряше, възхищавайки се на своя мек баритон. Той мятал думите във въздуха така, както един жонгльор мятал своите целулоидни топки, гледаше ги как кръжат, леки и безплътни, и му се струваше, че ако протегне ръка, думите ще паднат на дланта му.

Художникът не се дразнеше от него, защото беше забавен, макар че в държането му и в неговото продълговато лице с остри скули, където кожата беше болезнено розова, имаше нещо палячовско. Певецът продължаваше да играе своите роли и след като закачеше шпагата и широкото си пурпурно наметало в тясната гримьорна на операта, след като изтриеше от лицето си грима, който още дълго оставяше сенки под очите му. Жестикулираше и в кафенето, и на улицата, както пред кулисите, вървеше енергично и крадешком обръщаше глава, за да разбере дали минувачите не се спират да го гледат.

Веднъж художникът го срещна по обраслата с татул улица на един стар рибарски град, край която седяха мъже и помръдвайки с колене, раздипляха дълга мрежа, чиито коркови пръстени шумоляха по камъните. Певецът му се видя неузнаваем. Беше облечен съвсем небрежно с риза на сини и черни карета, с износено бежово сако и със сив, дълго негладен панталон. Помисли, че се е припознал и щеше да го отмине, ако гласът на срещнатия – леко пресипнал, като след простуда, но отчетлив и уверен – не беше накарал художника да се обърне. Видя под очите на своя приятел сенки като след дълго безсъние, които още повече подчертаваха болезнения зеленикав цвят на ирисите.

Помисли, че му се е случило нещо лошо, и се нагани да го попита какво е, но се побоя да не би любопитството му да го огорчи. Тръгна мълчаливо до него и тогава певецът рече:

– Нервите вече не издържат, приятелю. А и гласът започна да си прави лоши шеги. Посъветвах ме да потърся тихо място, далеч от празната столична суета. Намерих го... Сива вода, мокри мрежи и крясък на чайки над покривите. Два месеца се мотая из тия улици. Щял да ми помогне морският въздух. Нощем слушам свистенето на вятъра в мрежите – тоя град целият е оплетен от рибарски мрежи и мелодиите на есента ми се струват странни и мъчителни. Въртя се в леглото, слушам ги и си мисля за сцената, на която може би никога няма да се върна.

Зададоха се лодки, извъртяха се, платната им, огрени за миг от прокрадналото се иззад облака слънце, се стопиха в пепелявата мъглица над залива.

– Морският въздух сигурно ще ти помогне... Но скоро ще настъпи късната есен и тук ще стане непоносимо влажно. Виждам как сутрин платната ми са отпуснати и набръчкани от влагата – каза художникът, като го гледаше със състрадание, боейки се певецът да не забележи това. – А колкото за гласа, всеки човек преживява криза. Бях чел някъде за един певец, не

си спомням италианец ли, какъв ли беше. Оправил се. Но трябва воля.

Изсвири корабчето, което пристигаше всеки ден към четири часа следобед. На борда му не се виждаше никакъв човек, по певецът, може би по навик, тръгна да го посрещне, затракал с грубите си обувки по лъсналите от влага камъни на крайбрежната улица.

•

На другия ден късно след обяд, когато певецът беше се върнал от своята обичайна разходка до пристанището, художникът реши да намине към него да поседят, да си побъбрят. Той нямаше друг близък човек тук и се надяваше, че ще прекара една приятна вечер при своя приятел. Тръгна към старата дървена къща, където живееше певеца. Тя цялата беше обгърната от смокинови храсти – корените им, изренили мазилката, се впираха в темелите. Разгърна с длан мъхнатата шума, усети мирис на узряващи лепкави плодове и видя през пролуката пристанището. Корабчето, пуснало котва, се люлееше върху вълните, които идваха от далечината – пепелявосиви, а на брега, подкосени от пясъка, ставаха фосфорнобели и ехтящи. Ударът на вълните поклащаше жълтия спасителен пояс, окачен на левия борт. Тоя пояс напомняше на художника лавровите венци, които беше виждал да слагат върху раменете на победителите. Но на голия бряг, изглежда, още не беше се появил никакъв победител и кръгът на спасителния пояс оставаше да украсява само меланхолната есенна вода.

Заизкачва се по дървената стълба. Дъбовите стъпала, изтънели от безброй стъпки, изпукаха и цялата къща се изпълни с тяхното ехо. Това не беше само шум, събуден от неговите нозе. Стълбата, съхранила в своите шупли и

пукнатини скриптеж от стъпките на много хора, които никога няма да се върнат тук, сега правеше помен за тях. „Всички къщи в градчето имат дървени стълби – помисли си гостът. – Каква ли музика ще изпълни есенната привечер, ако по тях се заизкачват, в един и същи миг, всички ония, които са живели тук, ако след тях по старото скриптящо дърво се въземат спомените за сиянието на скумриите по кея, за гънещото се плаване на платната под вечерните облаци, за стопилите се в безкрая длани, които са се докосвали до раменете на момичета, изрязани върху нощния пясък?“

Гласът на стълбата повика пееца и той, очертан от тънка ивица светлина (в дъното на стаята му беше запален свещник), посрещна госта на вратата...

Влезлият оглеждаше стаята – съвсем гола с легло в ъгъла, покрито с червено одеяло, на което беше пришита рехава оранжева дантела, с няколко стола, чиито крака бяха стегнати с тел, за да не се клатят, и с една маса, по чиято покривка имаше жълтеникави следи, очертани от мокри дъна на вази и чинии. По средата на масата стоеше саксия, обвита с набръчкан станиол, над която се разклоняваха месестите стебла на един кактус. Художникът се учуди, че единственото растение в стаята на приятеля му е бодил, и щеше да се усмихне снизходително на неговата предвзетост („Такива сме ние, артистите!“), ако не беше видял, че край стените на стаята – и при вратите, и до леглото, и под прозореца бяха наредени, докосвайки се една до друга, само саксии с кактуси. Някои от тях имаха по няколко жълтеникави листа (били са в сърцевината на кактуса, по-едрите са изрязани), други приличаха на ками, с твърд ръб по средата и с бодлив връх, корав като нокът, а в повечето от саксиите имаше само засъхнали корени и напукана, отдавна неполивана пръст.

– Какво? Екзотика? – погледна го художникът през месестите листа на кактуса върху масата. – Не съм се надявал, че имаш такова странно хоби. Чувал съм, че хора събират старинни монети, играчки, пощенски марки, дори фиби и брошки, но за пръв път виждам човек, който прави колекция от бодли.

– Ти си гост не на колекционер, а палач – опита се да бъде остроумен певецът. – Тия скромни мои съжители, към които се отнасяш с такова пренебрежение, изживяват последните си дни. Ако дойдеш тук след седмица, край стените ще видиш само празни саксии... Тези кактуси трябва да спасят моя глас. И аз, когато се приближавам към тях с ножа, като палач, когато режа техните стебла и премятам върху езика си пихтиестата им горчивина, мисля: „Сега вие, мили, противни кактуси, спасявате арията на Онегин. А на вас, празни саксии с напукана пръст, ще се поклони с най-дълбока благодарност самият Фигаро...“

Гласът на певеца, уморен, леко пресипнал, накара художника отново да се вгледа в саксиите край прозореца. Очите му се напълниха с мълчание на изсъхнали корени.

В кой ли час самият Фигаро, заскърцал по дървената стълба, ще дойде, ще отметне с артистичен жест своето дълго наметало (стаята ще светне от огнения цвят на хастара му) и ще се поклони дълбоко на кактусите-спасители?

Празните саксии не можеха да отговорят.

Певецът се закашли, извади кърпичка, златиста от заревото на свещта, и се обърна към прозореца. Гърлото му хриптеше.

Чуваше се как по покрива дращят с твърдите си криле разсънени гларуси.

•

Тая вечер художникът реши да се разходи из рибния пазар. Гнетеше го мисълта за срещата с певеца и искаше да се поразсее.

Морето не се виждаше. Закриваха го високи дървета и къщи с дълги стрехи, проядени от солените ветрове. Но диханието на водата се усещаше: отдолу, из глъбината на угасващия ден, долиташе равномерният ек на прибоя и художникът остро чувстваше дъха на водораслите и на изстиващата вода, който се носеше в небето, тласкан от вълните.

Лодките още не биха се върнали в пристанището – или днес не са излизали на риболов – и рибният пазар сивееше със своите празни сергия в лавици, побелели от сол там, където дъските са изсъхнали. Тъмнееха водорасли, изострени от водата, които се е стичала по тая, и дрипите им закривала цепнатините на сергиите. Единственото нещо, което зарадва очите му, беше морската лястовица, вързана за гвоздеа на отсрещната гредка – една риба, уловена кой знае кога, защото кожата ѝ изглеждаше втвърдена и набръчкана. Тялото на рибата беше много малко за едрата ѝ глава с изпъкнали, сякаш стъклени очи и то се губеше в широкото ветрило на крилете, в чиито ципа се преливаха всички цветове на морето – от тъмносиния до седефенозелена.

Беше тъжен и мислеше, че рибният пазар ще го ободри с гъмжилото на своите багри. Сергиите го ограждаха пусти и морската лястовица напразно се мъчеше да полети към прибоя с крилете си, вкоравени от горещия вятър.

А там, което вълните се дигнаха по пясъка, местейки люспите на раковините, лежеше един мъртъв съветски моряк, изхвърлен на брега, снажен, с прилепнали, сякаш зараснали за едрите бедра панталони, с коси, по които сивееше засъхнала пана. До него бе паднала баретата му, пълна с пясък. Тя се

виждаше само тогава, когато вълните, светнали с пяната си, се отдръпваха към залива. Тогава лицето на мъртвия очертаваше своя остър профил – за миг само – и отново се сливаше с мрака.

За моряка щяха да заговорят утре. Сега само пясъкът и прибоят знаеха за него.

Късно през нощта художникът тръгна да се разходи из града.

Витрините на магазинчетата бяха угаснали. Улиците му изглеждаха много тесни, защото сенките на оградите лежаха върху тях, плътни и остри, и пред него се очертаваше само една ивица светлина, тясна колкото пътека. Той имаше чувството, че ще изпита болка, ако се докосне до ръба на ограждащите го сенки. Вървя дълго през мрачния град и най-после излезе на едно площадче, голямо колкото дансинга на морското казино. Площадчето беше огряно от лампа с тенекиен абажур, не по широк от детска сламена шапка. Когато художникът мина под нея, светлината изведнъж стана синкава, защото край абажура се завъртя облак от нощни пеперуди. Той не обърна внимание на къщите, които ограждаха площадчето. Бяха ниски, с дървени балкони, подобни на всички къщи в рибарския град, със стъпала, проядени от мушика.

Задържа погледа си върху витрината на един часовникарски магазин. Не, това не беше магазин, а скромна работилница на някой майстор арменец, по стените на която висяха най-различни часовници, повечето стари, чиито сребърни капаци бяха инкрустирани с цветя или птичета, и стрелките, поръждавели от годините, лежаха една до друга, сякаш им се е завил свят от безкрайното кръжение по издрасканите циферблати. Имаше дамски часовници, големи колкото нокът, закачени на позеленели от пот верижки. Имаше и будилници, сънливо подпрени до стената, изпружили тънките си месингови крака. Над тях, издялан от черно дърво, с

вратички, изтеглил почти до пода синджирчета с островърхи чугунени шишарки, висеше царствено, полиран от светлината на уличната лампа, един стенен часовник.

Художникът се приближи до витрината, уверен, че ще чуе тиктакането на часовниците – едно жужене на пружинки и колелца, тънко, подскачащо във въздуха, което така му беше нужно в подтискащата тишина на заспалия град.

Видя, че всички часовници са спрели.

Искаше му се да зърне поне една стрелка, която се поклаща, местейки искрица от светлината на лампата.

Всичко беше мъртво зад прашното стъкло на витрината.

Помисли, че е оглушал, и почука с пръст по стъклото. Чу се глухо позвънване. И сякаш сепнат от тоя звук, стенният часовник бавно раздвижи махалото си, скръцна със своите вратички и из тях, надничайки плахо, сякаш се боеше от нещо, се показва и остро изкука една дървена кукувица. След миг пружинката отново я дръпна зад вратичките.

Гласът на кукувицата не разбуди нито един часовник. Махалото се полюля още малко и художникът, тръгвайки си, помисли, че във витрината отново се е възцарила предишната тишина. Но когато се спусна по уличката към морето и зърна през клоните на липите пепелявата ивица на крайбрежния пясък, гласът на дървената кукувица отново го настигна. Тоя глас беше толкова ясен, сякаш птицата се притаяваше сред шумата на ограждащите го дървета и оттам се взираше към него със своите жълти, немигащи очи.

Над оня на пясъка също щеше да се извие, подхвърлен от удара на някоя вълна, гласът на кукувицата. Но той нямаше да го чуе. А какво ли щеше да му спомни тая полунощна птица, ако можеше да обърне очи към нея? Шум от стъпки на дете? Или скриптене на геран, чиято кофа разлива своята подскачаща вода по нозете на една старица, бавна и безмълвна като

есенната привечер над Днестър или над Припят?

Пяната се стичаше по лицето на моряка, отмиваше мрачината, но тя го обгръщаше отново с мълчание и печал.

•

Художникът се върна в столицата и тогава дойде сърдечният пристъп. Стативът се заклати, изтегна се, прободете тавана и се заби в облаците.

Гумите на линейката свистяха под художника, звукът им беше тъп и рязък, когато колелата хлътнеха в яма, наляна с дъждовна вода, и струята брулнеше калниците, или ставаше приглушен и хлъзгав, когато колата стъпеше с леко залитане върху надиплената от есенните потоци шума по уличката край алеята. Тоя звук тласкаше ту напред, ту встрани твърдата брезентова носилка, на която лежеше по гръб той, неудобно свил краката си, за да не цапа белия чаршаф. Носилката скриптеше, нейният излинял плат с мъка удържаше отпуснатото му тяло.

За пръв път гледаше разсъмването през прозорчето на линейка. Над очите му се мяркаха тополи, съвсем оголели и почернели от влагата, задържаха се за миг и рамката на прозорчето ги отсичаше или дълго се застояваха над носилката, тромави и любопитни (тогава шофьорът чакаше на някое кръстовище), и изведнъж се дръпваха, като се накланяха една към друга. През шума на мотора чуваше монотонното хлъзгане на чистачките, които, мислеше си, сега поклащат в своите влажни полукръгове върху стъклото отражения на къщи, от чиито балкони с избеляло пране, натежало от нощния дъжд, жени изтърсват чаршафи, отпуснати и сънливи като тях. Или пред очите на шофьора, разклатена от движението на колата и

забарабанила със своите чадъри, чиято пъстрота е угасена от мрачното утро, се мярка опашката пред хлебарницата до кварталното кино. Над пещта се навеждат сенките на хлебарите, диханието на огъня ги отмята назад. Озарено от пламъците, чадърчето на първата жена, вдигнато над тъмната редица, свети огненочервено и прави още по-удължена и стройна фигурата на тая високобедра, мълчалива поклонница на клисавия царевичен хляб...

За пръв път художникът слизаше в града, без да поглежда часовника, без да е закусил набързо, ронейки трохите от вчерашната кифла върху избелелите цветчета на мушамата съвсем изтрита там, където сутрин е стоял горещият чайник.

Виждаше през прозорчето на линейката (то наполовината беше запотено от дишането му) силуети на хора, които се спираха по тротоара. „Какво се е случило? – навярно се питаха те не толкова от състрадание, колкото от любопитство. – Катастрофа? Убийство?“

И тоя въпрос се задържаше върху лицата им дотогава, докогато от тях, заедно с капките на дъжда, не се стечеше и тревожната светлина на линейката.

•

Художникът остана дълго в болницата.

– Трудно се ремонтира сърцето. Сложна машинка... – казваше книговецът, когато заговореше за майстора. – Почука, поскърца като моята таратайка (той имаше стар джобен часовник „Лонжин“, носен от дядо му, бивш стрелочник на гара Сердика) и не знаеш кога ще му се скъса пружинката...

Пружинката още не беше се скъсала, но художникът се чувсташе зле.

В неделен ден болницата се изпълваше с посетители. Те внасяха в коридорите тръпчив мирис на хризантеми. Говореха шумно, стараеха се да бъдат весели, за да ободрят ония, над чиито легла бяха накачени кардиограми и по нощните им шкафчета до потъмнелите ябълкови обелки имаше писма, четени много пъти, и шишенца с лекарства, в чиято чудодейна сила се мъчеха да повярват всички.

При художника не идваше никой. Той оправдаваше небрежността на малцината си приятели с това, че навярно не знаят за случилото се с него. Не мислеше, че са заети с някаква неотложна работа, защото човек, колкото и да е претоварен, все може да намери няколко свободни минути.

Книговезецът не отиде да го види нито веднъж, защото се беше зарекъл да не стъпва в болница. През 1932 година му правили операция от апандисит, докторът забравил едни щипци в корема му и после трябвало пак да го режат, за да ги приберат – били вписани в инвентарната книга. Спомнеше ли си за това, псуваше и не искаше да чуе за доктори и болници... А художникът навярно го е чакал и е поглеждал към коридора, откъдето се задава шествието на хризантемите, чийто дъх напомня на човека (може би такива мисли му идват само когато е в болница) за един друг път, където има тишина на кипариси, пронизвана от полет на синигери, и расте висока, печална трева.

Аз също не отидох да го видя. Бях на такава възраст, когато чуждата болка ми се струваше измислена и се мъчех да отмина незабелязано край нея, уверен, че тя никога няма да ме навести. Но когато се вглеждах в себе си, разбирах, че болката на оня, който се мятта между отчаянието и надеждата, ме измъчва. Ала не знаех как да изразя състраданието си.

Боех се, че болният ще долови неискреност в моите думи.

Забелязах особена промяна в стаята на художника. Картините навярно бяха усетили неговото дълго отсъствие, защото вечер, когато запалех лампата и тръгнах между тях, виждах, че те живеят някакъв друг, свой живот. Нямаше го оня, който ги бе сътворил („Дали наистина няма да се върне вече?“ – свиваше се сърцето ми), и ръцете на жътварите, обърнати към небето, държаха в шепите си спомен за него. Диплеха се рибарски мрежи, в тях се будеше уловеният вятър и в неговото движение, плавно като движение на риба, долавях походката на майстора. Той беше дал всичко, което имаше, на платната и те в късните часове на нощта будеха всичките си цветя, за да му светят, защото там, над шишенцата с лекарства, шумят тъмни листопади и тъмни мисли. И очите на всички жени, които беше рисувал (те вървяха по дълги крайбрежия, гъвкави и високи като вихрушки), се обръщаха към далечината и го търсеха с поглед, защото знаеха, че в тия часове може да го спаси само тяхната обич...

Художникът се върна една сутрин, поздрави мълчаливо, затвори се в стаята си и два дни не излезе от нея. Ние вървахме на пръсти по коридора и усещахме, че в мълчанието на стъпките се обажда нашата вина към него.

Сърдечната криза беше преминала, но сега той се бореше с друга криза – с горчилката от безразличието на ония, които беше обичал.

Книговезецът влизаше в стаята му, като се мъчеше да не скърца с вратата, оставяше на стола до леглото парче хляб и чиния с ядене, над което се вдигаше тънка пара. Вечер ги прибираще недокснати.

– Зле е – казваше ми загрижено той. – Лежи несъблечен, обувките му стърчат над одеялото. Ще бъде чудо, ако дойде на себе си.

•

Една вечер художникът излезе от къщи и обул своите стари галоши, тръгна под дъжда. Не носеше чадър, защото барабаненето на капките по опънатия сатен смущаваше мислите му и той предпочиташе да усеща шумоленето на дъжда по раменете си, по широките ревери на своята мушама, прилична на ония, които носят железничарите, и по избелялата от слънцето кадифена барета, издърпана над челото.

Тая вечер градът беше неузнаваем. Асфалтът на улиците светеше, измит от дъжда, отражения на къщи, запалили всичките си прозорци – сини, оранжеви и виолетови от спуснатите пердета, – се люлееха в глъбините на асфалта и по тях, пукайки своите мехурчета, вървеше дъждът. Дърветата се изтягаха, клоните им размиваха своя туш и локвите ставаха необикновено тънки, като паяжини.

Имаше един площад при болницата, където художникът обичаше дълго да се застоява в дъждовно време. И тая вечер на площада беше многолюдно и той, застанал под една стреха (дъждът се усилваше и къщите се отдръпваха в сумрака на небесната вода), гледаше как по асфалта преминават хора с чадъри. Това шествие на чадърите, които се разпалваха под уличните лампи, го караше да се радва като дете, забравил всичките си страдания. Той гледаше примижал как минувачите, стъпвайки върху своите отражения, люлеят локвите и в тях гасне, цикламено или розово, сиянието на чадърите, за да възкръсне отново след миг, облекло в своя цвят издължените фигури на отминаващите хора.

Художникът се прибра късно след своя вечерен разговор с дъжда. Дишаше тежко и мушамата му скриптеше, когато се изкачваше по стълбището.

На сутринта, зърнал под закачалката една голяма локва. стекла се от дъхтящата на дъжд дреха, разбрах, че майсторът пак ще рисува. Уверих се в това след малко, когато чух, че в

стаята му се тропа. Той наместваше триножника си – металните
остриета дращеха по пода, – после чух звук, подобен на оня,
който се ражда от докосване до кожата на барабан –
художникът опитваше добре ли е опънато платното му – и
когато ме лъхна мирис на терпентин и на боя, усетих, че очите
ми овлажняват.

●

Мъчеше се да улови с четката полета на гълъбите, чиито
сенки пълнеха стаята му, удряйки се от стена в стена. Наведен
над палитрата, усещаше, че докосва не цветовете, размазани от
бавното движение на неговата отпаднала ръка, а кръженето на
гълъбовите сенки.

Играта на птичите криле го вълнуваше и той вдигаше очи
над покривите, където се виеше ятото.

Едни гълъби – тия, които бяха най-високо – се премятаха,
свили криле, и падаха към земята като простреляни. Други – те
бяха керемиденочервени и летяха по средата на ятото – правеха
мигновени спирали, устремени нагоре, а след това
продължаваха своя полет, плавен и тромав като полет на врана.
Най-долните се оставяха да ги люлее вятърът – това бяха
качулати сребристобели гълъби, изпънали крилете си като
заешки уши, повече прилични на хартиени играчки, отколкото
на птици.

Играта на гълъбите – той беше я съзерцавал и друг път –
почваше сутрин, на разсъмване, и винаги имаше различна
красота. Когато небето беше облачно, помръкваше цветът на
керемиденочервените гълъби, а белите грееха на тъмния фон,
сякаш самите птици излъчваха сияние. През ясните дни
ставаше обратно – тогава белият цвят потъваше в бледата

синева на небето и там тържествуваше тухлената багра на ония гълъби, които, въртейки своите спирали, надраскваха цялото небе, както децата надраскват с парче керемиди тротоара, преди да започнат своята игра, подскачайки на един крак.

Тоя полет можеше да се изрази само с музика. Четката беше безсилна да го задържи на платното.

Играта на гълъбите се местеше и по моето лице, аз дори усещах гъделичкането на сенките, но небето не примамваше очите ми и губещите се спирали на птиците не задържаха горе, оплетена от техните невидими нишки, моята мисъл.

Погледът ми ще се отпрати към безкрая по-късно, когато до тънките облаци, лек и прозрачен като тях, се докосне димът от изгорелия самолет на моя приятел... Тогава аз ще мълча до белия лист, думите ще се спотаяват някъде из ъглите на стаята, и летецът ще си отива от мен, цял забулен в пушек, само кокардата на пилотската му шапка ще свети, сякаш е изрязана от звездна тенекийка. Тогава, посивял като на стара снимка, ще се изправи и морякът. Синята му блуза, сраснала с пясъка, ще пука и ще се цепи. Той ще се наведе да вземе баретата си. От нея ще тече гъста зелена вода и рачета ще пълзят по дланта му, на която е татуирана котва... Ще вали един безкраен дъжд и аз ще мълча до белия лист, на който не се ражда нито една дума, и ще знам, че е дошъл и моят вечерен разговор с дъжда.

Домът ми ще се изпълва със стъпки и говор на хора, дошли от далечната земя на спомена. И аз ще изпитвам мъчителната радост на творчеството, което е събудил в душата ми, с което ме е ощастливил и наказал тоя странен човек с палитрата.

А дъждът ще разговаря с мен, облакът на прозореца.

•

Взе друга рамка и я намести на статива. Стоя дълго смълчан до платното. Очите му вървяха по неговата белота. После взе четката и първата мазка светна изумруденозелена. Появи се друга – сребриста, после се изви розова дъга, която обгърна тия цветове.

Художникът рисувахе облак. Потапяше го в небесна синева. Знаех, че ще изведе там своите коне – със зелени или виолетови гриви и ще ги остави да другаруват с безкрая. Те ще вървят по облаците и ще поглеждат надолу с големите си очи, тихи като небето, ще търсят между дърветата един прозорец, зад който се вижда стар статив на художник, и ще слушат неравния ритъм на едно човешко сърце, уморено от вълнение и самота.

И ще зацвилят, когато дойде неговият последен час.

И ще ударят небето със зелените и виолетовите светкавици на своите гриви.

Но той не мисли сега за това. Очите му се усмихват и облаците шумят като пяна под едрите копита на конете...

РЕДАКТОР БАНЧО БАНОВ; НА ОБЛОЖКАТА - РЕПРО-
ДУКЦИЯ ОТ КАРТИНА НА ИВАН ДАВИДКОВ; ХУД. РЕ-
ДАКТОР ЕЛЕНА МАРИНЧЕВА; ТЕХН. РЕДАКТОР ЦВЕ-
ТАНА АРНАУДОВА; КОРЕКТОР ВИОЛЕТА РАЧЕВА

формат 32/84/108; тираж 20 100 екз. (подвързия
10100 екз., брошура 10 000 екз.); печатни коли 9,25;
издателски коли 6,03; л. г. VI/32; издателски № 3567; -
поръчка № 71/1973 г. на издателство «Български пи-
сател»; дадена за набор на 26. 1. 1973 г.; излиза от
печат на 30. IV. 1973 г.; цена: подвързия 0,95 лв.;
брошура 0,60 лв.

ДПК “Димитър Благоев” – София

